

ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
AN ANALYTICAL STUDY OF SADDHA IN BUDDHISM

พระมหายุทธกร ปญฺญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๖

ISBN 974 - 386 - 068 - 1

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF SADDHA IN BUDDHISM

Phramaha Yoothakorn Panyasiri (Sajjarattanapong)

**A thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

ISBN 974 - 386 - 068 - 1

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

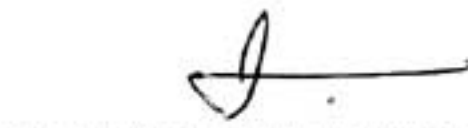

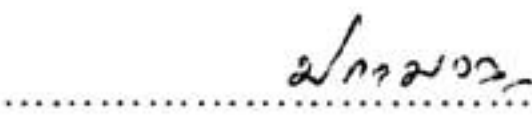
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

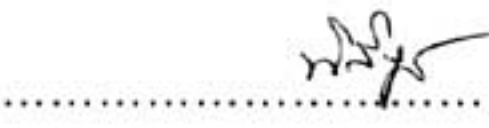
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ
(พระมหาต่วน สิริธมโม)

 กรรมการ
(พระมหาบุญช่วย สิริธมโร)

 กรรมการ
(รศ.ดร.บุญย์ นิลเกษ)

 กรรมการ
(ดร.ประมวล เพ็งจันทร์)

 กรรมการ
(ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาบุญช่วย สิริธมโร	ประธานกรรมการ
ดร.ประมวล เพ็งจันทร์	กรรมการ
ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์สัทธาในพระพุทธศาสนา
 ผู้วิจัย : พระมหาพุทธกร ปณฺญาสิริ (สัจจรัตนวงศ์)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
 คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

พระมหาบุญช่วย สิริธโร ป.ธ. ๓, พธ.บ.(ศาสนา),
 M.A.(Buddhist Studies) , M. Phil. (Buddhist Studies)
 Ph.D. (Buddhist Studies)

ดร. ประมวล เพ็งจันทร์ ประโยค ป.ธ.๕, M.A.,
 Ph.D. (ปรัชญา)

ดร. พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ ประโยค ป.ธ.๙,
 พธ.บ. (ปรัชญา-ศาสนา), M.A. (Philosophy)
 Ph.D. (Philosophy)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๓ / เมษายน / ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์สัทธาในพระพุทธศาสนาตามแนว
 กาลามสูตร โดยผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสัทธาใน
 พระพุทธศาสนา โดยได้ความหมายจากประเภท บ่อเกิด หน้าที่ และความสำคัญของสัทธา ส่วนที่
 สอง เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสัทธาในกาลามสูตร และส่วนที่สาม เป็นการศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้
 สัทธาในกาลามสูตร

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ส่วนที่หนึ่ง ความหมายของสัทธาในพระพุทธศาสนา คือ ความ
 เชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใดๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อความเป็นจริงและต้องมีลักษณะ
 ที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลมีบ่อเกิดได้ ๔ ลักษณะ คือ ประมาณ ๔ การสดับจากภายนอก
 การคิดตรองด้วยใจและการฝึกฝนปฏิบัติจนเกิดผล มีหน้าที่ทำลายความไม่เชื่อ (อัสถิยะ) และ
 ความสงสัยลังเลใจ (วิจิกิฉา) เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ สุข ศีล สมาธิ และปัญญา มีความสำคัญคือ
 การรวมกลุ่ม การเกิดพลัง เกิดความกล้าหาญ เป็นที่พึ่งที่อาศัย ทำให้เกิดความเจริญ เป็นเครื่อง
 เจริญอย่างอริยชน และในที่สุดยังเป็นเหตุปัจจัยทำให้พ้นทุกข์ได้

ส่วนที่สอง สัทธาในกาลามสูตร เป็นวิธีการสร้างสัทธาที่สมบูรณ์คือมีการปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตและสร้างสัทธานุญาณสัมปยุต โดยแสดงไว้ ๔ ขั้นตอน คือ ๑) การวางท่าที่ไม่ปลงใจเชื่อหลักอ้างหรือเครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่ม เป็นการปิดกั้นการเกิดสัทธานุญาณวิปยุต ๒) การพิจารณาตรวจสอบเครื่องมือและข้อมูลความรู้ ด้วยใจและด้วยปัญญา ๓) การเกิดญาณ คือความรู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยตนเอง ๔) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามความรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง พัฒนากาย วาจา และใจให้เจริญขึ้น

ส่วนที่สาม วิธีการประยุกต์ใช้สัทธาในพระพุทธศาสนาตามแนวกาลามสูตร คือการนำเอาแนวคิดสัทธาในกาลามสูตรไปศึกษาวิเคราะห์เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อเพื่อเป็นการนำแนวคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อทำให้เกิดผลดีโดยแก้ปัญหาวิกฤตสัทธาในสังคม

Regarding the meaning of saddha in Buddhism, saddha means the belief which is free from any frames, the belief in what should be believed which straight to the truth and must accompany with wisdom (panna) and reason. Saddha originates in four ways i.e. listening from outside, critical reflection, and the practice in accord of all levels and aspects of the dhamma. Saddha functions to eliminate unbelief (asaddha) and doubt (vicikiccha). It conditions to delight, happiness, concentration, and wisdom. The importance of saddha are unity, power, fearless, refuge, development, success, and the condition of salvation.

Saddha in Kalama sutta is the method of how to cultivate perfect saddha. i.e. to close saddha without wisdom, and cultivate saddha with wisdom. This displays in four levels i.e. firstly, put the attitude towards be not led by four groups of how to deal with doubtful matters that close the arise of saddha without wisdom, secondly consideration to verify instruments and data of knowledge with mind and wisdom, thirdly the arise of knowledge i.e. fully understanding by oneself, fourthly the change of one own behavior in accordance with the knowledge realized in order to develop physical verbal and mental health.

The method in applying saddha in Kalama sutta in Buddhism is to use the concept of saddha in Kalama sutta for a critical study of the situations and phenomenon regarding saddha in order to use the concept of saddha to real practice in daily life for better way in solving saddha crisis of the society.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีเพราะได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก อาจารย์ ดร. พระมหาบุญช่วย สิรินุโร ดร.ประมวล เพ็งจันทร์ ดร.พิสิฐรู้ โคตรสุโพธิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งที่ได้ให้ความดูแลเอาใจใส่ ให้คำแนะนำ ชี้แนะในการศึกษาแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดีมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณพระปริยัติวิธานโกศล เจ้าคณะอำเภอแม่สาย และเจ้าอาวาสวัดท่าตอน (พระอารามหลวง) ที่ได้เมตตาเอื้อเฟื้อเวลาและสถานที่ในการศึกษาและทุนการศึกษาตลอดการศึกษา พระมหานิกม มหาภิกขมโน ดร.เทพประวิณ จันทรัง อารจารย์บัณฑิต รอดเทียน พระภาสกร ภูริวฑฒโน นายสมหวัง อินทร์ไชย ที่ให้คำแนะนำเพิ่มเติมแก่ผู้วิจัย และเอื้อเฟื้อให้ใช้คอมพิวเตอร์ และคณาจารย์และเจ้าหน้าที่อีกหลายท่านที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้วิจัย ขอขอบคุณกำลังใจที่มีให้เสมอมาจากคุณชลธิมา เพชรสมัย และเด็กชายเปรมสกลันต์ สัจจรัตนพงศ์

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ได้อนุเคราะห์ทุนทรัพย์ในการทำวิจัยครั้งนี้ ตลอดจนคณาจารย์ทุกท่านที่ได้เอื้อเฟื้อในด้านต่างๆ

คุณความดีอันใดที่เกิดจากการศึกษาครั้งนี้ ขอน้อมเป็นธรรมบูชา และขออุทิศส่วนกุศล อันเกิดจากวิทยานิพนธ์นี้แด่ นายทูล สิงสา โยมบิดาและนางจันทร์ดี มณีวรรณ โยมมารดา

หากความบกพร่องใดๆ ที่เกิดขึ้นในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอน้อมรับด้วยความเต็มใจ และหากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีคุณค่าประโยชน์ใดๆ ขอประโยชน์นั้นจงสำเร็จแก่ผู้อ่านทุกท่านในอันที่จะนำไปใช้สำหรับการดำรงชีวิตและการศึกษาต่อไป.

พระมหายุทธกร ปญฺญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์)

๒๕๔๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำชี้แจงการใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ สัทธาดามหลักพระพุทธศาสนา	๗
๑ ความหมายของสัทธาโดยทั่วไป	๗
๒ สัทธาดามหลักพระพุทธศาสนา	๑๑
๒.๑ ประเภทของสัทธา	๑๓
๒.๑.๑ สัทธานุญาณวิปพยุต	๑๓
๒.๑.๑ สัทธานุญาณสัมพยุต	๑๕
๒.๒ บ่อเกิดของสัทธา	๑๙
๒.๒.๑ สัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่างๆ	๑๙
๒.๒.๒ สัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก	๒๐
๒.๒.๓ สัทธามีบ่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง	๒๒
๒.๒.๔ สัทธามีบ่อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง	๒๓

๒.๓	หน้าที่ของสัทธา	๒๔
๒.๓.๑	สัทธาทำหน้าที่ทำลาย	๒๔
๒.๓.๒	สัทธาเป็นปัจจัยให้เกิด	๒๕
๒.๔	ความสำคัญของสัทธา	๒๙
๒.๔.๑	สัทธาทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่าย	๓๐
๒.๔.๒	สัทธาทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม	๓๑
๒.๔.๓	สัทธาทำให้เกิดคุณค่าต่อพฤติกรรม	๓๒
๒.๔.๔	สัทธาทำให้เกิดพลัง	๓๓
๒.๔.๕	สัทธาทำให้เกิดความกล้าหาญ	๓๔
๒.๔.๖	สัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัย ที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ	๓๔
๒.๔.๗	สัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน	๓๗
๒.๔.๘	สัทธาเป็นเหตุปัจจัยเพื่อพัฒนาตนเองพันทุกข์ได้	๓๘
๒.๕	ทัศนะบุคคลเกี่ยวกับสัทธา	๔๓
๓	สรุป	๔๗
บทที่ ๓	วิเคราะห์สัทธาอ้างอิงหลักกาลามสูตร	๕๑
๑	ลักษณะสัทธิตามแนวกาลามสูตร	๕๑
๑.๑	ขั้นตอนการสำรวจ รวบรวมข้อมูล	๕๒
๑.๑.๑	มา อนุสฺสเวน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา	๕๓
๑.๑.๒	มา ปรมฺปราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา	๕๗
๑.๑.๓	มา อิติกิราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ	๕๗
๑.๑.๔	มา ปิฎกสมฺปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างคัมภีร์	๕๙
๑.๑.๕	มา ตกฺกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ	๖๐
๑.๑.๖	มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน	๖๔
๑.๑.๗	มา อากาโรปวิตฺถเกณ อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล	๖๔
๑.๑.๘	มา ทิฏฺฐินิขุณฺณานุกฺขนุตฺติยา อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้	๖๘
๑.๑.๙	มา ภพฺพุปปตาย อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะ น่าเป็นไปได้	๗๐

๑.๑.๑๐ มา สมโน โน ครุติ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา	๗๒
---	----

๑.๒ ขั้นตอนการพิจารณา ตรวจสอบ	๗๗
--------------------------------------	----

๑.๒.๑ ความรู้ด้วยตนเอง	๗๘
------------------------	----

๑.๒.๒ วิธีสร้างสัตธานุญาณสัมปยุต	๘๕
----------------------------------	----

๒ สรุปสัตธานิกาลามสูตร	๘๗
-------------------------------	----

บทที่ ๔ พุทธธรรมประยุกต์ : การประยุกต์ใช้สัตธานิกาลามสูตร	๙๒
--	----

๑ สัตธานิกาลามสูตร	๙๓
--------------------	----

๒ ปัญหาวิกฤตสัตธา	๙๕
-------------------	----

๒.๑ กรณีตัวอย่างของข้อมูลในรูปของข่าว ลัทธิความเชื่อ ประเพณี	๙๕
--	----

๑) ความเชื่อต่อผู้วิเศษ(จอมปลอม)	๙๖
----------------------------------	----

๒) ความเชื่อเรื่องทรงเจ้าเข้าผี	๙๗
---------------------------------	----

๒.๒ กรณีตัวอย่างข้อมูลในรูปของคัมภีร์ ตำรา เอกสารต่างๆ	๙๗
--	----

๑) หนังสือโฆษณาชวนเชื่อ	๙๗
-------------------------	----

๒) หนังสือประวัติศาสตร์ที่ผิดพลาด	๙๘
-----------------------------------	----

๒.๓ กรณีตัวอย่างข้อมูลที่อ้างบุคคล	๙๘
------------------------------------	----

๑) ความเชื่อต่อเจ้าลัทธิ เจ้าสำนัก	๙๘
------------------------------------	----

๒) ความเชื่อต่อเจ้าลัทธิอันตราย	๙๙
---------------------------------	----

๒.๔ กรณีตัวอย่างข้อมูลที่อ้างวิธีการ ทฤษฎีต่างๆ	๑๐๐
---	-----

๑) ทฤษฎีกรรมเก่า	๑๐๐
------------------	-----

๒) คนรุ่นใหม่กับศาสนา	๑๐๑
-----------------------	-----

๓ ความแตกต่างระหว่างสัตธานุญาณวิปยุตกับสัตธานุญาณสัมปยุต	๑๐๕
---	-----

๓.๑ ผลเสียของสัตธานุญาณวิปยุต	๑๐๖
-------------------------------	-----

๑) ทำให้เป็นคนหูเบา	๑๐๖
---------------------	-----

๒) ถูกชักนำไปตามกระแสข่าว	๑๐๖
---------------------------	-----

๓) ทำให้เกิดความตื่นตระหนก	๑๐๖
----------------------------	-----

๔) มีพฤติกรรมที่ยอมตามผู้อื่นได้ง่าย เพราะเชื่อง่าย	๑๐๖
---	-----

๕) เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดเสียทรัพย์สิน เงินทอง	๑๐๗
---	-----

๖) ทำให้ความคิดและการตัดสินใจ ไม่มีอิสระอย่างเต็มที่	๑๐๗
--	-----

๗) นำไปสู่ความรุนแรงทางลัทธิ ศาสนา	๑๐๗
๓.๒ ผลดีของสัทธาญาณสัมปยุต	๑๐๗
๑) ทำให้เป็นคนหนักแน่น	๑๐๗
๒) ไม่สามารถถูกคนอื่นชักนำไปตามกระแสข่าวใดๆ	๑๐๗
๓) ไม่ตื่นตระหนก และทุกขใจ	๑๐๘
๔) ทำให้เป็นคนที่มีความเชื่อมั่นตนเองสูง	๑๐๘
๕) ไม่สูญเสียทรัพย์สิน	๑๐๘
๖) มีอิสระ ในการคิดและการตัดสินใจ	๑๐๘
๗) ได้ใช้เครื่องมือในการพิจารณากลับกรองข้อมูล ความรู้	๑๐๘
๘) ไม่มีสัทธาชนิดที่นำไปสู่ความรุนแรง	๑๐๙
๙) เตือนให้บุคคลมีสติสัมปชัญญะ	๑๐๙
๑๐) ทำให้เกิดปัญญา	๑๐๙
๔ สรุป	๑๑๐
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๑๒
๑ บทสรุป	๑๑๒
๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๑๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๒

คำชี้แจงการใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/และหน้า ตามลำดับ เช่น ที. สී. ๙/๑๐/๕๙ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๐๒ หน้าที ๕๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา/เล่ม/หน้า เช่น มงฺคล. ๑/๒๗๐ หมายถึงคัมภีร์ มังคลัตถทีปนี เล่ม ๑ หน้า ๒๗๐

คำอธิบายอักษรย่อ

วินย. มหา.	หมายถึง	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์
ที. สී.	หมายถึง	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ที. มหา.	หมายถึง	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที ปา.	หมายถึง	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค
ม. มุ.	หมายถึง	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์
ม. ม.	หมายถึง	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์
ม. อุ.	หมายถึง	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์
สํ. ส.	หมายถึง	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
สํ. นิ	หมายถึง	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค
สํ. มหา.	หมายถึง	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค
สํ. ข.	หมายถึง	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค
สํ. สฟ.	หมายถึง	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค
อัง. เอก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต
อัง. ทุก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
อัง. ดิก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ดิกนิบาต
อัง. จตุกก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อัง. ปญจก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต
อัง. ทสก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต
อัง. ฉกก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต

อง. สตุตก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	สัตตนิบาต
อง. อฏฐ.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	อฏฐนิบาต
อง. นวก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต
อง. ทสก.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต
ขุ. ธ.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	ธรรมบท
ขุ. อิติ.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ
ขุ. สุตต.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต
ขุ. เปต.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ
ขุ. เถร.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. ชา.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	ชาดก
ขุ. มหา.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส
ขุ. จ.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	จุฬินิทเทส
ขุ. ปฏี.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค
ขุ. อป.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	อปทาน
ขุ. ขุ.	หมายถึง	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ
อภิ. สั.	หมายถึง	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี
อภิ. กถา.	หมายถึง	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ
อง. อ.	หมายถึง	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกถา (มโนรตปุรณี)
เถร. อ.	หมายถึง	เถรคาถา	อฏฐกถา (ปรมัตถทีปนี)
ที. อ.	หมายถึง	ทีฆนิกาย	อฏฐกถา (สุมังคลวิลาสินี)
ธ. อ.	หมายถึง	ธัมมปทฎฐกถา	
ปญจ. อ.	หมายถึง	ปัญจปกรณ	อฏฐกถา (ปรมุตถทีปนี)
มจฺจล.	หมายถึง	มัจจลัตถทีปนี	
วิสุทฺธิ	หมายถึง	วิสุทฺธิมรรค	

บทที่ ๑ บทนำ

๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อ(สัทธา) ในพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าเป็นรากฐานหรือจุดเริ่มต้นของความเจริญ แต่ความเชื่อก็มีข้อจำกัดในตัวเอง ลำพังเพียงแต่เชื่ออย่างเดียวหรือเชื่ออย่างปักใจ ยึดถือไว้ ไม่มีการพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ ก็ย่อมจะมุ่งดังไปตามสิ่งที่เชื่อนั้นๆ โดยปราศจากเหตุผลอย่างเพียงพอ แทนที่จะนำไปสู่ความเจริญก็กลับนำไปสู่ความวิบัติได้ เห็นได้จากความเชื่อต่อลัทธิของครูทั้งหก หรือความเชื่อต่อทิวฐิ ๖๒ ประการ ซึ่งสรุปรวมเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งเชื่อว่าตายแล้วเกิด(สัสสตทิวฐิ) อีกฝ่ายเชื่อว่าตายแล้วสูญ(อุจเฉททิวฐิ)ความเชื่อทั้งสองกรณีจัดเป็นความเชื่อที่สุดโต่งด้วยกันทั้งสองฝ่าย ทำให้ยากที่จะเห็นความจริงได้ด้วยสัมมาทิวฐิ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงทิวฐิ ๖๒ ประการและในที่สุดได้ตรัสสรุปถึงโทษวิบัติว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฐิว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ พวกที่มีทิวฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง...พวกที่มีทิวฐิว่า โลกมีที่ สุดและหาที่ สุดมิได้...กล่าวคำแสดงทิวฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๖๒ ประการ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวก ถูกต้องๆ แล้วด้วยผัสสา ยตนะทั้ง ๖ ย่อมเสวยเวทนา เพราะเวทนาของสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ...สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ถูกทิวฐิ ๖๒ อย่างเหล่านี้แหละเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อมุดก็มุดอยู่ในข่ายนี้ ติดอยู่ในข่ายนี้ถูกข่ายปกคลุมไว้ เมื่อมุดก็มุดอยู่ในข่ายนี้...สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ถูกทิวฐิ ๖๒ อย่างเหล่านี้แหละเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อมุดก็มุดอยู่ในข่ายนี้ ติดอยู่ในข่ายนี้ ถูกข่ายปกคลุมไว้ เมื่อมุดก็มุดอยู่ในข่ายนี้ *

* ที.สี. ๙/๙๐/๔๓-๔๔.

ในกรณีนี้ผู้ที่มีความเชื่อสัทธาต่อเจ้าลัทธิเหล่านี้ก็ย่อมจะตกอยู่ในฐานะเดียวกันได้ ดังมีพระพุทธดำรัสที่เปรียบปริพพาชกอัญญเดียรถีย์ว่าเป็นบุรุษตาบอดแต่กำเนิด ไม่ได้เห็นรูปสีด้าและสีขาว เป็นต้น จะชื่อว่าเห็นผ้าด้าและขาว ก็ต้องอาศัยผู้มีตาดีช่วยบอกให้เท่านั้นว่า

ดูกรมาคัณทียะ ท่านจะสำคัญความซ้อ้นนั้นเป็นไฉน บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น รู้ยู่ เห็นยู่ รับเอาผ้าเทียมอันเปื้อนเขม่านั้นไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงามไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดังนี้ หรือว่าเปล่งวาจาแสดงความยินดี ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเล่า?

ท่านพระโคตม บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น ไม่รู้ไม่เห็นเลย รับเอาผ้าเทียมอันเปื้อนเขม่า เข้าไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดังนี้ ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเท่านั้น

ดูกรมาคัณทียะ ปริพพาชกอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีจักขุ ไม่รู้ความ ไม่มีโรค ไม่เห็นพระนิพพาน เออก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ยังกล่าวคาถานี้ได้ว่า ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้^๒ และว่า

ดูกรนายคามณี ศาสดาบางท่านในโลกนี้ มักพูดอย่างนี้ มักเห็นอย่างนี้ ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ต้องไปอบายตกนรกทั้งหมด ผู้ที่ลักทรัพย์ต้องไปอบาย ตกนรกทั้งหมด ผู้ที่ประพฤติผิดในกามต้องไปอบายตกนรกทั้งหมด ผู้ที่พูดเท็จ ต้องไปอบายตกนรกทั้งหมด

ดูกรนายคามณี สาวกที่เลื่อมใสในศาสดานั้น ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ศาสดาของเรากล่าวอย่างนี้ เห็นอย่างนี้ว่า ผู้ที่ฆ่าสัตว์ต้องไปอบาย ตกนรกทั้งหมด สาวกของศาสดานั้นกลับได้ความเห็นว้า สัตว์ที่เราฆ่ามีอยู่ แม้เรา ก็ต้องไปอบาย ต้องตกนรก เขายังไม่ละว้าจานั้น ยังไม่ละความคิดนั้น ยังไม่ ละความเห็นนั้น ย่อมตั้งอยู่ในนรก เหมือนถูกนำมาขังไว้ ฉะนั้น^๓

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว้าสัทธาที่มีต่อคำสอนนั้นมีลักษณะเป็นการขาดสติ ปัญญา หรือเป็นสัทธาที่ช่วยตัวเองให้ดีขึ้นไม่ได้ และในสังคมโลกปัจจุบัน เกิดมีกรณีการฆ่าตัวตายบ้าง กรณีการฆ่ากันตายหมู่บ้าง กรณีการดื่มยาพิษเพื่อยอมตายเป็นหมู่บ้าง ส่วนหนึ่งมีสาเหตุ

^๒ ม.ม. ๑๓/๒๔๔/๒๑๗-๒๑๘.

^๓ ส.สพ. ๑๘/๖๑๓-๖๑๔/๓๔๙-๓๕๐.

มาจากความสัทธาที่สาธุศิษย์ฝากไว้กับ ผู้นำหรือเจ้าลัทธิ บางคนถึงกับประกาศจะยอมตายแทนเจ้าลัทธิ ยอมตายแทนคนที่ตนเชื่อมั่น สัทธาอย่างแรงกล้าได้

สังคมไทยในปัจจุบันนี้ก็มีตัวอย่างของวิกฤตสัทธาที่ปรากฏให้เห็นได้แม้ในสังคมเทคโนโลยี เช่น ความเชื่อในลัทธิไสยศาสตร์ เรื่องการทำนายทายทัก เรื่องการบนบานเพื่อขอหวย จัดเป็นความเชื่อต่อเดรัจฉานวิชา ความเชื่อสัทธาต่อบุคคลที่ทำตัวเป็นเหมือนเจ้าลัทธิใหม่ๆ ด้วยบทบาท บุคลิก ความคิดความเห็น ทำให้น่าเชื่อ น่าเลื่อมใส หากบุคคลนั้นเป็นคนดีจริง ก็ถือว่าไม่เป็นอันตราย แต่หากบุคคลนั้น เป็นคนชั่วในคราบคนดี มีเจตนาอันเป็นอกุศลแอบแฝงอยู่ ผลร้ายก็ย่อมเกิดแก่ผู้ไปเชื่อเลื่อมใส ดังที่มีตัวอย่างปรากฏให้เห็นอยู่เสมอๆ ในสังคมไทยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ระบบสัทธาในบางเมืองเราขณะนี้ จัดว่าไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของปัญญาที่ควรจะเป็นตามคำสอนของพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นสัทธาที่ไร้ฐานปัญญา ไม่มีหลักไม่มีแก่นที่แน่นอนให้ยึดเหนี่ยว เป็นสัทธาที่ตั้งอยู่บนฐานความว่างเปล่าที่พร้อมจะรับเอาสิ่งใดก็ได้ที่ใส่ลงไป

จึงเห็นว่าปัญหาด้านสัทธาที่เกิดขึ้นในสังคมชาวพุทธในประเทศไทยปัจจุบันนี้กำลังเป็นปัญหาที่ถึงขั้นวิกฤต เรียกว่า “วิกฤตสัทธา” หากปล่อยให้ลุกลามไปกลับจะมีแต่เพิ่มความเลวร้ายขึ้นทุกที จึงควรเร่งแก้ไขโดยเร็ว

พระพุทธศาสนาจึงไม่ให้ใช้เพียงแค่สัทธาอย่างเดียวในการเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ แต่จะสอนปัญญาที่รู้ถึงความเป็นจริงและความเป็นประโยชน์ในทุกๆ ที่ที่สอนเรื่องสัทธา กล่าวคือเมื่อสอนธรรมะข้อสัทธา คือความเชื่อไว้ในที่ใด ก็จะแสดงปัญญาให้คอยกำกับควบคุมสัทธาอีกที่หนึ่ง^๕ และที่สำคัญคือหลักกาลามสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเอาไว้ว่า

ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำ สืบๆ กันมา อย่าได้ยึดถือโดยตื่นข่าวว่า ได้ยินอย่างนี้ อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน อย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวาของตัว อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว

^๕ พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), เรื่อง พลละ ๕ ข้อ ๒๒๐ หน้า ๑๙๘.

เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละกรรมเหล่านั้นเสีย^๕

หลักกาลามสูตรดังกล่าวเป็นหลักสำคัญที่ทำหน้าที่ในการตรวจสอบเบื้องต้น เพื่อยืนยันว่าสิ่งที่ควรจะเชื่อและยึดถือเอาไว้ได้นั้นควรจะมีลักษณะอย่างไร สิ่งไหนเป็นสิ่งที่ควรเชื่อถือได้ และเชื่อถือไม่ได้ สิ่งไหนควรเชื่อได้มากควรเชื่อได้น้อย ซึ่งนับว่าเป็นท่าทีที่สำคัญของลักษณะความเป็นชาวพุทธ

การศึกษาวิจัยเรื่องสัทธาอ้างอิงหลักกาลามสูตรครั้งนี้ ผู้วิจัยคิดว่า จะเป็นประโยชน์ในการช่วยแก้ปัญหาวิกฤตสัทธาในสังคมไทย พร้อมกับได้เครื่องมือที่จะคอยตรวจสอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บุคคลใดบุคคลหนึ่งว่าควรเชื่อถือได้หรือเชื่อถือไม่ได้ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ให้สัทธามีท่าทีต่อเรื่องดังกล่าวตามหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตร คอยตรวจสอบอยู่เสมอ เพื่อจะได้ไม่ตกเป็นผู้ถูกชักนำไปตามกระแสสังคมอยู่ตลอด ชาวพุทธในสังคมไทยจะได้กลับยืนอยู่บนฐานแห่งพุทธธรรมอย่างมั่นคง และมีสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา คือหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตร

๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์สัทธาตามแนวกาลามสูตร

๒.๒ เพื่อศึกษาแนวทางการนำหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตรมาประยุกต์ใช้

๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

ในการวิจัยนี้ ผู้ศึกษาต้องการทราบปัญหาเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายและองค์ประกอบของสัทธาตามแนวกาลามสูตร

๓.๒ แนวทางการประยุกต์ใช้หลักสัทธาตามแนวกาลามสูตร

๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ จะศึกษาวิจัยเรื่องสัทธา ตามแนวกาลามสูตร ในแนวลึก โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา เป็นต้น อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระเถรวาท ประมวล

^๕ ธง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๑๗๙.

เอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสัทธาดามแนวกาลามสูตรมาศึกษาวิเคราะห์ และในส่วนของการเล่นอะพุทธธรรมประยุกต์ จะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ในเบื้องต้นมาเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เริ่มจากการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น คือคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี, ฉบับหลวง ๔๕ เล่ม และฉบับคอมพิวเตอร์โดยค้นจากโปรแกรมพระไตรปิฎก ฉบับ CD-ROM BUDSIR/TT ของมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นหลักและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นรอง เช่น อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์ วิเสสต่างๆ ตลอดจนงานวิจัย เอกสาร วารสาร และตำราวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ วิจารณ์ ประกอบด้วยความคิดเห็นของผู้วิจัย พร้อมกับเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้

๖ ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๖.๑ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เมืองไทยจะวิกฤต ถ้าคนไทยมีศรัทธา วิปริต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงหลักสำคัญของสัทธาที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา คือ สัทธา ที่มีเหตุผลและสัทธาดังกล่าวจะต้องอาศัยปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองให้บรรลุอิสรภาพสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ผู้ไม่ต้องใช้สัทธาอีกต่อไป(อสุสทุโธ) ตลอดจนชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนไม่ให้นำสัทธาไปขึ้นอยู่กับตัวบุคคล แต่ให้ขึ้นอยู่กับหลักการ ให้เชื่อในหลักการมากกว่าให้เชื่อตัวบุคคล ให้มีสัทธาที่ถูกต้องและปฏิบัติต่อพระอริยะ ผู้วิเศษ พระโพธิสัตว์ พระอรหันต์ ให้ถูกต้อง

๖.๒ สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา ภาคทฤษฎีความรู้, กรุงเทพฯ : นิพนการพิมพ์, ๒๕๓๔.

เนื้อหาโดยย่อ กล่าวถึงเรื่อง พระพุทธศาสนากับเป้าหมายการศึกษาในด้านต่างๆ เช่น ด้านการดำรงชีวิต ด้านการพัฒนามนุษยภาพ ด้านพัฒนาสติปัญญา ด้านพัฒนาจิตวิญญาณ ในด้านทฤษฎีกล่าวถึงเรื่องทฤษฎีความรู้โดยเน้นปรัชญาพุทธ คือทฤษฎีความรู้ตามแนวพุทธธรรม

ทัศนคติของพระพุทธเจ้าต่อการใช้เหตุผล การอนุมาน การใช้ตรรกะ ปรัชญานายะ และปฏิบัติ
นิยม ดังข้อความตอนหนึ่งในความนำว่า

การที่พุทธศาสนาอุบัติในท่ามกลางกระแสปรัชญาอันลุ่มลึกและนักบวช
มีความประพฤติเคร่งครัด, สามารถแพร่ขยาย ยืนยงอยู่ได้ทน ต่อการทำลาย เป็น
เรื่องที่น่าสนใจศึกษาแสวงหาสิ่งที่เหนือกว่าดีกว่า ว่าตามความจริง พระพุทธองค์
ถูกนักบวชต่างลัทธิทำลายตลอดเวลา พระพุทธองค์ทรงต่อสู้กับคนพวกนี้ด้วย
อุบายต่างๆ ทั้งที่เข้าเฝ้าในฐานะพาลและนักปราชญ์ บางรายถึงกับวางแผน
ทำลายล้าง บิดเบือนคำสอน พระสูตรต่างๆ ในทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย ส่วน
มากเป็นเรื่องอธิบายโต้ตอบแนวคิดของเจ้าลัทธิ นักทฤษฎีผู้ปราดเปรื่องแห่งยุค
นั้น^๖

๖.๓ สมภาร พรหมทา, **มนุษย์กับการแสวงหาความรู้ : ข้อเสนอจากพุทธปรัชญา
ว่าด้วยธรรมชาติและบทบาทของความรู้**, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒, โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กรุงเทพฯ, ๒๕๓๙.

เนื้อหาโดยย่อ กล่าวถึงเกณฑ์ตัดสินความรู้ในพระพุทธศาสนา โดยใช้กาลามสูตรเป็น
แนวเทียบกับการทางวิทยาศาสตร์คือวิธีนิรนัย และอุปนัย พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงแหล่งความรู้ที่
เชื่อถือได้และเชื่อถือไม่ได้ ทฤษฎีความรู้ในปรัชญาตะวันตก แนวคิดแบบสัจนิยม (realism) และ
ปฏิบัตินิยม (pragmatism) บทบาทของความรู้ในทัศนะของพระพุทธศาสนา และเกณฑ์ในการเผยแพร่
หรือไม่เผยแพร่ความรู้ของพระพุทธศาสนา ที่สำคัญคือเรื่องของกาลามสูตร ท่านได้เสนอแนว
คิดว่สิ่งที่กาลามสูตรเสนอคือทฤษฎีความรอบคอบในการรับเอาความรู้ที่มีผู้เสนอให้เราพิจารณา
เป็นแนวทางที่นักคิดฝ่ายพุทธศาสนาในบ้านเราจำนวนหนึ่งเห็นด้วย

๖.๔ พระสมพงษ์ ดิกขธัมโม (ราชเจริญ), **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต เรื่อง ศึกษา
วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๑.

เป็นวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาส่วนหนึ่งวิเคราะห์ถึงเรื่องการละเมิดศีลข้อมุสาวาทกับการ
โฆษณาสินค้าซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ เช่น ละเมิดศีลข้อมุสาวาทในการผลิตสื่อโฆษณา ใน
การโฆษณาขายสินค้า สินค้าประจำวัน สินค้าฟุ่มเฟือย พระเครื่องรางของขลัง ไข่มุก ทำนาย

^๖ สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนา กับ หลักการศึกษา ภาคทฤษฎี ความรู้**, (กรุงเทพฯ : นิลนารการพิมพ์,
๒๕๓๔), ความนำ.

โชคชะตาราตีทรงเจ้าเข้าผีโดยอาศัยหมอดู เนื้อความตอนหนึ่งที่ระบุว่ากละเมิดศีลข้อมุสาวาท ด้วยการโฆษณาประทับตราให้เป็นค่านิยมของสังคมโดยอาศัยจุดอ่อนคือความเชื่อความกลัวว่า

การโฆษณาประทับตราให้เป็นค่านิยมของสังคม ได้แก่การทำให้คนเชื่อว่า เป็นสิ่งดี คนในสังคมนิยมชมชอบอย่างนี้ บุคคลมีชื่อเสียงในวงสังคมชั้นสูง ไฮโซ ดารานักร้อง นักแสดง นักกีฬา นางสาวไทย นางงามจักรวาล วัยรุ่น หรือคนรุ่นใหม่เขานิยมใช้หรือใส่หรือรับประทานสินค้ายี่ห้อนี้ ทำให้มีความรู้สึกว่า หากไม่ใช้ตามจะทำให้เป็นคนล้าสมัย เป็นคนตกยุค มีปมด้อย ทั้งที่เป็นเสื้อผ้า แฟชั่น สิ่งของ เครื่องใช้ ของทาน และอื่นๆ แต่ถ้าใช้จะเป็นคนเด่น มีรสนิยมสูง”

๖.๕ ดนัย ไชยโยธา, **ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น**, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

เนื้อหาโดยย่อกล่าวถึงระบบความเชื่อต่างๆ ว่าด้วยการเกิดความเชื่อ ลักษณะความเชื่อวิธีการแห่งความเชื่อ และกระบวนการความเชื่อที่พัฒนามาอย่างเป็นระบบโดยเริ่มจากความเชื่อพื้นฐานความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ความเชื่อในธรรมชาติ ในคติผีสง เทวดา ในวิญญูณบรรพบุรุษ ในเทพเจ้า ในพระเจ้า ในปัญญาของมนุษย์ และความเชื่อในศาสนา จนถึงเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น

๖.๖ แสง จันทรงาม, **ความเชื่อพิศดารของคน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว, ๒๕๓๗.

เนื้อหาโดยย่อกล่าวถึงปรากฏการณ์ทางศาสนาของศาสนิกชนที่เน้นหนักไปในด้านลัทธิความเชื่อ โดยเฉพาะเรื่องแปลกๆ เกี่ยวกับความเชื่อและการปฏิบัติกิจกรรมทางลัทธิและศาสนาต่างๆ ทั่วโลกอันเนื่องด้วยความเชื่อของคนที่มีต่อลัทธิและศาสนานั้นที่ตนเองเชื่อ นับถือยึดถือและยึดมั่นเอาไว้อยู่ จุดสำคัญคือผู้เขียนต้องการสื่อให้อ่านได้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ลัทธิกับปัญญาในการนับถือศาสนาเช่นข้อความตอนหนึ่งของคำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๓ ว่า

ทั้งศรัทธาและปัญญาเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไม่ควรยึดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างเดียว ถ้าถือศรัทธาอย่างเดียว ก็เป็นคนงมงาย แต่ถ้าถือปัญญาอย่างเดียว ก็เป็นคนดีอันชอบดูหมิ่นคนอื่น ทางที่ถูกต้องใช้ศรัทธากับปัญญาให้สมดุลกัน

“ พระสมพงษ์ ดิกขธัมโม (ราชเจริญ), “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (กรุงเทพฯ, คณะปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๐.

เพราะฉะนั้นในพุทธศาสนา ทุกแห่งที่ท่านสอนศรัทธา ท่านจะสอนปัญญากำกับไว้เสมอ^๕

๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๗.๑ ทำให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตรอย่างถูกต้อง
- ๗.๒ ทำให้ทราบแนวทางการนำเอาหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตรมาประยุกต์ใช้

^๕ แสง จันทร์งาม, **ความเชื่อพิศดารของคน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว, ๒๕๓๗). คำนำ.

บทที่ ๒

สัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา

สัทธา (Saddha) เป็นคำภาษาบาลี เขียนรูปศัพท์ว่า "สทฺฐา" ภาษาสันสกฤต เขียนรูปศัพท์ว่า "ศรัทธา" นำมาใช้ในภาษาไทย ได้ทั้งสองแบบ คือ สัทธา กับ ศรัทธา แต่ที่นิยมใช้กันมากคือเขียนแบบสันสกฤต เป็นศรัทธา ในที่นี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์และในความหมายเดียวกัน

สัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา มีความหมายแตกต่างจากสัทธาที่ใช้กันโดยทั่วไป มีความหมายที่เฉพาะไม่ทั่วไปกับความหมายของสัทธาที่ใช้กันดาษดื่นในสังคม ในบทนี้จึงได้นำเอาบริบทในด้านต่างๆ ของสัทธามาศึกษา คือ ประเภท บ่อเกิด หน้าที่ และความสำคัญของสัทธา เป็นบริบทที่จะแสดงให้เห็นความหมายของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้นำบริบทของสัทธาดังกล่าวมาขยายรายละเอียดตามลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

๑ ความหมายของสัทธาโดยทั่วไป

สัทธา (Saddha) หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา ให้ความหมายสัทธาไว้คือ ความเชื่อ^๙ หนังสือบรรณานุกรม สัททาวีเสสวિકคหะ วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า "สทฺฐา สทฺฐหนํ สทฺฐา, (ความเชื่อ ชื่อว่าสัทธา)" และว่า "สทฺฐหนติ เอตาสยํ วา สทฺฐหนติ สทฺฐนมหุตตเมว วา เอสาติ สทฺฐา"^{๑๐} (ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติที่เชื่อเอง หรือเป็นเพียงความเชื่อ ชื่อว่าสัทธา)

ความเชื่อ^{๑๑} เป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริง เห็นตาม

^๙ พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, รศ. พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๘๖.

^{๑๐} พระราชเวที, (สมพงษ์ พุทธิมวโน), บรรณานุกรม สัททาวีเสสวિકคหะ, (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

^{๑๑} ผาสุก มุทธเมธา, รศ. คติชาวบ้าน กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต(ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

ความหมายของ “เชื่อ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ดังนี้

เชื่อ คือ เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ เชื่อหรือขายโดยติดค้างไว้ไม่ต้องชำระเงินทันที

ฉะนั้น “ความเชื่อ” คือ ความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไว้ใจในบุคคลในสิ่งต่างๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไหร่ ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอ เช่น เชื่อทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะ ทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะ ทำบุญ

ในรูปศัพท์ภาษาอังกฤษใช้ว่า “Saddha” หมายถึง Faith, belief, confidence ^{๑๒} และ SO SETHAPUTRA^{๑๓} ได้ให้ความหมายของคำทั้ง ๓ นี้ไว้ว่า

Faith หมายถึง ความเชื่อถือ ความไว้วางใจ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ความยึดมั่น ลัทธิความเชื่อถือ ศาสนา ศาสนาอันแท้จริง ศาสนาคริสต์ คำสัญญา ทำตามสัญญา ตรงตามความจริง จงรักภักดี เชื่อสัตย์ Belief หมายถึง เชื่อ เชื่อถือ ไว้วางใจ เชื่อว่ามีประโยชน์ ศรัทธา Confidence หมายถึง มอบ ไว้วางใจ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ

จากข้อมูลที่ได้ให้ไว้ตามลำดับ พอจะประมวลความหมายของลัทธิได้ว่า ลัทธิ (Saddha) โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลางๆ มิได้มีความหมายแคบเพียง “ความเชื่อ” อย่างเดียว เพราะยังมีความหมายอื่นๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความเชื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาม ลัทธิความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี เป็นต้น

หากพิจารณาในเรื่องของน้ำหนักทางอารมณ์ของลัทธิเป็นหลัก จะได้ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

- 1) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใสโดยทั่วไป
- 2) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทปานกลาง คือลัทธิที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความเชื่อใจ ความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การยอมรับ
- 3) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทสูง คือลัทธิที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความมั่นใจแน่นแน่ว ความไว้วางใจ ความจงรักภักดี

^{๑๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๗๘ หน้า ๑๖๔.

^{๑๓} SO SETHAPUTRA, NEW MODEL ENGLISH-THAI DICTIONARY, (กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด), หน้า ๒๕๘, ๖๔, ๑๔๘.

สัทธาโดยทั่วไปนี้ เป็นสัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์ ในลักษณะที่เร้าอารมณ์ เร้าความรู้สึก หรือเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นด้วยอารมณ์เป็นสำคัญ เหตุผลมักไม่จำเป็นสำหรับสัทธาประเภทนี้ โดยเฉพาะเรื่องของลัทธิศาสนามักจะดึงศาสนิกชนของตนด้วยสัทธาประเภทนี้กันมากเพราะสัทธาจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อลัทธิศาสนาของตนๆ สัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ไม่เกี่ยวข้องกับปัญญาและเหตุผล

๒ สัทธาดตามหลักพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนามีการใช้สัทธาในความหมายทั่วไปและความหมายที่พระพุทธศาสนาประสงค์หลายแห่งที่ผู้ศึกษาต้องแยกให้ออกเป็นเรื่องๆ ไป ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

สัทธาจริต หมายถึง พินิจสยหนักไปในทางสัทธา เชื่อง่าย

สัทธาจริยา หมายถึง ประพฤติด้วยสัทธา

สัทธาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากทุกข์เพราะอาศัยสัทธาเป็นเครื่องนำ

สัทธินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ คือ สัทธา เป็นองค์ธรรมที่เป็นข้อใหญ่และมีความสำคัญมากข้อหนึ่งในองค์ธรรม ๕ ข้อ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่ต้องใช้ให้ได้ดุลยภาพระหว่างกันและกัน จะเอียงมากไปในข้อใดข้อหนึ่งไม่ควร

สัทธาสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมหรือประกอบด้วยสัทธา คือเชื่อสิ่ง ที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น (ข้อ ๑ ในสัมปรายิกัตถฯ ๔)

สัทธา ในโสภณสาธารณเจตสิก หมายถึง สัทธาที่เป็นเจตสิกที่ทั่วไปในกิจที่มีความสวยงามไม่มีโทษ สัทธาดังกล่าวเป็นกุศลธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต

ศรัทธาไทย หมายถึง สิ่งของที่มีคนถวายเป็นด้วยความเลื่อมใส

ทัสสนมุลิกสัทธา หมายถึง สัทธาที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

อการวดี สัทธา หมายถึง สัทธาที่มีเหตุผล

อมุลิกาสัทธา หมายถึง สัทธาที่ไม่ต้องพิจารณาเหตุผล

สัทธานุญญสัมปยุต หมายถึง สัทธาที่ประกอบด้วยญาณ คือปัญญา

สัทธานุญญวิปยุต หมายถึง สัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณ คือปัญญา

โลกียโลกุตตรสัทธา หมายถึง สัทธาฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระ

โอกัปปนสัทธา หมายถึง สัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นสัทธาที่มั่นคง

อเวจจปปสาท หมายถึง ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา^{๙๔}

สัทธายุตโต หมายถึง ประกอบด้วยสัทธา^{๙๕}

สัทธามูลิกา หมายถึง มีสัทธาเป็นราก หรือมีสัทธาเป็นพื้นฐาน

สัทโธ หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา มีความเชื่อ

สัทธานุสารี หมายถึง บุคคลที่ไปตามสัทธา คือมีความเชื่อ

สัทธานุสารีบุคคล หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา มีความเชื่อ

สัทธาลู หมายถึง แน่นด้วยความเชื่อ เชื่อถือ

สัทธาธิกะ หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา

สัทธาธิมุต หมายถึง ผู้ที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยสัทธานำ

สัทธาธิมุตต์ หมายถึง บุคคลที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยสัทธานำ

สัทธาวิมุตบุคคล หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติจนพ้นทุกข์ได้ด้วยอาศัยความสัทธาเป็น
เครื่องนำ

อัสสัทธะ^{๙๖} หมายถึง ไม่ต้องเชื่อ ไม่ต้องมีศรัทธาหรือไม่ต้องอาศัยศรัทธา เพราะได้รู้
เห็นแจ้งประจักษ์ชัดเจนด้วยตนเองแล้ว รู้เองเห็นเองโดยไม่ต้องผ่านผู้อื่น จัดเป็นลักษณะทาง
ปัญญาอย่างหนึ่งของผู้เข้าถึงสัจธรรม

ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับสัทธาที่มีใช้กันดังกล่าวนี มีใช้ดาษดื่นในคำภีร์ทางพระพุทธศาสนา
มีความหมายแตกต่างกัน มีการแบ่งประเภทออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจน คือ (๑) สัทธาฝ่ายที่
เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล (๒) สัทธาที่เกี่ยวข้องกับปัญญาและเหตุผล

พระพุทธศาสนาเห็นว่าสัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และแนวคิด
เกี่ยวกับเรื่องสัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเพื่อให้เกิด
ความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องสัทธาในพระพุทธศาสนา จึงควรศึกษาสัทธาในด้านต่างๆ ให้ครบถ้วน
โดยเริ่มต้นจากประเภทของสัทธา บ่อเกิดสัทธา หน้าที่และความสำคัญของสัทธาอันเป็นบริบทที่จะ
ช่วยให้ทราบความหมายสัทธาในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ

^{๙๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๐๕.

^{๙๕} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลรัตน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกกา หรือ
พจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๖.

^{๙๖} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๔๔.

๒.๑ ประเภทของสัทธา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกสัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาสัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา กับสัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึงสัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นสัทธานิพพานวิปปยุต ในที่บางแห่งหมายถึงสัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นสัทธานิพพานสัมปยุต^{๙๙} ดังที่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้จัดสัทธาไว้ ๒ ประเภท คือชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญาดังนี้ว่า

๑) สัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามฉันอย่างเดียว สัทธาประเภทที่ ๑ นี้ ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไปเป็นสัทธาที่ใช้การบังคับ

๒) สัทธาแบบสื่อ นำสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เรายังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด สัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น สัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะสัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๑๐๐}

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าท่านแยกสัทธาออกเป็น ๒ ประเภทคือ สัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา หรือปิดกั้นปัญญา กับสัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาหรือสัทธาที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา สัทธาทั้งสองประเภทนี้มี รายละเอียดดังนี้

๒.๑.๑ สัทธานิพพานวิปปยุต

สัทธานิพพานสัมปยุต เป็นสัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ พบได้จากลักษณะสัทธาต่อไปนี้

^{๙๙} ญาณ มีความหมายว่า ความรู้, ความเฉลียวฉลาด, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง, ปริชายังรู้, ปริชากำหนดรู้ โดยจะพบในคำอื่นๆ อีก เช่น ญาณจกฺขุ (จักขุคือปัญญา) ญาณทสฺสน (ความรู้ความเห็น, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง).

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

๑) **โลกียสัทธา**^{๑๔} : สัทธาฝ่ายโลก หรือสัทธาของชาวโลกโดยทั่วไปเป็นสัทธาที่ไม่มี ความมั่นคง ไม่ตั้งมั่น หวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

๒) **จลสัทธา** : สัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน

๓) **อาเวคสัทธา** : สัทธาที่มุ่งร่ำอารมณ์ ปลุกระดมความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล

๔) **อนาการวตีสัทธา** : สัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่มีบ่อเกิด

๕) **อทัสสนมุลิกสัทธา** : สัทธาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

๖) **อมุลิกา สัทธา**^{๑๕} : สัทธาที่ไม่มีมูลเหตุ หรือเชื่ออย่างลอยๆ

๗) **ปสาทสัทธา** : สัทธานิดเลื่อมใส ขึ้นอยู่กับบุคคล ร่ำอารมณ์และเป็นอัตวิสัย ดัง ที่ศาสตราจารย์ (พิเศษ) แสง จันทร์งาม^{๑๖} แสดงไว้ว่า

ปสาทศรัทธา (faith) เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ เช่น ความรัก หรือ ความกลัว ประกอบด้วยความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี บางทีอาจจะ ถึงขั้นหลงใหลมันใจ และมักจะเป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย (Subjective) คือ เป็น เรื่องของผู้เชื่อ เชื่อเพราะมีความกระตือรือร้นที่อยากเชื่อ (credulity) ราเชียล อาเบิลสัน (Raziel Abelson) เห็นว่า ปสาทศรัทธาเป็นสภาพจิตที่ไม่เกี่ยวกับเหตุ ผล คริสต์ศาสนิกชนทั้งฝ่ายคาทอลิกและฝ่ายโปรเตสแตนต์ต่างยอมรับข้อนี้ สำหรับชาวคาทอลิก ปสาทศรัทธา หมายถึง "ความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้" เพราะเป็น การเชื่อตามอำนาจของศาสนจักรหรือพระคัมภีร์โดยไม่เกี่ยวกับหลักฐานที่ สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ สำหรับชาวโปรเตสแตนต์ ปสาทศรัทธาเป็น เรื่องของภาวะทางอารมณ์มากกว่าจะเป็นความเชื่อในข้อยืนยันหรือหลักการบางอย่าง

คำว่า ปสาทะ เป็นภาษาบาลี แปลว่า "ความเลื่อมใส" ซึ่งหมายถึงความ นิยมชมชอบ ความเคารพบูชาอย่างแรง มีลักษณะคล้าย fait จึงใช้คำนี้ควบกับ "ศรัทธา" เป็น ปสาทศรัทธา เพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างปสาทศรัทธา (faith) กับศรัทธา(belief)...

^{๑๔} โลกียโลกุตตราย ทูริยาสถิตาย สทุธาย (ด้วยสัทธา ๒ อย่าง คือ โลกียสัทธาและโลกุตรสัทธา) ธมฺมปทฏฐกถา (ปญฺจโม ภาโค), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

^{๑๕} ม.ม. ๑๓/๖๕๔/๖๐๐.

^{๑๖} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด), หน้า ๙๖.

นักเทววิทยาหลายท่าน เช่น ดร. นีบูห์ (Niebuhr) เชื่อว่า ปลาทศรัทธา มีลักษณะมั่นคงใจรุนแรงกว่า ฉะนั้นจึงสามารถกระตุ้นให้คนทุ่มเท เสียสละและเสี่ยงชีวิตเพื่อสิ่งที่ตนมีปลาทศรัทธาได้ แม้ว่าสิ่งนั้นจะพิสูจน์ได้เห็นว่ามีอยู่จริงไม่ได้ก็ตาม

๘) **สัมปสาทลักษณะศัทธา^{๒๒}** : ความเชื่อที่ทำให้จิตผ่องใส ชมนิพพานไว้ได้ ไม่ขุ่นมัวด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานหรือสันทนาธรรม เป็นศัทธาที่เกิดขึ้นและดับหายไปได้เป็นครั้งคราวไม่มั่นคง

๙) **ศัทธาจริต** : คนที่มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางศัทธา เป็นคนที่เชื่อง่าย เอาความเชื่อมาก่อนสิ่งอื่นใด

ศัทธาญาณวิปยุตหรือศัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้ มีชื่อเรียกหลักว่า "อทัสสนมุลิกา ศัทธา" หรือ"อมุลิกา ศัทธา" ศัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ เป็นศัทธาที่เอียงไปทางโมหะ หลงงมงายได้ง่าย ปลาทศัทธาและศัทธาฝ่ายอาเวคะ ศัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ก็จัดอยู่ในศัทธาประเภทนี้ ศัทธาประเภทนี้เป็นศัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้ง ตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้า บังคับให้เชื่อ และให้ทำตามอย่างเดียว อย่างมีดบอด

ลักษณะของศัทธาญาณวิปยุตโดยสรุปคือศัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้ มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระดมความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล ไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอยๆ ศัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตให้ผ่องใส ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอัตวิสัย

๒.๑.๒ ศัทธาญาณสัมปยุต

ศัทธาญาณสัมปยุตเป็นศัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "**ทัสสนมุลิกา ศัทธา**" ศัทธาที่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ ศัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าเชื่อได้หรือไม่ได้ ศัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่า **อาการวติ ศัทธา** ก็จัดอยู่ในศัทธาประเภทนี้ ศัทธาประเภทนี้จึงเป็น

^{๒๒} **มิลินทปัญหา**, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นพระราชนุสรณ์ ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒.

สัทธาที่เปิดกว้างทางปัญญา ไม่มีการกั้นปัญญา แต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่สัทธาประเภท
ญาณวิปยุต หรือสัทธาฝ่ายอาเวคโดยส่วนเดียว ดังกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

ยสฺสสฺสสฺสจฺจ ภิกฺขเว อิมฺหิ อากาเรหิ อิมฺหิ ปเทหิ อิมฺหิ พฺยญฺชนฺเห
ตถาคเต สทฺธา นิวิฏฺฐา โหติ มุลฺชาตา ปติฏฺฐาชาตา อํ วุจฺจติ ภิกฺขเว
อาการวตฺติ สทฺธา ทสฺสนมุลิกา ทฬฺหา อสฺหาริยา สมณฺเน วา พฺราหฺมณฺเน
วา เทเวเน วา มาเรเน วา พฺรหฺมฺนา วา เกณฺจิ วา โลกสฺมึฯ เวํ โข ภิกฺขเว
ตถาคเต ธมฺมสมฺนุเนสนา โหติ เอวญฺจ ปน ตถาคโต ธมฺมโต สฺสสมฺนุญฺโฐ
โหติติ^{๓๓}

ข้อความนี้มีคำแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ผั่งลงในตถาคต เกิด
เป็นค้ำมูล เป็นพื้นฐานที่ตั้ง โดยอาการเหล่านี้ โดยบทเหล่านี้ โดยพยัญชนะเหล่านี้ เรียกว่า
ศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวดี) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทสฺสนมุลิกา) มั่นคง อันสมณะหรือ
พราหมณ์ หรือเทพเจ้า หรือมาร หรือพรหม หรือใครๆ ในโลกให้คลาดเคลื่อนไม่ได้

สัทธานุญาณสัมปยุตเป็นสัทธาที่มีเหตุผล ที่เรียกว่า **"อาการวดี สทฺธา"** เพราะหมายถึง
สัทธาที่มีการใคร่ครวญ คิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี ชอบเหตุผล และสัทธาที่มีการเห็นเป็นมูล
ฐาน ที่เรียกว่า **"ทสฺสนมุลิกา สทฺธา"** หมายถึง สัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้ง
เป็นพื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น

พระพุทธศาสนาได้แสดงสัทธาเอาไว้ในที่หลายแห่ง ส่วนมากจะมุ่งเน้นสัทธาประเภท
ญาณสัมปยุตนี้ ดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๑) **โลกุตตรสัทธา^{๓๔}** : สัทธาฝ่ายธรรม อยู่เหนือสัทธาของชาวโลก มีความตั้งมั่น ไม่
ง่อนแง่น คลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก

๒) **อจลสัทธา** : สัทธาที่ไม่หวั่นไหวและไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ง่ายๆ มีความ
มั่นคง เที้ยงแท้ และแน่นอน เป็นสัทธาของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันขึ้นไป

๓) **อาการวดี สัทธา** : สัทธาที่มีเหตุผล เป็นไปตามเหตุผล ไม่มุ่งเร้าอารมณ์ หรือปลุก
ระดมความรู้สึก แต่มุ่งตรงไปที่เหตุผล ถือเหตุผลเป็นประมาณ

๔) **ทสฺสนมุลิกสัทธา** : สัทธาที่มีการเห็น มีความเข้าใจเป็นมูลฐาน

๕) **มูลิกาสัทธา** : สัทธาที่มีมูล หรือมีมูลเหตุ

^{๓๓} วีมงฺกสฺสสุตฺตํ, ม.มู. ๑๒/๕๓๙/๕๘๐.

^{๓๔} โลภียโลกุตฺตราย ทฺวิธาย สทฺธาย (ด้วยสัทธา ๒ อย่าง คือ โลภียสัทธาและโลกุตฺตรสัทธา) ธมฺมปทฺฐกฺกา
(ปญฺจโม ภาค), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มามกฏฺราษวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

๖) **โอกัปปนสัทธา** : สัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่น เป็นสัทธาที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว เปลี่ยนแปลงง่าย

๗) **สัทธาสัมปทา** : เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว บุญมีจริง บาปมีจริง ไม่ใช่เชื่อในสิ่งเหลวไหล

๘) **สัมปักษ์ขันธลักขณสัทธา** : ความเชื่อที่ทำให้จิตใจผ่อนคลายไปด้วยความเพียรพยายามเพื่อให้บรรลุผลที่ยังมิได้บรรลุในขั้นสูงขึ้นไป^{๒๕}

๙) **อเวจจำปสาท** : ความเชื่อชนิดเลื่อมใสที่ยังลงมั่นด้วยปัญญา สัทธาที่อาศัยปัญญาแล้วทำให้เกิดความมั่นคง^{๒๖}

๑๐) **ตถาคตโพธิสัทธา**^{๒๗} : ความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ดังคำสนับสนุนว่า

เมื่อแสดงศรัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนเป็นโสดาบัน ท่านแสดงศรัทธาเจาะจงลงไปแง่เดียวว่า “เชื่อโพธิ(ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่า ด้วยเหตุผลดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ” ศรัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้นๆ ว่า “**ตถาคตโพธิสัทธา**” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต หรือ เชื่อปัญญารู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่ามนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง^{๒๘}

ลักษณะของสัทธานุภาพสัมปยุตโดยสรุปคือเป็นสัทธาที่มีเหตุผล มีการใคร่ครวญ คิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี มีการเห็นเป็นมูลฐาน มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดเจน ไม่หวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ยาก เกี่ยวข้องกับเหตุผล มีเหตุผลรองรับ มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือไม่ใช่เชื่ออย่างลอยๆ

^{๒๕} มลिनทปัญหา, หน้า ๕๒.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๐๕.

^{๒๗} อ.สุ.สตุตถก. ๒๓/๔/๓.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๒๔.

สัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา บางครั้งบางแห่ง หมายถึง สัทธานุญาณสัมปยุต แต่บางครั้งบางแห่งก็หมายถึง สัทธานุญาณวิปยุต แต่พระพุทธศาสนาจะเน้นย้ำแต่สัทธาที่ประกอบด้วยญาณ ปัญญา ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ปรีชา กำหนดรู้ ที่เรียกว่า สัทธานุญาณสัมปยุต

สัทธานุญาณวิปยุตกับสัทธานุญาณสัมปยุต ปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน ในเรื่องของการอุทิศทุ่มเท ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารมณ์ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุผล ความเป็นอัตวิสัย ความเป็นภาววิสัย ความใกล้ชิดกับความจริง และการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ ดังจะแสดงให้เห็นด้วยตารางดังต่อไปนี้

ปัจจัยพิจารณา ๗ ประการ	สัทธานุญาณวิปยุต	สัทธานุญาณสัมปยุต	ความรู้
การอุทิศทุ่มเท	มาก	มาก	ไม่แน่นอน
เกี่ยวข้องกับอารมณ์	มาก	น้อย	น้อย
เกี่ยวข้องกับเหตุผล	น้อย	มาก	มาก
เป็นอัตวิสัย เกี่ยวข้องกับบุคคล	มาก	น้อย	น้อย
เป็นภาววิสัย เกี่ยวข้องกับหลักการ	น้อย	มาก	มาก
ความใกล้ชิดกับความจริง	น้อย	มาก	มาก
การใช้ปัญญาเป็นฐาน	น้อย	มาก	มาก

ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า สัทธาประเภทญาณวิปยุต กับสัทธาประเภทญาณสัมปยุต มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในด้านปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องที่ได้นำมาพิจารณาในตาราง จะเห็นว่า สัทธาประเภทญาณวิปยุต จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท เน้นหนักไปทางอารมณ์ และมีความเป็นอัตวิสัยสูง

ส่วนสัทธาประเภทญาณสัมปยุต จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาววิสัยสูง ใกล้ชิดกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เมื่อนำสัทธานี้ไปเทียบกับความรู้ ก็ จะเห็นว่ามีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก เป็นเพราะสัทธาประเภทนี้ได้รับการพัฒนาด้วยความรู้ คือ สัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ความหมายของสัทธาดังกล่าวนี้นี้ใกล้จะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความรู้

สัทธาประเภทญาณวิปยุต จึงเป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยึดติดกับตัวบุคคลไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นสัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ส่วน

สัทธาประเภทญาณสัมปยุต เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจบนหลักการหรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นสัทธาที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา

๒.๒ บ่อเกิดสัทธา

ทุกสิ่งทุกอย่างมีเหตุมีปัจจัย มีบ่อเกิด ไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเองโดยไม่มีปัจจัย สัทธาก็เหมือนกับองค์ธรรมอื่นๆ ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุจึงทำให้เกิดขึ้นมาได้ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า “บ่อเกิดของสัทธา” โดยจะพิจารณาบ่อเกิดจากคุณสมบัติของบุคคล ปัจจัยภายในปัจจัยภายนอก และประสบการณ์ มีดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ สัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่างๆ

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดสัทธาได้ ได้มีการแสดงไว้ในประมาณ คือ ปมาณิกา ๔ ประการ ดังนี้

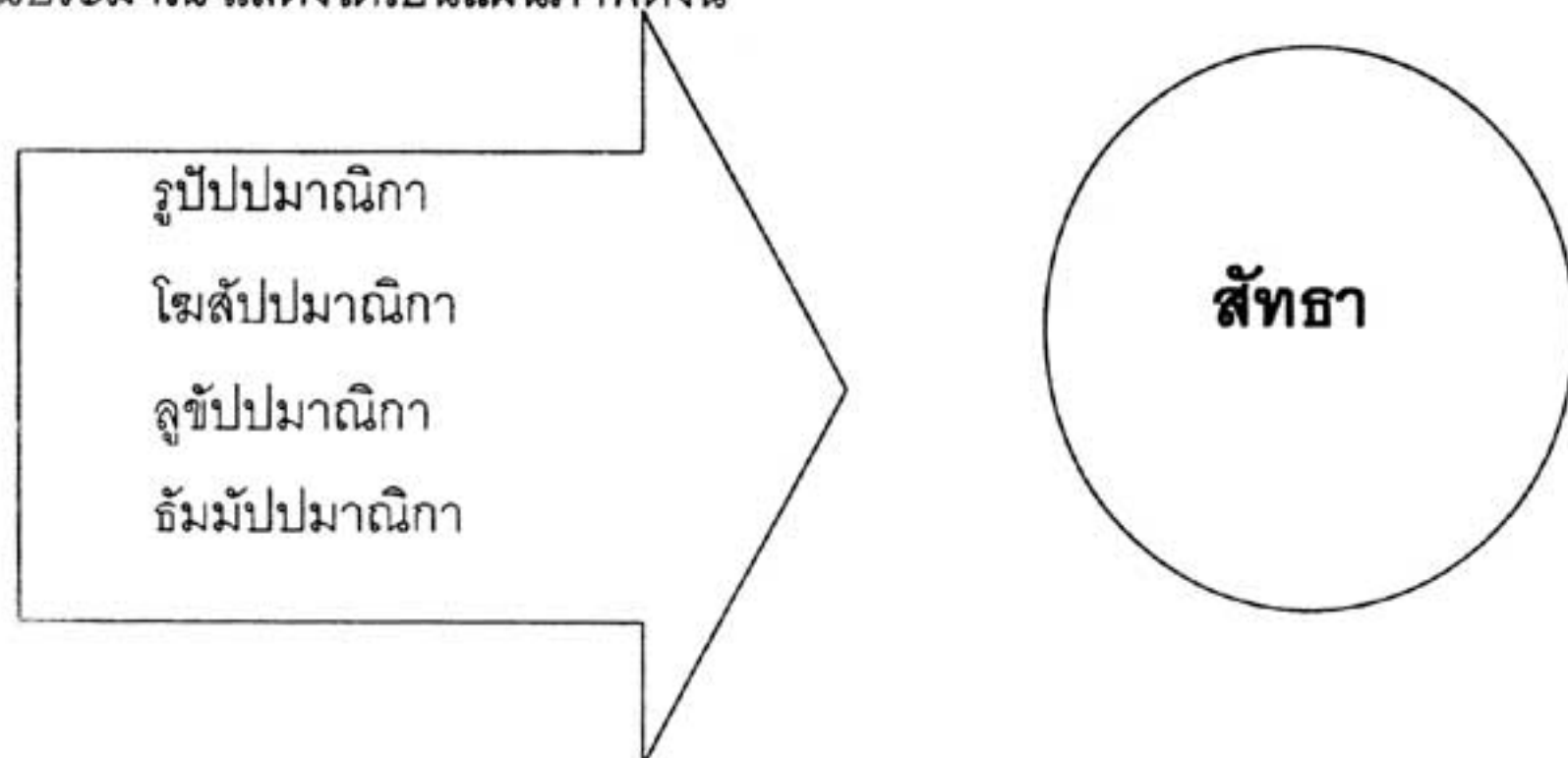
๑) รูปประมาณ : ผู้ถือประมาณในรูป บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรหดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสที่จะเชื่อถือ

๒) โสมสประมาณ : ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียง สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะจึงชอบใจเลื่อมใสโน้มใจที่จะเชื่อถือ

๓) ลูขประมาณ : ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำครึยดเป็นทวกริกิริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาค้น จึงชอบใจเลื่อมใสโน้มใจที่จะเชื่อถือ

๔) ธรรมประมาณ : ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสโน้มใจที่จะเชื่อถือ...

ในอรรถกถา เรียกบุคคล ๔ ประเภทนี้ว่า รูปุปปมาณิกา โสมัสปปมาณิกา ลูชุปปมาณิกา และธัมมุปปมาณิกา ตามลำดับ^{๒๔} และบ่อเกิดสัทธาที่อาศัยคุณสมบัติของบุคคลเป็นประมาณ แสดงได้เป็นแผนภาพดังนี้

บุคคล ๓ จำพวกต้น ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก เพราะอาจจะเกิดอคติ อาจถูกครอบงำ ถูกชักจูง พาไป ด้วยความรัก ความหลง ความกลัว หรือติดอยู่เฉพาะรูปแบบภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างแท้จริง ไม่เข้าถึงสิ่งอันเป็นสาระแก่นสารได้ ความเชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนี้จึงยังมีโอกาสผิดพลาดได้

บุคคลที่ ๔ คือ ธัมมุปปมาณิกา คือเอาธรรมเป็นประมาณ จะทำให้รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนประเภทไหน ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงไปได้ ความเชื่อของบุคคลที่ ๔ นี้ จึงถูกต้อง ไม่ผิดพลาด

๒.๒.๒ สัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก

การสดับเสียงจากภายนอกหรือข้อมูลจากภายนอก (ปรโตโมสะ) คือการได้ยินได้ฟังมาจากคนอื่น ซึ่งอาจเป็นครู ผู้สอนศาสนา นักวิชาการ เพื่อน ฯลฯ หรือจากการได้อ่านคัมภีร์ ตำรา หนังสือที่เป็นวรรณกรรมประเภทต่างๆ รวมทั้งข้อมูลที่ถูกถ่ายทอดมาทางสื่อแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อทางโทรทัศน์ สื่อวิทยุและสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เมื่อบุคคลได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านข้อมูลจากแหล่งภายนอกดังกล่าว หากเรื่องนั้นเหมาะแก่อุปนิสัยใจคอ หรือเป็นเรื่องที่มุ่งเร้าอารมณ์ให้คล้อยตามไป ก็สามารถทำให้ผู้รับข้อมูลในฐานะผู้บริโภคนเกิดการคล้อยตามและเชื่อตามว่าข้อมูลที่ตนได้รับมาเป็นเรื่องจริงตามนั้นได้

ปรโตโมสะ ที่เป็นมิตร บัณฑิต ครู เพื่อน ทำให้เกิดสัทธาได้ท่านแสดงไว้ว่า

^{๒๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมต่อระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่ได้คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่ศรัทธาก็หาอิทธิพลชักจูงได้ไม่...หลักการเบื้องต้นข้อหนึ่งในทางการศึกษา คือ กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยให้เกิดศรัทธา...การคบหาบัณฑิต หรือเสวนาสัตบุรุษ เป็นปัจจัยแห่งศรัทธา ผู้ใดแม้จะเป็นคนดีมีปัญญา แต่เมื่อยังไม่อาจให้เขาเกิดศรัทธาได้ ก็ยังไม่ได้ฐานะเป็นกัลยาณมิตร และการแสวงหาหรือการคบหาที่ยังไม่เกิด เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบหรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๑๐}

กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยแห่งศรัทธา แสดงเป็นขั้นตอนได้ต่อไปนี้

สปปุริสสงฺเสว	→	สทุมฺมสฺสวณ	→	สทุธา
เสวนาสัตบุรุษ	→	สดับฺบรรม	→	สัทธา

การสดับบรรมจากบุคคลอื่น นับได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดศรัทธาได้ ท่านได้จัดเอาการสดับบรรม เป็นปทัฏฐานให้เกิดศรัทธาว่า "ศรัทธามีโสดาปัตติยังคะ เช่นการสดับสัทธรรม เป็นปทัฏฐาน ก็ได้"^{๑๑} และว่า "คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรม นั้น ครั้นฟังธรรมแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนักร..."^{๑๒} สรุปขั้นตอนการเกิดศรัทธาตามแนวนี้ได้ดังนี้

ฟังธรรม → สัทธา → ตระหนัก

การสดับจากปรโตโฆสะนี้ เป็นการอาศัยบุคคลอื่นโดยเชื่อต่อปัญญาของผู้อื่น และเชื่อต่อสื่อต่างๆ จากภายนอกเป็นหลัก ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ว่าจะเป็นการฟัง การอ่าน การถาม สามารถ

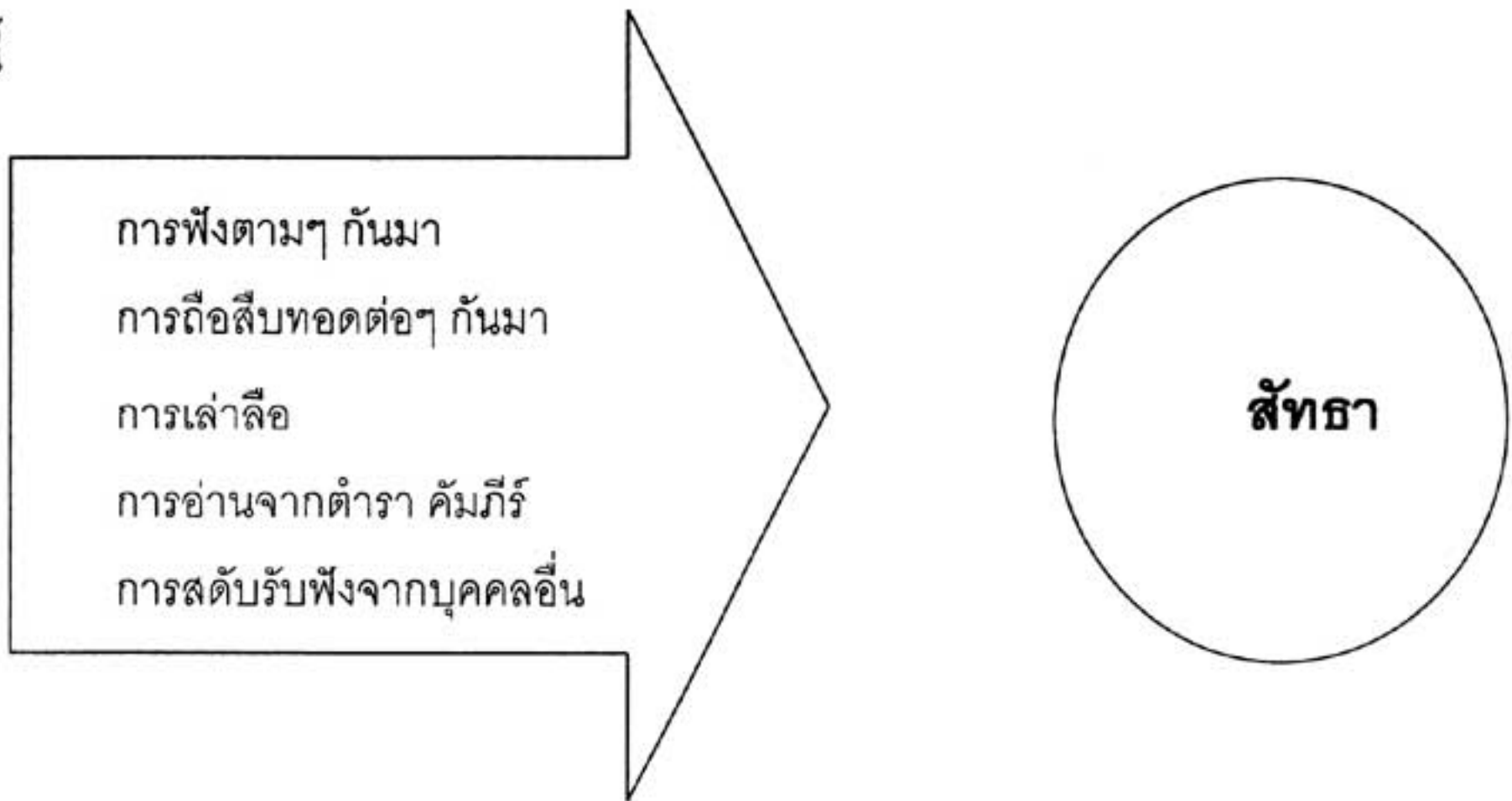
^{๑๐} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๔๒.

^{๑๑} วิสุทธิ.๓/๓๘ , สงคณี. อ. ๒๑๑ , นิท.อ.๑/๖๗.

^{๑๒} ม.ม.๑๒/๔๕๔/๓๔๓.

ให้เกิดความรู้ได้ในระดับสุดมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับรับฟัง) ความรู้ดังกล่าวทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ ความสัทธาได้

จากที่ประมวลมา ทำให้ทราบบ่อเกิดความเชื่อจากการสดับจากปรโตโมละ แสดงได้ดังนี้

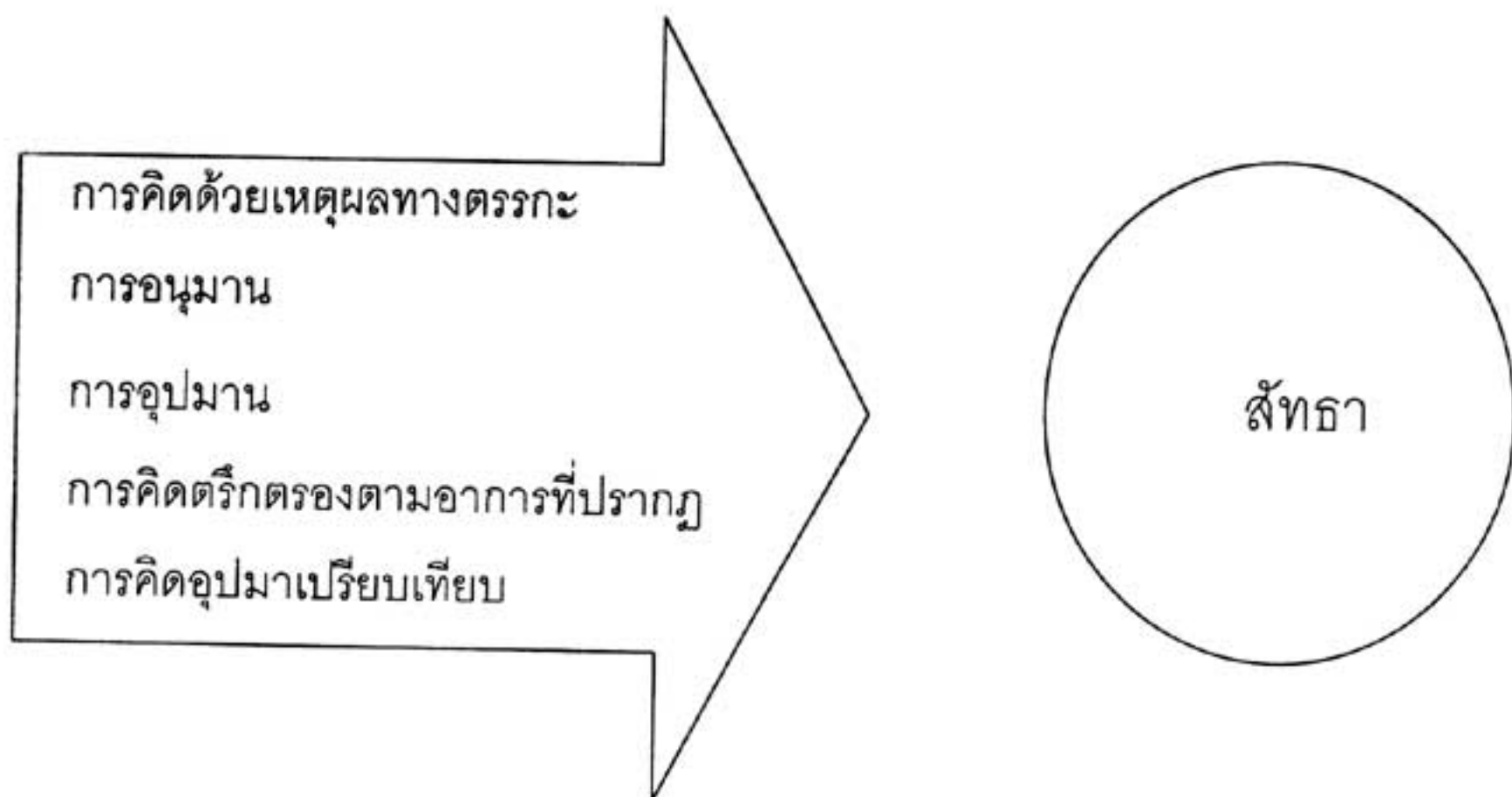
๒.๒.๓ สัทธามีบ่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง

การคิดตรិตรองด้วยตนเอง เป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการคิดอุปมาอุปมัย การคิดด้วยเหตุด้วยผล การคิดด้วยตรรกะ การคิดด้วยการอุปमान อนุมาน การตรึกตรองตามอาการที่ปรากฏให้เห็น เมื่อความรู้จากการคิดด้วยตนเองสนองความอยากรู้อยากเห็นในระดับต้นๆ ได้ก็ทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในความคิดของตนเอง เชื่อในสิ่งที่ตนเองคิดและทำอยู่ ความเชื่อที่เกิดจากการคิดด้วยตนเองดังกล่าวนี้ จัดเป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นมากขึ้น มีพลัง มีความมั่นคงและเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ยาก ดังปรากฏในเรื่องความเชื่อของเจ้าลัทธิต่างๆ^{๓๓} ที่สัทธาเชื่อมั่นเฉพาะแต่ลัทธิของตนๆ อันเกิดจากความรู้ที่ตนคิดได้ แต่ไม่ยอมรับ ไม่ยอมเชื่อต่อลัทธิอันเกิดจากความคิดของคนอื่นหรือเจ้าลัทธิอื่น

การคิดด้วยตนเองนี้ เป็นการอาศัยตนเองเป็นหลัก ทำให้เกิดความรู้ในระดับจินตตามยปัญญา และความรู้ดังกล่าวสามารถทำให้มนุษย์เกิดความสัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ตนคิดได้

^{๓๓} ที.สี. ๙/๙๐/๔๓-๔๔.

การคิดด้วยตนเอง อันเป็นสาเหตุจากภายในทำให้เกิดสัทธา แสดงได้ดังนี้

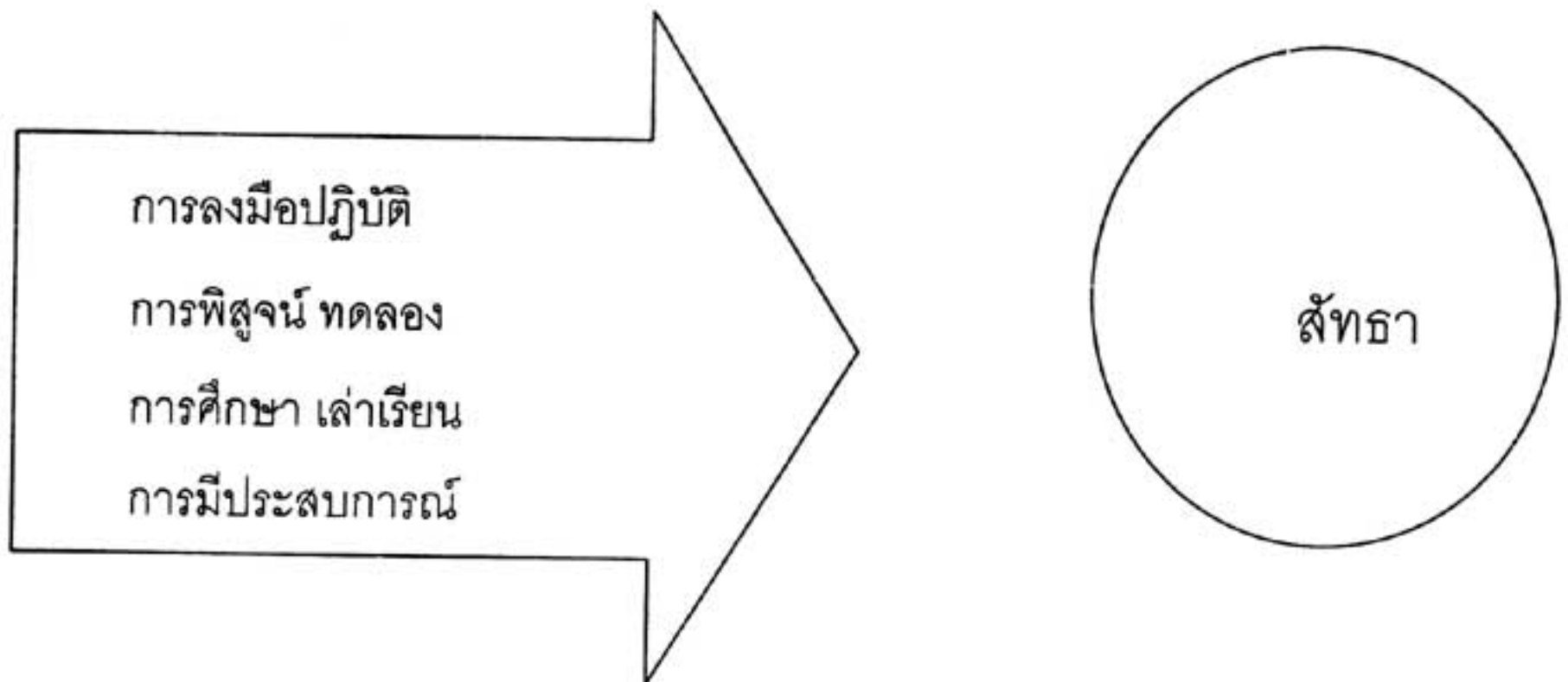
๒.๒.๔ สัทธามีบ่อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการสดับจากภายนอกหรือการคิดตรึงตรองด้วยตนเองจากภายใน มาทดลองปฏิบัติ เป็นการนำสิ่งที่ตนรู้มาพิสูจน์หาความจริง เมื่อผลปรากฏออกมาเป็นที่น่าพอใจก็จะเชื่อต่อสิ่งนั้นอย่างมั่นคง การมีประสบการณ์จากการได้ทดลองปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้

ความรู้ที่เกิดจากการคิดหรือการได้สดับรับฟังมา หากผ่านการปฏิบัติทดลองดูแล้วพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ มีโทษโดยส่วนเดียว ก็จะถูกปฏิเสธ แต่หากพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริง เป็นประโยชน์ มีคุณโดยส่วนเดียว ก็จะได้รับการยอมรับเอาโดยอาการคือเชื่อมั่นสิ่งที่ตนรู้นั้นอย่างมั่นคงแน่วแน่ ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนี้ จึงมักเป็นความเชื่อที่มั่นคง มีพลัง และยากแก่การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

การมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ในระดับภาวนามยปัญญาได้ และความรู้ในระดับนี้ก็ทำให้เกิดสัทธาเชื่อมั่นอย่างมั่นคงยิ่งกว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสดับรับฟังมา หรือจากการคิดด้วยตนเองได้ เพราะเป็นความเชื่ออันเกิดจากการมีประสบการณ์ตรง สัมผัสด้วยใจและรับรู้ด้วยปัญญาของตนเอง

การมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติจนให้เกิดผล นับได้ว่าเป็นบ่อเกิดสัทธาได้เหมือนกัน แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

สรุปได้ว่าศรัทธา ความเชื่อ มีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ อยู่ ๔ ประการ ดังได้แสดงมา บุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดตรិตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตริตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดูผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อง่าย มีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตราบใดที่ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ที่ตนได้ สดับรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะไม่เชื่อในทันที

๒.๓ หน้าที่ของศรัทธา

ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ หน้าที่ทำลายหรือกำจัดอัสสัทธิยะและวิจิกิจจาไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติเป็นต้น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ หน้าที่ทำลายหรือกำจัด

หน้าที่ประการแรกของศรัทธาคือ การทำลายอัสสัทธิยะ ความไม่มีศรัทธา และวิจิกิจจา ความลังเลสงสัย ให้หมดไป หรือทำให้องค์ธรรมทั้งสองประการเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนี้

๑) **ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายอัสสัทธิยะ** คือทำลายความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความไม่เชื่อ ความไม่ศรัทธา ไม่น้อมใจเชื่อไม่ปลงใจเชื่อ หากเป็นคุณสมบัติของบุคคล เรียกว่า "อัสสัทธิยะ"

หมายถึง บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ไม่มีความเชื่อ อัสนัทธิระจิกเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่ง ที่เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญา ทำให้ตนเองไม่สามารถจะรับรู้เรื่องใหม่จากที่ตนเองเคยรู้ ศรัทธาเป็นคุณสมบัติของจิตอัสนัทธิระจิกได้ ตามพระพุทธพจน์ว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่ศรัทธา”^{๓๔} เมื่อความเชื่อเกิดขึ้น ความไม่เชื่อก็ดับสนิท หายไป การกำจัดความไม่เชื่อให้ดับหายไปจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของศรัทธา เพราะคนที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องการทำบุญ คนที่เชื่อก็น่าจะชอบทำบุญ คนที่ไม่มีความเชื่อก็จะไม่ทำ เรื่องระบอบการปกครองระหว่างประชาธิปไตย กับสังคมนิยม คนที่เชื่อถือระบอบการปกครองแบบไหนก็จะใช้ระบอบการปกครองนั้นปกครองประเทศ ความเชื่อทำให้เกิดความแตกต่างกันดังกล่าว คนที่มีศรัทธาอย่างหนึ่งจึงแตกต่างจากคนไม่มีศรัทธา เรื่องนั้น ความเชื่อจึงเป็นแนวทางให้คนที่มีศรัทธาหลีกเลี่ยง ไม่คบหาสมาคมด้วยคนที่ไม่มีความเชื่อ ซึ่งมีคำรับรองว่า “ความเชื่อ เป็นทางสำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา”^{๓๕}

๒) ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายวิจิกิจฉา คือทำลายความลังเลสงสัย ไม่สามารถตัดสินใจได้ เป็นอกุศลธรรมประเภทนิรวณธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นความเจริญหรือขัดขวางจิตใจไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม^{๓๖} เพราะความลังเลสงสัยทำให้บุคคลคอยพะวงสงสัยในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติอยู่ ทำให้ไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติ ไม่แน่ใจในผลที่จะเกิดตามมา จึงทำให้เกิดความกังวลใจทำอะไรไม่เต็มความสามารถทั้งกายและใจ แต่เมื่อบุคคลเกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ ในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ความเชื่อดังกล่าวจะไม่ทำให้เกิดความสงสัยลังเลในเรื่องใดๆ ที่ตนเองเชื่อ หรือบุคคลที่ตนเชื่อจึงทำให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลอย่างเต็มความสามารถทั้งกายและใจ

๒.๓.๒ เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม

๑) เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ

ศรัทธาทำให้จิตเกิดปีติ ความอิ่มเอิบ ชาบชาน เมื่อเกิดศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งอย่างแรงกล้าในครั้งแรก มักทำให้เกิดอาการขนลุก ชูชาและซาบชานทั่วทั้งสรรพางค์กาย ลักษณะอาการดังกล่าวจัดเป็นอาการของปีติ มีพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปีติ ไว้ว่า

^{๓๔} สล.เลขสูตร ม.ม. ๑๒/๑๐๘/๖๑.

^{๓๕} สล.เลขสูตร ม.ม. ๑๒/๑๐๖/๕๙.

^{๓๖} อจ. ปญจก. ๒๒/๕๑/๖๔.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิตี ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่ง ศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๓๗}

สัทธาทำให้เกิดปิติตามพุทธพจน์นี้ แสดงได้ดังนี้

สัทธา → ปราโมทย์ → ปิตี

๒) เป็นปัจจัยทำให้เกิดความสุข

สัทธาทำให้เกิดความสุขได้ ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สุขา สหุตา ปติฏฐिता^{๓๘} (สัทธา ตั้งมั่นแล้วนำความสุขมาให้)

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือประโยชน์ของสัทธา คือสัทธา สามารถนำความสุขมาให้ได้ เพราะเมื่อเกิดสัทธาแล้วก็จะเกิดความสบายใจตามมา เช่นทำการงานนานาประการด้วยสัทธา ศึกษาเล่าเรียนด้วยสัทธา ทำบุญทำกุศลด้วยสัทธา ไหว้พระสวดมนต์ด้วยสัทธา การสรรเสริญพระพุทธเจ้าด้วยสัทธา เป็นต้น ล้วนทำให้เกิดความสบายใจเป็นความสุขได้ทั้งสิ้น หากทำอะไรที่เป็นความดีงามด้วยแรงสัทธา ก็ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดสุขได้แต่หากทำด้วยความไม่สัทธา ทำด้วยความจำใจฝืนสัทธา ประหนึ่งว่าถูกบังคับให้กราบไหว้ในสิ่งที่ตนไม่สัทธา ก็จะทำด้วยความไม่สบายใจ อึดอัดเป็นทุกข์ได้ มีพระพุทธพจน์แสดงเรื่องสัทธาที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสุขไว้ในโคจรสูตรว่า “ศรัทธา คือ ความเลื่อมใสและการเห็นธรรมมีอยู่แก่ผู้ใด ผู้นั้นแล ย่อมบรรลุความสุข อันยังลงในพรหมจรรย์ตามกาล”^{๓๙} และมีข้อความเป็นพุทธพจน์ยืนยันชัดอีกว่า

ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิตี...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิตี ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า

^{๓๗} ส.น. ๑๖/๖๙/๓๐.

^{๓๘} ชุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๙.

^{๓๙} ส. ม. ๑๙/๑๔๑๕/๓๔๕.

ศรัทธา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๔๐}

สัทธาทำให้เกิดสุขตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

สัทธา → ปราโมทย์ → ปีติ → ปัสสัทธิ → สุข

๓) เป็นปัจจัยทำให้เกิดศีล

สัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดศีลได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติตามศีล อันเป็นข้อบัญญัติทางลัทธิศาสนาต่างๆ การปฏิบัติตามศีลต้องอาศัยสัทธาเป็นหลักเพื่อให้เกิดการยอมรับ และสมัครใจปฏิบัติตามกฎ ข้อบัญญัตินั้นๆ โดยไม่มีการโต้แย้ง คัดค้านหรือฝ่าฝืนกฎ ข้อบัญญัติดังกล่าว โดยสัทธาที่ใช้ก็ได้ทั้งสองลักษณะคือสัทธาที่ใช้เหตุผลและไม่ใช้เหตุผล ดังนี้

แรงจูงใจที่ต้องการในการปฏิบัติตามศีลแบบพุทธธรรม ได้แก่ **อาการวดี**
สัทธา คือความมั่นใจ (Confidence) ในกฎแห่งกรรม โดยมีความเข้าใจพื้นฐานมองเห็นเหตุผลว่าพฤติกรรมและผลของมันจะต้องเป็นไปตามแนวทางแห่งเหตุปัจจัย

ส่วนแรงจูงใจที่ต้องการในการปฏิบัติตามศีลของศาสนาเทวนิยม ได้แก่ **ศรัทธาแบบภักติ(Faith)** คือ เชื่อ ยอมรับ และทำตามสิ่งใดๆ ก็ตามที่กำหนดว่า เป็นเทพประสงค์ มอบความไว้วางใจให้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องถามหาเหตุผล^{๔๑}

และวิธีของการปฏิบัติตามศีล โดยอาศัยสัทธาเป็นหลักนี้ ยังทำให้เกิดความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ดังคำรับรองว่า

ในชั้นศีล ศรัทธาเป็นหลักยึดช่วยคุ้มศีลไว้ โดยเหนี่ยวรั้งจากความชั่วและทำให้มั่นคงในสุจริต ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้ไม่มีความคิดเหตุผลคือไม่ประกอบด้วยปัญญาาก็ใช้ได้ และปรากฏบ่อยๆ ว่าศรัทธาแบบเชื่อดังโดยไม่คิดเหตุผลนั้น ใช้ประโยชน์ในชั้นศีลดีกว่าศรัทธาที่มีการใช้ปัญญาด้วยซ้ำ^{๔๒}

๔) เป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ

สัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิ คือความแน่วแน่ จิตใจตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวโอนเอนไปมา ต่อสิ่งที่กระทบจิตใจ มีพระพุทธพจน์รับรองไว้ว่า

^{๔๐} ส.น. ๑๖/๖๙/๓๐.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๖๔.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๒๗.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า สุข ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปัสสัทธิว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่า ไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิตินี้ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๔๓}

สัทธาทำให้เกิดพลังสมาธิตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

สัทธา → ปราโมทย์ → ปิติ → ปัสสัทธิ → สุข → สมาธิ

ในชั้นสมาธินี้ สัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดปิติสุขแล้วทำให้จิตใจเกิด ความปราโมทย์ เกิดปิติ ปัสสัทธิและความสุข ความสงบมั่นคงและในแง่ที่ทำให้เกิดความเพียร พยายาม แก่ล้าวกล่า ทำให้จิตใจเกิดความเข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ และสัทธาประเภทนี้แม้เป็นสัทธา ประเภทญาณวิปยุตก็ใช้ได้ดังคำรับรองว่าว่า "ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิ...ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้เป็นแบบเชื่อดังโดยไม่ใช้ความคิดเหตุผล ก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน"^{๔๔} และมีคำรับรองอีกว่า

ศรัทธาที่ไม่มีปัญญารองรับ ก็เป็นแรงส่งถึงสมาธิได้เหมือนกัน (อาจเป็นสมาธิขั้นสูงมากถึงเจโตวิมุตติชนิดที่ยังกำเริบกลับกลายได้) แต่ติดจบอยู่แค่นั้น ไม่ส่งผลต่อถึงปัญญาและอาจขัดขวางปัญญาด้วย ส่วนศรัทธาที่มีปัญญากำกับ หนุนสมาธิให้เกิดขึ้นเพียงเพื่อเป็นพลังช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญายิ่งๆ ขึ้นไป^{๔๕}

พลังสมาธิ คือพลังของจิตที่สงบตั้งมั่น เด็ดเดี่ยว เมื่อสัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นอย่างยิ่งยอมทำให้จิตใจเกิดสมาธิ ตั้งมั่น แน่วแน่ได้ เช่นความเชื่อมั่นใจ

^{๔๓} ส.นิ. ๑๖/๖๙/๓๐.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๒๗-๗๒๘.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๔๘.

วัตถุมงคล ทำให้เกิดจิตเป็นสมาธิแน่นได้ ยิ่งความเชื่อมีมากเท่าไร พลังแห่งสมาธิก็จะยิ่งมีมากเท่านั้น

๕) เป็นปัจจัยทำให้เกิดปัญญา

สัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา เป็นสัทธาที่ส่งเสริมความคิดวิจยวิจารณ์ จนทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ปัญญา อันเป็นลักษณะการใช้สัทธาช่วยเกื้อหนุนปัญญาและนับว่าเป็นขั้นแรกที่สำคัญในการพัฒนาปัญญาว่า “สัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญาและกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต้นที่สุด”^{๔๖} ในข้อที่สัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา พิจารณาได้ ๒ แนวทางใหญ่ๆ ดังนี้

แนวที่ ๑ เป็นปัจจัยให้เกิดความปราโมทย์ ปราโมทย์ทำให้เกิดปีติ ปีติทำให้เกิดปลื้มปิติ ปลื้มปิติทำให้เกิดสุข (ความสงบเยือกเย็น) สุขทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญา

สัทธา → ปราโมทย์ → ปีติ → ปลื้มปิติ → สุข → สมาธิ → ปัญญา

แนวที่ ๒ ทำให้เกิดวิริยะ(ความเพียรที่จะปฏิบัติ) และโยนิโสมนสิการ ทั้งสองประการนี้นำไปสู่ปัญญาในที่สุดได้

สัทธา	→	วิริยะ	→	ปัญญา
สัทธา		โยนิโสมนสิการ		ปัญญา

สัทธามีหน้าที่ ๒ ประการ คือ (๑) หน้าที่ทำลายอัสสัทธิยะและวิจิกิจจาไม่ให้เกิดขึ้น และ (๒) หน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปีติเป็นต้น นับเป็นหน้าที่ที่สำคัญเพราะสัทธาเป็นรากฐานทำให้เกิดคุณค่าต่อบุคคลหลายประการ โดยประการแรกที่สัทธามีหน้าที่ทำลายองค์ธรรมที่ไม่พึงประสงค์ คืออัสสัทธิยะและวิจิกิจจา หรือป้องกันไม่ให้องค์ธรรมทั้งสองประการนี้เกิดขึ้น เป็นการปิดโอกาสสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่ประการที่สองคือการเป็นปัจจัยให้เกิดองค์ธรรมฝ่ายกุศล คือปีติ สุข ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหน้าที่ที่เปิดโอกาสให้เกิดสิ่งที่พึงประสงค์ อันจะทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองด้วยปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตได้

^{๔๖} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๔๗.

๒.๔ ความสำคัญของสัทธา

สัทธาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล และต่อสังคมหลายประการ เช่น ทำให้เกิดการยอมรับและการคล้อยตาม เป็นที่พึงพิงยึดเหนี่ยวของจิตใจ เป็นต้น ประมวลเป็นความสำคัญของสัทธา ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ สัทธาทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่าย

สัทธาทำให้จิตใจยอมรับและคล้อยตามได้ เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วใจยอมรับก็นำความคิดได้ จะเห็นจากกลุ่มคนที่มีทัศนคติความเชื่อในเรื่องที่เหมือนกันมักจะให้การยอมรับต่อผู้นำลัทธิศาสนา ไม่ค่อยจะมีอะไรขัดแย้ง จึงชักจูงให้คล้อยตามได้ง่าย แต่ถ้าไม่มีความเชื่อเป็นฐานอยู่ก่อนเสียแล้ว ก็จะยากแก่การชักจูง ให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ โดยจะเห็นเรื่องที่มีมิตรที่เกิดการยอมรับต่อกันและกันโดยอาศัยสัทธาเป็นเครื่องเชื่อมต่อกันได้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่าศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่มีศรัทธา ก็หาจะมีอิทธิพลชักจูงได้ไม่...เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบ หรือ ชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๔๗}

ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรจะทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่ายขึ้น สัทธาจึงเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของกัลยาณมิตร โดยจัดไว้ในคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๘ ประการ^{๔๘}

สัทธา	:	มีสัทธา
ศีล	:	มีศีล
สุตะ	:	ทรงสุตะ
จาคะ	:	มีความเสียสละ
วิริยะ	:	มีความเพียร

^{๔๗} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๔๒.

^{๔๘} อัง. สุตตปิ. ๒๓/๓๔/๓๓.

สติ : มีสติ
สมาธิ : มีสมาธิ
ปัญญา : มีปัญญา

เมื่ออาศัยหัวหน้าตระกูลผู้เป็นกัลยาณมิตรที่มีสัทธา ผู้ที่อยู่อาศัยในตระกูลย่อมได้
สัทธาเช่นกันดังแสดงไว้ดังนี้ว่า

ต้นไม้ทั้งหลาย อาศัยบรรพตศิลาล้วนในป่าใหญ่ ย่อมเจริญขึ้นเป็นไม้ใหญ่
ชั้นเจ้าป่า ฉันท ไบ บุตร ภรรยา มิตร อำมาตย์ หมู่ญาติ และคนที่เข้าไปอาศัยเลี้ยง
ชีพทั้งหลาย ในโลกนี้ ได้อาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล จึงเจริญได้
ฉันทันนั้นเหมือนกัน^{๔๙}

แม้ในปัสสิกเถรคาถา ก็ได้แสดงข้อที่คนในครอบครัวได้รับประโยชน์เพราะอาศัยคนมี
สัทธาเพียงคนเดียวในครอบครัวนั้นว่า

ก็บรรดาหมู่ญาติผู้ไม่มีศรัทธา ถ้ามีคนมีศรัทธาแม้สักคนหนึ่งเป็นนัก
ปราชญ์ ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นประโยชน์แก่พวกพ้อง ญาติทั้ง
หลายอันข้าพระองค์ชมเชยอนุเคราะห์ ดักเตือน ให้ทำสักการบูชาในภิกษุทั้งหลาย
ด้วยความรักในญาติและเผ่าพันธุ์ ญาติเหล่านั้นทำกาละล่วงไปแล้ว ได้รับความ
สุขในไตรทิพย์ พี่ชาย น้องชาย และมารดาของข้าพระองค์เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วย
กามคุณบันเทิงอยู่.^{๕๐}

๒.๔.๒ สัทธาทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม

สัทธาที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมลักษณะหนึ่ง คนที่
เกิดสัทธาต่อบุคคล จะเข้าไปหา เพื่อสนทนาปราศรัยแลกเปลี่ยนความรู้และสอบถามเรื่องราวต่างๆ
เป็นการแสดงพฤติกรรมของการเข้าหากัน รวมกลุ่มกันขึ้น ดังกระบวนการแห่งเหตุและผลต่อกันดัง
นี้

(เหตุ)	→	ผล (๑)	→	ผล (๒)
สัทธา	→	อุปสังกมณะ	→	สัทธัมมสวนะ
เกิดสัทธา		เข้าไปนั่งใกล้		ฟังธรรม ^{๕๑}

^{๔๙} อจ. ปญจก. ๒๒/๔๐/๔๓.

^{๕๐} ชุ.วิ.อ. ๒๖/๓๑๔/๒๖๑.

^{๕๑} ม.ม. ๑๓/๒๓๘/๑๘๑.

การรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมอันเกิดจากความเชื่อเป็นเหตุปัจจัยนี้ ปรากฏชัดเจนในเรื่องของขนบธรรมเนียมและประเพณีที่เกิดขึ้นของลัทธิศาสนาต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ กลุ่มชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณื่อดังกล่าวจะร่วมกันทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างเต็มที่ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีกรรมการล้างบาปในแม่น้ำคงคา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของศาสนิกชนชาวฮินดูเป็นจำนวนล้านๆ คนในการทำพิธีดังกล่าว ณ แม่น้ำคงคา ประเทศอินเดีย

นอกจากทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันแล้วสัทธายังทำให้เกิดความมั่นคงแก่หมู่คณะและความยึดมั่นจงรักภักดีต่อศาสนาของตน^{๕๒} และแม้กระทั่งการรวมกลุ่มกันตั้งเป็นกลุ่มเล็กๆ ระดับล่างคือกลุ่มครอบครัว จะดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและปกติสุขก็ต้องมีความเชื่อที่เสมอกัน หรือเหมาะสมแก่กันและกัน ดังที่ได้จัดสัทธาไว้ใน สมชีวิธรรม คือสมสัทธา มีสัทธาเสมอกัน

๒.๔.๓ สัทธาทำให้เกิดคุณค่าด้านพฤติกรรม

เมื่อเกิดความเชื่อ มักจะทำให้เกิดพฤติกรรมตามมา เพราะความคิดเป็นปัจจัยทำให้เกิดความเชื่อ ความเชื่อเป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทำตามที่คิดและเชื่อ ทำให้เกิดความมั่นใจ เป็นการสร้างอารมณ์ที่ดีให้เกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ หากความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อที่ไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียนผู้ใด ไม่ทำให้เกิดความงมงาย การกระทำที่เกิดจากความเชื่อนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม ประโยชน์ที่เกิดจากความเชื่อที่มีเหตุผลรองรับและไม่งมงาย ดังนี้ว่า

ความเชื่อที่ว่าต้องมีเทพเจ้าคุ้มครองโลก มีเทวดา นางฟ้า ดูแลรักษามนุษย์ มีเจ้าพ่อเจ้าแม่ พระภูมิเจ้าที่ สิ่งสถิตตามที่แตกต่างกัน เพื่อความมงคลจึงสร้างเทวรูป มีศาลเจ้า ศาลพระภูมิขึ้นบูชา ทำให้งานด้านศิลปกรรมเกิดขึ้น ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาด รูปปั้นต่างๆ และสถาปัตยกรรม

ความเชื่อ...มีผลทำให้เกิดงานทางจิตรศิลป์ได้แก่ งานแกะสลัก งานดอกไม้ งานประดิษฐ์ เครื่องหอมต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องสักการะ

ความเชื่อทำให้เกิดการกำหนดบทสวด อ่อนวอน สรรเสริญ สดุดี ฯลฯ เป็นการแสดงความกตัญญูทักท้วงต่อสิ่งนั้น และสวดเพื่อเป็นมงคลกับตนเอง จึงทำให้เกิดวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือ วรรณกรรมปากขึ้น

ความเชื่อทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม มีขนบธรรมเนียมประเพณีเกิดขึ้น

^{๕๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๓๔.

ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ ที่จะกระทำและไม่กระทำ ทำให้คนเข้มแข็งมีหลักยึด^{*๑}

จากข้อความที่ผาสุก มุทฺธเมธา ประมวลไว้ ชี้ให้เห็นว่าเมื่อเกิดสัทธาแล้ว ทำให้เกิดปีติ ความสุข และแรงจูงใจ เป็นต้น ก็นำไปสู่พฤติกรรมคือการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และพฤติกรรมที่เกิดจากความเชื่อทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยที่การปรับเปลี่ยนทางพฤติกรรมนี้จะนำไปในลักษณะต่างๆ

สัทธาที่ทำให้เกิดคุณค่าความสำคัญในด้านพฤติกรรมที่แสดงออกนี้ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะเมื่อบุคคลรู้เห็นสิ่งใดๆ หากไม่เกิดสัทธาต่อสิ่งนั้นๆ ก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมใดๆ แต่หากเกิดสัทธาแล้ว ก็จะมีการแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ยิ่งสัทธามาก ความรุนแรงของพฤติกรรมก็มากขึ้นตามไปด้วย ดังมีคำอ้างที่แสดงถึงสัทธาให้ผลในทางปฏิบัติว่า “ตัดการพิจารณาเรื่องถูกผิด จริงไม่จริง ออกเสีย กล่าวได้ว่า เมื่อเชื่อเสียแล้วศรัทธาล้วนแบบภักดี ย่อมได้ผลในทางปฏิบัติที่รวดเร็วแรงกล้าและรุนแรงกว่า”^{*๒}

๒.๔.๔ สัทธาทำให้เกิดพลัง

สัทธาทำให้เกิดพลัง เพราะเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งในพลธรรม ๕ ประการ ทำให้เกิดพลังกายและพลังใจ คือทำให้ความคิดมีพลังในการคิดพิจารณามากขึ้น ทำให้การประพฤติปฏิบัติ มีพลังมาพยายามบากบั่นให้สำเร็จจนได้ ดังที่ได้จัดเอาไว้ในพละ ๕ ^{*๓} ได้ โดยสัทธาจะช่วยให้จิตแล่นพุ่งดังไปในอุดมคติ อุดมการณ์ หรือสิ่งสูงส่งดังามอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พลังสัทธา ตามพระพุทธพจน์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กำลังของเสขบุคคล ๕ ประการนี้ ๕ ประการนี้เป็นไฉน คือ กำลัง คือ ศรัทธา กำลัง คือ หิริ กำลัง คือ โอตตปปะ กำลัง คือ วิริยะ กำลัง คือ ปัญญา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็กำลัง คือ ศรัทธาเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศรัทธา ย่อมเชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก

^{*๑} ผาสุก มุทฺธเมธา, คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต(ฉบับปรับปรุง), โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์. ๒๕๓๕ หน้า ๕๘.

^{*๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๖๖.

^{*๓} ที.ปา. ๑๑/๓๐๐/๒๕๒

ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่ากำลัง คือ ศรัทธา^{๕๖}

ในที่นี้ ศัทธิพละ เป็นก้าวแรกและก้าวนำแห่งพลังอื่นๆ รวมทั้งปัญญาพลัง จึงทำให้เห็นว่าศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต

๒.๔.๕ ศัทธิพละทำให้เกิดความกล้าหาญ

ศัทธิพละทำให้เกิดความกล้าหาญ ไม่กลัวภัยอันตรายใดๆ มีความกล้าที่จะคิด กล้าที่จะพูดและกล้าที่จะทำโดยไม่มี ความกลัว หวาดหวั่น หรืออ่อนไหว ดังที่ได้จัดเอาศรัทธาเป็นองค์ธรรมหมวดหนึ่ง ในเวลาวัชระคุณธรรม ๕ ประการ ธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ มีศรัทธาเป็นข้อแรก และมีปัญญาเป็นข้อสุดท้าย

๒.๔.๖ ศัทธิพละเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยยึดเหนี่ยวของจิตใจ

เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใดๆ บุคคลสามารถที่จะยึดเอาสิ่งนั้นๆ มาเป็นที่พึ่งที่อาศัย ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงได้และทำให้เกิดความอุ่นใจแก่ตนเองได้ ดังพุทธภาษิตว่า สทุธา วิตุตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐิ^{๕๗} ศัทธิพละ เป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าทรัพย์มี ๒ ประเภท คือ ทรัพย์ภายนอก(วัตถุสิ่งของต่างๆ) กับ ทรัพย์ภายใน(คุณธรรม คุณงามความดี) ทรัพย์ทั้งสองประการนี้ ที่จัดว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐได้แก่ ทรัพย์ภายใน เพราะเป็นสมบัติติดตัวอยู่ตลอด เอามาใช้ได้ทุกเมื่อ ไม่สูญหายด้วยภัยอันตรายนานาประการ ไม่ทำให้อ้างว้าง ยากจน ใครแย่งชิงไปไม่ได้ ยิ่งมีมากเท่าไรก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนมากเท่านั้น ทั้งเป็นทุนเพื่อสร้างทรัพย์ภายนอกให้เกิดขึ้นได้ด้วย และในอริยทรัพย์ ๗ ประการ อริยทรัพย์ข้อที่หนึ่งคือศรัทธา ศรัทธาจึงเป็นทรัพย์อันประเสริฐ เป็นคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ในการนี้จึงสามารถนำมาเป็นที่พึ่งอาศัย ในการใช้สอยให้เกิดประโยชน์เพื่อก้าวหน้าในการประพฤติธรรมข้ออื่นได้ เพราะศรัทธาเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เกิดคุณธรรมข้ออื่นๆตามมา ศรัทธาจึงเป็นกำลังที่สำคัญอย่างหนึ่งดังที่ได้มีการเปรียบเทียบเอาไว้ว่า "จัดเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยังประโยชน์ตน

^{๕๖} อัง.ปญจก. ๒๒/๒/๒.

^{๕๗} ส.ส. ๑๕/๔๘, พ.ศ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๐.

และประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพศาลย์ เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถ
ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก”^{๕๔}

สัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะเป็นทรัพย์อันประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์ใดๆ ที่ไม่มีใครจะ
สามารถแย่งเอาไปจากตนเองได้ จัดไว้ในอริยทรัพย์ ๗ (ทรัพย์อันประเสริฐ, ทรัพย์คือคุณธรรม
ประจำใจอย่างประเสริฐ)^{๕๕}

สัทธา : ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ

ศีล : รักษากายวาจาในเรียบร้อย

หิริ : ความละอายต่อการทำความชั่ว

โอตตัปปะ : ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

พาหุสัจจะ : ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

จาคะ : ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ปัญญา : ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ
ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

สัทธาเป็นที่พึ่งที่อาศัยดุจเป็นเพื่อนสหายของบุคคล ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สทฺธธา
ทฺติยา ปุริสสฺส โหติ^{๕๖} (สัทธา เป็นเพื่อนที่สองของคน)

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ จัดเพื่อนเป็น ๒ คือ เพื่อนที่เป็นมิตรสหาย กับเพื่อนคือธรรม ได้แก่
คุณความดีที่ช่วยให้เกิดความมั่นคง แน่วแน่ เป็นที่พึ่งอาศัยและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ คนที่มี
เพื่อน จะรู้สึกอบอุ่น มีกำลังใจ ไม่เหงา ไม่ว่าเหว เมื่อมีกรณีกิจใดเกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยเหลือซึ่งกัน
และกัน เมื่อมีอุปสรรคใดๆ เกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยด้านทาน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน เพื่อนคือธรรมก็เป็นเช่น
เดียวกัน ธรรมที่เป็นเพื่อนที่ดีก็คือ กุศลธรรม โดยเฉพาะสัทธาที่สามารถให้เป็นเพื่อนที่สองของคน
ได้ เพราะหากผู้ใดมีสัทธา ผู้นั้นก็จะมี ความมั่นใจ อุ่นใจ ในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ทำกิจ
ธุระต่างๆ ทั้งที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์อื่นได้

สัทธาเป็นที่พึ่งที่อาศัยของบุคคลในลักษณะก่อให้เกิดมีการสั่งสมคุณความดีเอาไว้มาก
ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า “ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแลย่อม

^{๕๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๒๗๗ หน้า ๒๕๐.

^{๕๕} ที.ปา. ๑๑/๓๒๖/๒๖๔, อัง. สดุดก. ๒๓/๖/๕, อ้างใน พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธ
ศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๒๗๗ หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

^{๕๖} ส.ส. ๑๕/๑๑๓/๓๕.

พระนอเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^{๖๑} และว่า “สัทธา พนุติ ปาณะย”^{๖๒} (สัทธา รวบรวมไว้ซึ่งเสบียง คือกุศล) พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงถึงความสำคัญของสัทธา ในฐานะเป็นที่รวบรวมเสบียง คือกุศล คุณความดีต่างๆ เพราะความเชื่อเป็นตัวนำให้บุคคลทำความดีอื่นตามมา เช่น คนที่มีสัทธาจะทำบุญถวายทาน จะรักษาศีล หรือจะเจริญภาวนา จะทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งที่ตนทำนั้นจะเป็นความดี ให้ผลตอบแทนที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น คนจะเล่าเรียนหนังสือ เพราะเชื่อว่าการเรียนหนังสือจะช่วยพัฒนาชีวิต คนจะเว้นชั่วและทำดี เพราะเชื่อว่า การเว้นชั่วทำดีจะทำให้ชีวิตมีความสุข เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าวสัทธาจึงเป็นข้อธรรมที่รวบรวมไว้ซึ่งเสบียงคือกุศลได้เป็นอันมากอย่างนี้ เป็นอันได้ความอุ่นใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัย

สัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะได้ประโยชน์ในกายหน้า ดังที่จัดไว้ในสัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า)^{๖๓} ดังนี้

สัทธาสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
ศีลสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยศีล
จาคสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ
ปัญญาสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ส่วนบุคคลที่มีสัทธา เปรียบเหมือนที่ต้นไม้ใหญ่ที่สมบูรณ์ด้วยกิ่ง ใบ ผล และลำต้น เป็นที่พึ่งพึ่งอาศัยของฝูงสัตว์นานาชนิดได้ดังความในสัทธานิสังสสูตรว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไทรใหญ่ที่ทางสี่แยก มีพื้นราบเรียบ ย่อมเป็นที่พึ่งของพวกนกโดยรอบ ฉั่นไค กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ฉั่นนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นที่พึ่งของชนเป็นอันมาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ฯ

ต้นไม้ใหญ่ สล้างด้วยกิ่ง ใบ และผล มีลำต้นแข็งแรงมีรากมั่นคง สมบูรณ์ด้วยผล ย่อมเป็นที่พึ่งของนกทั้งหลายฝูงนกย่อมอาศัยต้นไม้นั้น ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ ให้เกิดสุข ผู้ต้องการความร่มเย็น ย่อมเข้าไปอาศัยร่มเงา ผู้ต้องการผล ก็ย่อมบริโภคมผลได้ ฉั่นไค

ท่านผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มีอาสวะ เป็นบุญเขตในโลก ย่อมคบหาบุคคลผู้มีศรัทธา ซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ประพฤติถ่อมตน ไม่กระด้าง สุภาพ

^{๖๑} ส.ส. ๑๕/๑๓๙/๔๒, ๑๕๘, ๑๕๐.

^{๖๒} ส.ส. ๑๕/๒๑๖/๖๑.

^{๖๓} อจ. อฏฐก. ๒๓/๑๑๔/๒๙๒. อ้างใน พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๘๘ หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

อ่อนโยน มีใจมั่นคง ฉะนั้นเหมือนกัน ท่านเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา เขาเข้าใจทั่วถึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้หมดอาสวกิเลส ปรินิพพาน”^{๖๔}

๒.๔.๗ สัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน

ในข้อนี้สัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน ดังที่ได้จัดเอาไว้ในอริยวัฑฒิ & ประการ มีสัทธาเป็นข้อแรก ในอุบาสกธรรม และในธรรมของสัตตบุรุษ ที่จัดสัทธาไว้เป็นอันดับแรก แสดงให้เห็นว่าสัทธาเป็นสิ่งที่จำเป็นประการแรกสำหรับอุบาสก สัตตบุรุษหรืออริยชน

บุคคลที่มีสัทธาที่ถูกต้อง ประกอบด้วยเหตุผล พึงหวังความเจริญได้โดยส่วนเดียว ดังพุทธพจน์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๑. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีศรัทธา... ๒. ...มีใจประกอบด้วยhiri... ๓. ...มีโศตตปปะ... ๔. ...เป็นพหูสูตร... ๕. ...ปรารภความเพียร... ๖. ...มีสติตั้งมั่น... ๗. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีปัญญา อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม เพียงนั้น”^{๖๕}

และแสดงถึงบุคคลที่มีสัทธาว่าเป็นผู้สามารถยึดเอาสิ่งที่เป็นสาระในโลกไว้ได้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ & ประการ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือ สาระ และยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกาย ธรรมเป็นเหตุเจริญ & ประการเป็นใจน คือ ย่อมเจริญด้วยศรัทธา ย่อมเจริญด้วยศีล ย่อมเจริญด้วยสุตะ ย่อมเจริญด้วยจาคะ ย่อมเจริญด้วยปัญญา ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ & ประการนี้แล ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือสาระ และยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกาย อริยสาวกผู้ใด ย่อมเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทั้งสองฝ่าย อริยสาวกผู้เช่นนั้น เป็นสัปบุรุษมีปรีชาเห็นประจักษ์ ชื่อว่าย่อมยึดถือสาระแห่งตนในโลกนี้ไว้ได้ที่เดียว”^{๖๖}

^{๖๔} อจ. ปญจก. ๒๒/๓๘/๔๑.

^{๖๕} ที.ม. ๑๐/๗๒/๘๔.

^{๖๖} อจ.ปญจก.๒๒/๖๓/๘๐-๘๑.

พระพุทธพจน์นี้ได้แสดงให้เห็นว่าสัทธาทำให้สาวกเจริญงอกงามในศาสนาอย่างชัดเจนและมีคำรับรองอีกว่า “คำสอนของพระศาสดาย่อมงอกงามมีโอชาแก่สาวกผู้มีศรัทธา ผู้ยังลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติ”^{๖๓}

สัทธาทำให้ชีวิตคู่ประสบความสุข และความเจริญก้าวหน้า จัดไว้ในสมชิวีธรรม ๔ (หลักธรรมของคู่ชีวิต)^{๖๔}

สมสัทธา : มีศรัทธาสมกัน

สมศีลา : มีศีลสมกัน

สมจาคา : มีจาคะสมกัน

สมปัญญา : มีปัญญาสมกัน

ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเท่าเทียมกันเกิดมีขึ้นได้เพราะสัทธาเป็นต้น ทำให้เพื่อนร่วมงานและร่วมชีวิตสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเท่าเทียมกันอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก และสัทธายังมีน้ำหนักเป็นที่หนึ่งอยู่เช่นกัน

๒.๔.๘ สัทธาเป็นเหตุปัจจัยเพื่อพัฒนาตนเองพันทุกขีได้

สัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เมื่อเป็นสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา สัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบัน คือ การละสังโยชน์ ๓ ข้อ ข้างต้น เป็นคุณสมบัติของพระโสดาบัน จัดเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบหรือฝ่ายที่หมดสิ้นไป และมีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมี คือ คุณสมบัติฝ่ายละอกุศลธรรมได้ระดับหนึ่ง กับคุณสมบัติฝ่ายมีกุศลธรรมระดับหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งกุศลธรรมฝ่ายหลังนี้จัดรวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา มีพระพุทธพจน์กล่าวถึงลักษณะความสำคัญของสัทธาที่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรัก ตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปเห็นพระตถาคต หรือ สาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่าการเห็นทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และ

^{๖๓} ม.ม.๑๓/๒๓๙/๑๘๒.

^{๖๔} อจ. จตุกก. ๒๑/๕๕/๘๐. อ้างใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๑๘๐ หน้า ๑๖๖.

โทมนัส เพื่อบรรลุบุญธรรม เพื่อให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ไปเห็นพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคตนี้ เราเรียกว่า ทัสสนานุตตริยะะ^{๘๙}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผลสองอย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อ ชันธบัญญัติที่กรรมกิเลสเข้าไปยึดถือเป็นส่วนเหลือยังมีอยู่ ความเป็น พระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่ง อันสาวกผู้มีศรัทธา ผู้หยั่งลงในคำสอนของ พระศาสดาแล้วประพฤติ พึงหวังได้^{๙๐}

ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็น พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่ หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ ใน พระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มี จาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการ จำแนกทาน อยู่ครองเรือน ดูกรช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า^{๙๑}

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าสัทธาเป็นเหตุปัจจัยที่จะช่วยให้บุคคลพัฒนาตนเองต่อไปเพื่อ บรรลุธรรม พ้นทุกข์ได้ในที่สุด

สัทธาเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบัน แต่เป็นสัทธาที่เชื่อตรงต่อความเป็น จริง กฎแห่งเหตุผล เชื่อมั่นสังคมที่ดีงาม มีความมั่นคงแน่วแน่ เป็นสัทธาที่ดำเนินอยู่ในกรอบของ ปัญญา และส่งเสริมปัญญาไปพร้อมๆ กัน ดังคำอธิบายถึงลักษณะสัทธาตั้งนี้ว่า

เชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมดาแห่งเหตุผล มั่นใจใน ปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหาได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อ ในสังคมที่ดีงามของมนุษย์ที่จะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความ

^{๘๙} อัง. ปญจก. ๒๒/๓๐๑/๓๓๖.

^{๙๐} ม.ม. ๑๓/๒๓๙/๑๘๒.

^{๙๑} ส.ม. ๑๙/๑๔๕๒/๓๕๒, ๑๙/๑๕๙๗/๓๙๔, ๑๙/๑๕๙๘/๓๙๔, ส.สพ. ๑๘/๕๘๕/๓๓๓.

เชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณคือความรู้ ความเข้าใจ^{๗๒}

พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน ที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำ จัดเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑) สัทธานุสารี (ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา) ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต แต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาท ดังพระพุทธทวจนะว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัทธานุสารีบุคคลเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คือ อรูปสมาบัติล่องรูปสมาบัติ ด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่ง ผู้นั้นมีแต่เพียงความเชื่อความรักในพระตถาคต อีกประการหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ ย่อมมีแก่ผู้นั้น บุคคลนี้เรากล่าวว่า สัทธานุสารีบุคคล

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้ใน ช้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะเราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุนี้เช่นนี้ว่า ไฉนท่านผู้นี้เลพเสนาสนะ ที่สมควร คบหากัลยาณมิตร ทำอินทรีย์ให้เสมออยู่ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญา อันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ ดังนี้ จึงกล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุนี้^{๗๓}

๒) สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น(อริยสัจจ) ด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นต้นนำ (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป

^{๗๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๙๖.

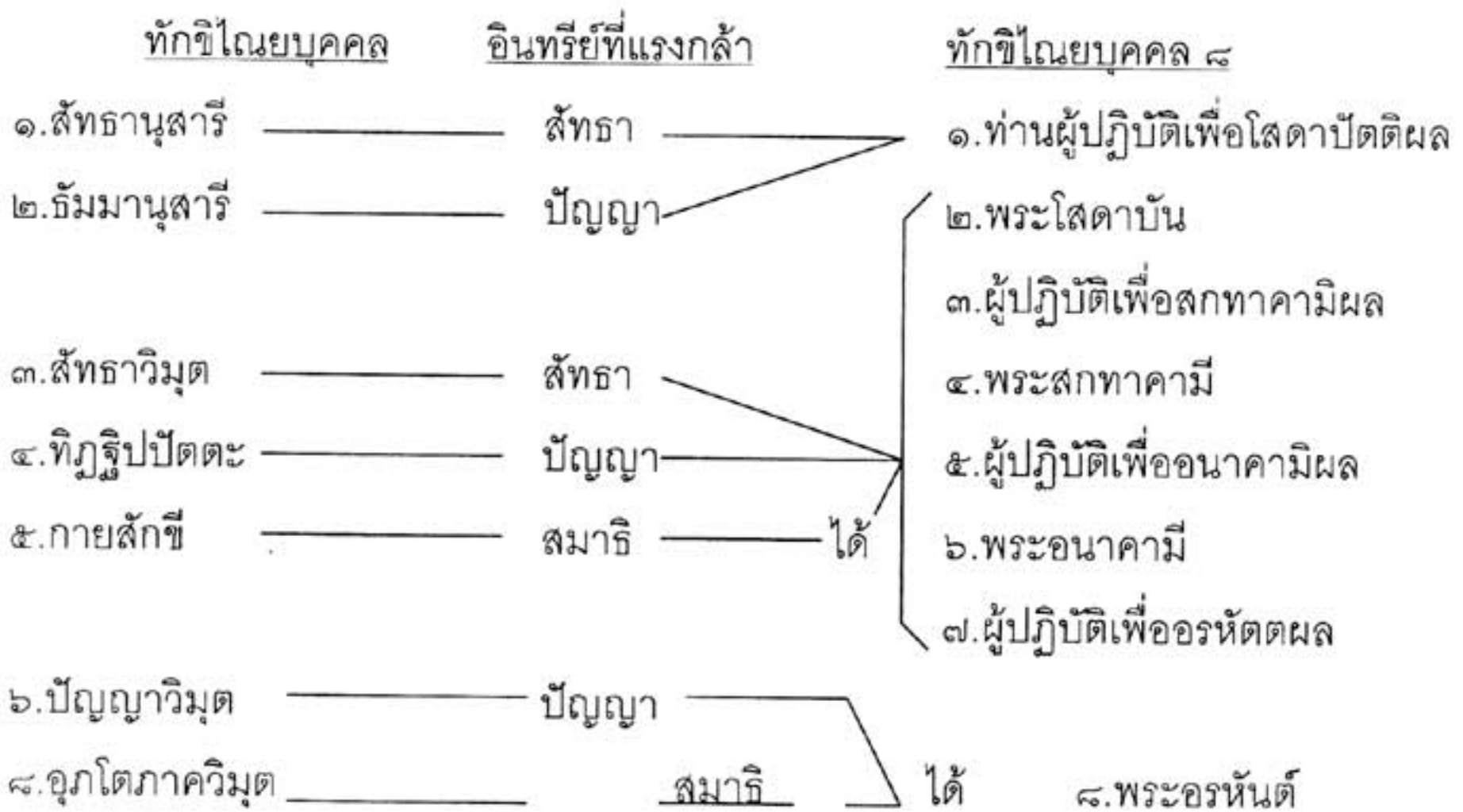
^{๗๓} ม.ม. ๑๓/ ๒๓๗/ ๑๘๑.

จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลอรหัตตผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า ถ้าท่านผู้นี้บรรลอรหัตตผลกลายเป็น
ปัญญาวิมุต)^{๗๔} ดังพระพุทธวจนะว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คืออุปสมบัติล่วง
รูปสมาปัติด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ)
ด้วยปัญญา อนึ่ง ความเชื่อในพระตถาคตของผู้นั้นตั้งมั่นแล้ว มีรากหยั่งลงมั่น
แล้ว บุคคลนี้เรากล่าวว่าสัทธาวิมุตบุคคล ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่ากิจที่ควร
ทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้^{๗๕}

แสดงแผนภาพสัทธานุสारीบุคคลและสัทธาวิมุตบุคคล ดังต่อไปนี้

แผนภาพ^{๗๖}

ถ้าแสดงให้เห็นลำดับต่อเนื่องกัน ก็จะได้ดังนี้

^{๗๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๙๑.

^{๗๕} ม.ม. ๑๓/๒๓๕/๑๘๐.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๙๒.

ในข้อที่สัทธาทำให้พ้นทุกข์ได้นี้มีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะอาศัยสัทธา มีทั้ง พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์โดยเกี่ยวข้องกับเรื่อง สัทธา หรือใช้สัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่าน ดังต่อไปนี้ว่า

พระวักกलि เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา^{๗๗} พระรัฐบาล เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้บวชด้วยศรัทธา^{๗๘} พระสิคาลมาตาภิกษุณี เป็นผู้เลศกว่าภิกษุณีสาวิกาของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา^{๗๙} และมีคำที่แสดงบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สัทธาประเภทปสาทสัทธา คือความเชื่อเลื่อมใส ไว้ว่า นางกาติยานี เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๘๐} นางกาฬิอุบาสิกาชาวกุรัมมริกา เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม^{๘๑} พระอุปเสนวังคันตบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ^{๘๒} พระกาฬุทายี เป็นผู้เลศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส^{๘๓} สุรัมพัฏฐุเศรฐีบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๘๔} หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสในบุคคล^{๘๕}

สัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัย หรือที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ ทำให้บุคคล มีความรู้สึกอุ่นใจ ทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามผู้ที่ตนสัทธาต่อได้โดยง่าย และการรวมกลุ่มทางสังคมต่างๆ เมื่อมีสัทธาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้อย่างรวดเร็วและเหนียวแน่น มั่นคง ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของสัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเหนียวแน่น มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีความเป็นเอกภาพ

สัทธาทำให้เกิดพลัง ความกล้าหาญ ความเจริญอย่างอริยชน และการพ้นทุกข์ด้วยสัทธา คือ สัทธานุสารี และสัทธาวิมุตติ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของสัทธาในฐานะเป็น

^{๗๗} อัง.เอก. ๒๐/๑๔๗/๒๕.

^{๗๘} อัง.เอก. ๒๐/๑๔๘/๒๕.

^{๗๙} อัง.เอก. ๒๐/๑๕๐/๒๖.

^{๘๐} อัง.เอก. ๒๐/๑๕๒/๒๗.

^{๘๑} อัง.เอก. ๒๐/๑๕๒/๒๗.

^{๘๒} อัง.เอก. ๒๐/๑๔๘/๒๕.

^{๘๓} อัง.เอก. ๒๐/๑๔๙/๒๕.

^{๘๔} อัง.เอก. ๒๐/๑๕๑/๒๗.

^{๘๕} อัง.เอก. ๒๐/๑๕๑/๒๗.

องค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการพัฒนาตนเองอย่างเข้มแข็ง มั่นคง มีพลัง มีความกล้าหาญไม่อ่อนแอ มีความเจริญไม่มีเสื่อม จนในที่สุดแห่งการพัฒนาตนเองคือการพ้นทุกข์ได้ในระดับหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้สังฆาจึงมีความสำคัญต่อสังคมส่วนรวมในฐานะทำให้เกิดสามัคคี มีเอกภาพ และต่อปัจเจกบุคคลในฐานะทำให้เกิดการพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้

๒.๕ ทศนะบุคคลเกี่ยวกับสังฆา

มีบุคคลหลายท่านในพระพุทธศาสนาได้แสดงลักษณะ ความหมายของสังฆาตามหลักพุทธศาสนาเอาไว้ โดยเสนอทศนะไปในทางเดียวกันว่าสังฆาตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นสังฆาที่ต้องประกอบด้วยปัญญา มีเหตุผล แสดงถึงสังฆาที่มีลักษณะและความหมายที่แตกต่างจากสังฆาในความหมายโดยทั่วไป

นักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่าน ได้แสดงศรัทธาที่ประสงคืในระบบของพุทธธรรมเอาไว้ดังต่อไปนี้

สังฆา ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ หรือความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล ชื่อศรัทธา^{๔๖} หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม^{๔๗}

ศรัทธาที่ประสงคื ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผล คือมีปัญญารองรับและเป็นทางสืบต่อแก่ปัญญาได้ มิใช่เพียงความรู้สึกมอบตัวมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง โดยไม่ต้องถามหาเหตุผล อันเป็นลักษณะทางฝ่ายอาเวค (emotion) ด้านเดียว^{๔๘}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้แสดงสังฆาไว้ว่า “เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล”^{๔๙}

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้แสดงสังฆาไว้ว่า

เกี่ยวแก่ความเชื่อ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถือ ดังเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้

^{๔๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, จัดทำโดย สุเชาว์นพLOYชุม, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐, ๕๒๙.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๐, ๓๒๓.

^{๔๘} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๔๗.

^{๔๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๔๗๐, ๕๒๙.

ควรขยายความว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นต้องการให้เชื่อ **โดยปัญญาคือความรู้** และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่งเน้นให้ใช้ปัญญาคือความรู้เป็นประการสำคัญ^{๙๐}

ท่านพุทธทาส แสดงไว้ว่า

คำว่า ศรัทธา ไม่ใช่หลับตาเชื่อ; ศรัทธาต้องมาคู่กันกับ ปัญญา หรือว่าผสมเป็นสิ่งเดียวกันอยู่กับปัญญา เรามีปัญญา แล้วจึงเชื่อ เราไม่เชื่อก่อน มีปัญญา ถ้าใครพูดว่า มีศรัทธาก่อนมีปัญญา ผมคิดว่า เป็นคนพูดอย่างทำลายพระพุทธศาสนา การที่เอาศรัทธาให้มาก่อน นี่มันไม่ปลอดภัย แล้วไม่ตรงกับที่พระพุทธเจ้าที่ท่านสอนว่า **อย่าเชื่อคนอื่น แม้แต่ตถาคตพูดก็อย่าเพิ่งเชื่อ** ต้องไปคิดจนเห็นแจ้งในเหตุผลเสียก่อน แล้วจึงเชื่อ นี่ศรัทธาต้องมาหลังปัญญา หรือมาพร้อมกันกับปัญญา อย่างนี้เสมอไป^{๙๑}

และท่านได้บรรยายสัทธาที่พระพุทธศาสนาประสงค์ไว้ในหนังสือหลักพระพุทธศาสนาว่า

เราต้องการจะทำลงไปตรงๆ ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง โดย **ไม่ต้องเชื่อคนอื่น** แม้จะมีคนอื่นมาบอกให้ที่แรก ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อ เราจะต้องฟังและพิจารณาจนเห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แล้วจึงจะเชื่อ และพยายามกระทำให้ปรากฏผลด้วยตนเอง **นี่เป็นความหมายของพุทธศาสนา ที่แตกต่างกันอยู่ระหว่างศาสนาทั้งหลาย** นับจำเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลก จนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา^{๙๒}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้แสดงความหมายสัทธาไว้ว่า

ควรเป็น สัทธา ความเชื่อในทางธรรม เพราะความเชื่อในทางธรรมจะมีความหมายเฉพาะและชัดเจนในวิธีการเชื่อ คือ ความเชื่อในทางธรรมหมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล, ความมั่นใจในความจริง ความดี

^{๙๐} สมเด็จพระญาณสังวร, (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ประมวลสารคดีธรรม**, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๙๑} พระอริยณันทมุนี, (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ), **บรมธรรม พุทธทาสภิกขุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ), ๒๕๑๕, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

^{๙๒} พระอริยณันทมุนี, (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ), **หลักพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ), ๒๕๓๓, หน้า ๒๒๕-๒๒๖.

สิ่งดีงามและในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๔๓} และว่า

แม้ในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ก็ย่อมเห็นได้ชัดว่า ศรัทธาที่มีความหมายต่างจากที่เห็นกันทั่ว ๆ ไป คือ **เป็นศรัทธาในปัญญา** และเป็นศรัทธาเชื่อมปัญญา หรือนำไปสู่ปัญญา ไม่เป็นศรัทธาที่มงาย แต่เป็นศรัทธาที่ทำให้หายมงาย และเป็นสิ่งจำเป็นในตอนต้นๆก่อนที่จะบรรลุผลแห่งความสามารถของตนหรือก่อนที่ปัญญาจะบริบูรณ์เท่านั้น^{๔๔}

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รฐิตญาโณ) ได้แสดงความหมายและลักษณะสัทธาไว้ว่า

ศรัทธาของบุคคลนั้นจะต้องมีการสนับสนุนจากปัญญา เพราะศรัทธาที่มากไปจะมงายไม่มีเหตุผล ไปเชื่องมงายเข้าผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไปนั่งชูดต้นไม้ดูเลข หวอยเบอร์กันเป็นต้น ที่จริงก็ศรัทธา แต่ไม่มีปัญญาเข้าไปกำกับเข้าไปพิจารณา ทำให้หลงทางในการดำเนินชีวิต^{๔๕}

วสิน อินทสระ ได้แสดงสัทธาที่ประสงค์ไว้ว่า

ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้น แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา **ปราศจากปัญญาแล้วจะเป็นความมงายไม่ใช่ศรัทธาที่ต้องการในพุทธศาสนา** ความมงายมีอยู่ในที่ใด ความเป็นทาสก็มีอยู่ในที่นั้น พุทธศาสนาต้องการให้ชาวพุทธเป็นไท^{๔๖}

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา เขียนไว้ว่า

ตามหลักแห่งคำสอนของพุทธเน้นให้เชื่อหรือยอมรับด้วยหลักแห่ง **เหตุผล** คำสอนบางส่วนของพุทธปรัชญา สอนในเรื่องของศรัทธา แต่ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นจะต้องมาจากปัญญาที่พิจารณาสอบสวนค้นหาเหตุและผลก่อน^{๔๗}

จากคำรับรองข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่านักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องสัทธาไปในทิศทางเดียวกันว่าพระพุทธานุศาสนามีแนวคิดที่สนับสนุนสัทธาที่มีเหตุผล (อาการวดี) มี

^{๔๓} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๐, หน้า ๓๒๓.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๔๒๕ - ๔๒๖.

^{๔๕} พระโสภณคณาภรณ์, (ระแบบ รฐิตญาโณ), **อานุภาพแห่งกำลัง**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗).

^{๔๖} วสิน อินทสระ, **ชาวพุทธกับวิกฤติศรัทธา**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), คำนำ.

^{๔๗} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๐.

การเห็นเป็นมูลฐาน (ทสฺสนมุลิกา) มีความมั่นคง (ทพฺพา) และไม่มีใครๆ จะให้หวั่นไหวไปได้ (อสังหาริยา)^{๙๙} ลักษณะสัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล ต้องเป็นความเชื่อที่มุ่งตรงต่อตัวความจริง ที่พระพุทธศาสนาได้แสดงเอาไว้ในหลักสำคัญ ๔ ประการ คือ สัทธา ๔ (ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล)

๑) กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันไป การกระทำไม่ว่าแง่เปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น)

๒) วิปากสัทธา (เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว)

๓) กัมมัสลกลตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบส่วยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน)

๔) ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากได้ฝึกฝนตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง)^{๑๐๐}

ลักษณะสัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ แสดงลักษณะสัทธาที่ต้องมุ่งตรงต่อตัวความจริง ไม่ยึดติดทฤษฎี บุคคล หลักการใดๆ แต่เป็นอิสระด้วยปัญญา มุ่งตรงต่อตัวความจริง

ทัศนะของนักปราชญ์ทางศาสนาที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับสัทธาในพระพุทธศาสนาเอาไว้ในทำนองเดียวกันหมดว่าเป็นสัทธาที่เนื่องด้วยเหตุผล มีปัญญารองรับ เชื่อโดยปัญญา ใ้คู่กับปัญญา ไม่หลับหูหลับตาเชื่อ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุและผล เชื่อเพราะยอมรับหลักแห่งเหตุผล ทั้งหมดนี้เท่ากับเป็นคำรับรองและยืนยันว่าสัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นสัทธาแบบญาณสัมปยุต ไม่ใช่แบบญาณวิปยุต

^{๙๙} วิมจฺสกสุตฺตํ, ม.ม., ๑๒/๕๓๙/๕๘๐.

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๔.

๓ สรุป

สัทธาตามรูปศัพท์ หมายถึงความเชื่อ หรืออาการเชื่อที่มีลักษณะเป็นกลางๆ บางลักษณะเป็นสัทธาที่มุ่งรู้แต่เรื่องของอารมณ์เป็นสำคัญ บางลักษณะเป็นสัทธาที่ประกอบด้วยญาณ คือความรู้ แต่สัทธาในความหมายโดยทั่วไปกับสัทธาในความหมายตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามีความแตกต่างกันตรงที่ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือไม่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ปัญญาและเหตุผล

สัทธาตามความหมายโดยทั่วไปเป็นสัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์มากกว่าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัญญาและเหตุผล เป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริง เห็นตาม ยอมตามหรือยอมภักดีอย่างสุดหัวใจโดยจะไม่ค่อยคำนึงถึงเหตุผล ความถูกผิด ความเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงเท่าไร เป็นความเชื่อที่มีลักษณะของการนับถือ เชื่อมั่น เชื่อฟัง มอบความไว้วางใจโดยไม่มี ความเคลือบแคลงสงสัย เป็นลักษณะสัทธาที่มีติดบอด เพราะเป็นการเชื่อที่ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาประกอบ

ส่วนสัทธาตามความหมายในทางพระพุทธศาสนาเป็นสัทธาที่แตกต่างจากสัทธาในความหมายโดยทั่วไป เมื่อพิจารณาตามประเภท บ่อเกิด หน้าที่ และความสำคัญของสัทธา จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาแสดงสัทธาไว้ ๒ ประเภท คือสัทธานุญาณวิปยุต กับสัทธานุญาณสัมปยุต โดยที่สัทธานุญาณวิปยุต ไม่ใช่สัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา แต่สัทธานุญาณสัมปยุตเป็นสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา คือพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่สัทธานุญาณสัมปยุตมาก

จากบ่อเกิดสัทธาทั้ง ๔ ประการที่ได้เสนอไว้แต่ต้น พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับธรรมประมาณ ผู้สัทธาด้วยถือประมาณในธรรม คือ บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสัจธรรมจึงชอบใจที่จะเชื่อถือ และให้ความสำคัญกับการมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง จัดเป็นประสบการณ์ตรง เป็นอัตตประจักษ์แล้วจึงเชื่อ ส่วนบ่อเกิดที่เหลือ คือ การสดับจากผู้อื่น และการคิดด้วยวิธีต่างๆ จะต้องทำให้ผ่านการปฏิบัติทำให้เป็นประสบการณ์ตรงเป็นอัตตประจักษ์เสียก่อน

จากหน้าที่ของสัทธา ว่าโดยที่สุดจะต้องพัฒนาไปสู่ปัญญา โดยผ่านวิริยะหรือผ่านโยนิโสมนสิการ และจากความสำคัญของสัทธาว่าโดยที่สุดจะต้องนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ในระดับหนึ่ง คือเป็นพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน ดังที่จัดเอาไว้เป็นสัทธานุสารีบุคคล ผู้เล่นไปตามสัทธา และสัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา เพราะเข้าใจอริยสัจจ์ได้ถูกต้อง

จึงเห็นว่าบริบทของสัทธาทั้งหมดล้วนแต่แสดงถึงลักษณะสัทธาที่ต้องมีปัญญาคอยกำกับตั้งแต่จุดเริ่มต้น ไปจนถึงจุดสุดท้าย นอกจากนี้ทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านล้วนแต่มีข้อสรุปไปในทิศทางเดียวกันว่า สัทธาต้องประกอบด้วยปัญญา มีเหตุผล พร้อมกับให้อิสระแก่ผู้สัทธา ไม่มีข้อห้าม ไม่มีข้อบังคับ ไม่ให้หลบลี้หลบตาเชื่อแต่เพียงอย่างเดียว ไม่หึงมงายที่เป็นไปในลักษณะอาเวศคือมุงเฝ้าแต่อารมณ์โดยไม่ใส่ใจต่อการตรวจสอบด้วยเหตุผล แต่เป็นสัทธาที่ตั้งอยู่บนเหตุและผล(อาการวดี) คำนึงถึงความผิดถูก ความเป็นจริงหรือไม่เป็นจริง คือเป็นสัทธาที่ประกอบด้วยปัญญานั้นเอง

สัทธาทตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะพิเศษดังนี้

๑) เป็นสัทธาที่มีอิสระ เป็นลักษณะสัทธาที่มีความเป็นไท ปลอดพ้นจากอำนาจครอบงำจากภายนอก เป็นอิสระไม่ติดกรอบใดๆ เห็นได้จากสัทธาที่มีอิสระ ว่าโดยสภาพแล้วมีความแตกต่างจากสัทธาที่ไม่มีอิสระในประเด็นดังต่อไปนี้

การตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น สัทธาที่ไม่มีอิสระจะตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น ไม่ว่าจะเป็นลัทธิประเพณี บุคคล หลักการ ทฤษฎี โดยการถูกชักจูง ชักนำไปตามผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เคว้งคว้าง ไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่สัทธาที่มีอิสระจะไม่ตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นใด

การถูกอารมณ์ครอบงำ สัทธาที่ไม่มีอิสระจะถูกอารมณ์ครอบงำ ทำหน้าที่ไปตามกระแสอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วที่ครอบงำนั้นๆ แต่สัทธาที่มีอิสระจะไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ

การทำหน้าที่ สัทธาที่ไม่มีอิสระทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์เพราะตกอยู่ในการครอบงำด้วยอำนาจและอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนสัทธาที่มีอิสระ จะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ตรงไปตรงมา เพราะโดยมากจะทำหน้าที่ควบคู่ไปพร้อมกับปัญญา หรือเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาในที่สุด

๒) เป็นสัทธาที่ตรงตามความเป็นจริง (ยถาภูต) คือ เชื่อตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่ผิดไปจากสภาพความเป็นจริง เป็นความเชื่อที่มุ่งตรงต่อตัวความจริง ไม่ใช่เชื่อลอยๆ หรือไม่ตรงตามสภาพความเป็นจริง เช่น ความเชื่อเรื่องทุกข์ โดยสภาพความเป็นจริงคือมีทุกข์อยู่จริง ลักษณะความเชื่อที่ตรงตามสภาพความเป็นจริงอย่างนี้จัดเป็นลักษณะหนึ่งของสัทธาทตามหลักพระพุทธศาสนาตามที่จัดเอาไว้ในเรื่องของสัทธา ๔ สัทธาที่ตรงตามความเป็นจริงนี้ จัดเป็นความเชื่อที่เป็นจริง ไม่ใช่ความเชื่อที่เป็นเท็จ

สัทธาที่ตรงตามความเป็นจริงนี้ พิจารณาได้จากสัทธาที่ถูกจัดเอาไว้องค์ธรรมข้อหนึ่งในหมวดธรรมต่างๆ เช่น อินทรีย์ พละ เวสาร์ชกรณธรรม เป็นต้น

สัทธาในหมวดพละ มีสภาวะเป็นพลัง(พละ)หรือเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน สัทธาในหมวดเวสาร์ชชกรณธรรม มีสภาวะทำให้เกิดความกล้าหาญ (เวสาร์ชชกรณ) สัทธาในหมวดอริยวัฑฒิ มีสภาวะทำให้เกิดความเจริญ (อริยวัฑฒิ) สัทธาในหมวดอริยทรัพย์มีสภาวะเป็นคุณเครื่องช่วยอุดหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ (อริยทรัพย์) เป็นสิ่งชักนำให้บุคคลเข้าความจริง หรือเชื่อมโยงบุคคลเข้าไปหาความจริง ความดีงามทั้งปวง โดยสัทธาจะทำหน้าที่นำหรือเป็นบุรพภาคเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อให้เกิดองค์ธรรมข้ออื่นๆ ตามมา เมื่อเกิดสัทธาแล้วองค์ธรรมข้ออื่นจะมักจะเกิดขึ้นเป็นกระบวนการ เช่นสัทธา ทำให้เกิด ศีล สมาธิ ปิติ สุข และปัญญา และองค์ธรรมเหล่านี้คือสิ่งที่เป็นจริง ในกรณีที่สัทธาทำหน้าที่ให้เกิดองค์ธรรมเหล่านี้ แสดงว่าสัทธาได้วางเป้าหมายไว้ที่ความเป็นจริงเหล่านี้นั่นเอง สัทธาตามแนวนี้จึงเป็นสัทธาที่เป็นจริงส่งผลให้เกิดความกล้าหาญ ความเจริญ ความดีงามทั้งปวง

๓) เป็นสัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล (อาการวดี) คือมีเหตุมีผล สืบสาวหาเหตุผลได้ตรงตามหลักเหตุผล ไม่ผิดพลาดไปจากหลักเหตุผล อธิบายได้ด้วยเหตุผล

เพราะเหตุที่สัทธาตามแนวพุทธไม่ได้อิงอาศัยกับบุคคล หรือสิ่งอื่นใด ไม่ได้อ้างเอาสิ่งอื่นใดมาสร้างให้เกิดสัทธา ไม่มีการอ้างพระพรหม เทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ แต่มุ่งตรงต่อความจริง มีสภาวะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เกิดพลัง ความกล้าหาญ ความเจริญ เป็นต้น เพราะเหตุนี้จึงสามารถพิจารณาได้ตามหลักเหตุผล

๔) เป็นสัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสัมปยุต) คือ สัทธาต้องมีความรู้ที่ชัดเจนประกอบด้วยทุกครั้ง จะต้องอาศัยความรู้ ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับความรู้ไปด้วยทุกครั้ง จะสัทธาสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะต้องรู้สิ่งนั้นเป็นอย่างดีเสียก่อน ไม่เชื่อโดยที่ยังไม่รู้สิ่งนั้นๆ คือในขณะที่สัทธาทำหน้าที่เชื่อ ปัญญาก็จะทำหน้าที่รู้ไปพร้อมๆ กัน เป็นปัจจัยส่งเสริม ถ่วงดุลซึ่งกันและกันไม่ให้เสียดุลยภาพระหว่างกัน สัทธาจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยปัญญา ในขั้นตอนการเกิดขึ้น การปฏิบัติการ และการพัฒนา ดังนี้

เกิดขึ้นพร้อมกับความรู้ คือเมื่อสัทธาเกิดขึ้น ปัญญาจะต้องเกิดขึ้นตาม ไม่ปล่อยให้สัทธาเกิดขึ้นโดยโดดเดี่ยวโดยปราศจากปัญญา ในองค์ธรรมหลายหมวดเมื่อมีสัทธาเป็นข้อแรก ต้องมีปัญญาเป็นข้อสุดท้าย เมื่อมีการใช้สัทธาต่อสิ่งใด ปัญญาก็จะถูกใช้ต่อสิ่งนั้นด้วย

ปฏิบัติการพร้อมกับความรู้ คือเชื่อพร้อมกับรู้ ทำหน้าที่ไปพร้อมๆ กัน สัทธาทำหน้าที่เชื่อ ปัญญาทำหน้าที่รู้ เมื่อเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะต้องรู้สิ่งนั้นเป็นอย่างดีด้วย ความรู้จะคอยกำกับความเชื่อให้ดำเนินไปถูกทางไม่ผิดพลาด

พัฒนาไปพร้อมกับความรู้ คือมีการสนับสนุน ส่งเสริมและเป็นปัจจัยให้แก่กันและกัน เพื่อพัฒนาก้าวหน้าไปพร้อมๆ กัน ความเชื่อจะพัฒนามีพลังมากขึ้น เมื่อมีปัญญาทำหน้าที่รู้คอย ส่งเสริม สนับสนุน เมื่อรู้สิ่งใดอย่างชัดเจนตรงตามความเป็นจริงยิ่งทำให้เกิดความเชื่อมั่นต่อสิ่งนั้น อย่างมั่นคง ความเชื่อจึงต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กับความรู้ ดังที่จัดสัทธากับปัญญาไว้ในองค์ธรรม คือ อินทรีย์ ๕ ที่จะต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กันอย่างสมดุลกัน

จากลักษณะสัทธาดังกล่าวทำให้ได้ความหมายเฉพาะที่สำคัญของสัทธาตามหลัก พระพุทธศาสนา คือเป็นความเชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใดๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อ ความเป็นจริงและต้องมีลักษณะที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลซึ่งในบทต่อไปจะได้ยกกรณีตัวอย่างของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา คือสัทธาตามหลักกาลามสูตรมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อนำ มาอ้างอิงและชี้ให้เห็นลักษณะของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจน

บทที่ ๓ สัทธาในกาลามสูตร

สัทธาตามหลักพระพุทธศาสนามีความหมายเฉพาะคือเป็นความเชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใดๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อความเป็นจริงและต้องมีลักษณะที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลเป็นญาณสัมปยุตซึ่งแตกต่างจากสัทธาในความหมายทั่วไปที่เป็นสัทธาไม่มุ่งตรงต่อความจริง มีเดบอด ไม่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล เป็นญาณวิปยุต

การจะทำให้เกิดสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้นั้น ไม่ใช่จะปล่อยให้เกิดขึ้นได้เอง แต่จะต้องมีการปฏิบัติตามขั้นตอนและกระบวนการที่ถูกต้อง มีการควบคุมให้ดำเนินไปถูกทาง ไม่ใช่ปล่อยให้เกิดขึ้นเอง ตามมีตามเกิดตามอารมณ์หรือตามเหตุการณ์ที่พาไป เพราะหากปล่อยให้เกิดขึ้นเองตามอารมณ์หรือเหตุการณ์พาไปก็จะเป็นสัทธาแบบมีเดบอด ไร้ปัญญา

สัทธาตามหลักกาลามสูตรเป็นการเสนอวิธีการสร้างสัทธาที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยที่สัทธาในกาลามสูตรแสดงขั้นตอนและกระบวนการเกิดสัทธาที่ถูกต้องเอาไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือสัทธาตามหลักกาลามสูตรได้แสดงวิธีปิดกั้นไม่ให้เกิดสัทธานามวิปยุตและวิธีทำให้เกิดสัทธานามสัมปยุต แสดงเรื่องความเชื่อที่ไม่ใช่แค่ห้ามไม่ให้เชื่อ ๑๐ ประการเท่านั้น แต่ยังไปไกลกว่านั้น คือการให้เชื่อได้ จัดเป็นกรณีตัวอย่างของการสร้างสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา อย่างครบขั้นตอนตั้งแต่จุดเริ่มจนถึงที่สุดอย่างเป็นขั้นตอนที่ชัดเจน

ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะและวิธีการสร้างสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาโดยนำหลักกาลามสูตรมาวิเคราะห์ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑ ลักษณะสัทธาตามแนวกาลามสูตร

กาลามสูตร มีความปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ ข้อ ๕๐๕ หน้า ๑๗๙ เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พวกชนกาลามโคตร ชาวเกสปุตตนิคม ในคราวเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท มีชื่อตามพระบาลีว่า **“เกสปุตตสูตร”** แต่โดยทั่วไปพุทธศาสนิกชนและนักศึกษาคูสนใจจะได้ยินและคุ้นเคยชื่อสูตรนี้ว่ากาลามสูตร จนเป็นที่เข้าใจว่าเป็นชื่อสูตรนี้ไปโดยปริยาย กาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตรเป็นสูตรที่กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อความเชื่อ ลักษณะอาการเชื่อที่ถูกต้องแนวหนึ่งตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้จัดสูตรนี้ไว้ใน

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม หมวด ๑๐ ชื่อว่า “กาลามสูตรกังขานิยฐาน” ซึ่งหมายถึง วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย หรือหลักความเชื่อที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร Kalamasutta-kankhaniyatthana : how to deal with doubtful matters; advice on how to investigate a doctrine, as contained in the Kalamasutta^{๑๐๐}

ดังนั้น เมื่อมีการกล่าวถึงกาลามสูตร เกสปุตตสูตร หรือ กาลามสูตรกังขานิยฐาน พึงเข้าใจว่าเป็นเรื่องเดียวกัน คือเป็นสูตรที่แสดงเรื่องวิธีปฏิบัติต่อความเชื่อ วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย เป็นเรื่องที่แสดงหลักความรอบคอบในการรับเอาข้อมูลความรู้ที่มีผู้เสนอมาให้เราพิจารณา อันเป็นลักษณะอาการเชื่อแนวหนึ่งของพระพุทธศาสนา

กาลามสูตร จึงเป็นเรื่องของการเสนอวิธีการสร้างสัทธิลักษณะหนึ่งตามหลักของพระพุทธศาสนาและเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการศึกษาถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ จึงได้แบ่งสัทธิตามขั้นตอนที่สำคัญ ๒ ขั้นตอน คือขั้นตอนการสำรวจ รวบรวมข้อมูล โดยให้วางท่าที่เป็นกลางไม่รีบปลงใจเชื่อต่อสิ่งที่เป็นข้อมูลที่ตนรับมาด้วยอาการหรือวิธีการต่างๆ เพื่อเป็นการปิดกั้นไม่ให้เกิดสัทธิญาณวิปยุต และขั้นตอนการตรวจสอบพิจารณา จนเกิดความรู้ด้วยตนเองจึงให้ปลงใจเชื่อได้ เป็นสัทธิญาณสัมปยุต มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๑ ขั้นตอนการสำรวจ รวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนแรกของการสร้างสัทธิตามหลักพระพุทธศาสนา ให้มีการสำรวจ และรวบรวมข้อมูลเอาไว้ก่อน ไม่ให้รีบด่วนเชื่อในทันทีทันใด หรือยอมจำนนรับเอามาทันที ไม่ให้หวั่นไหวไปตาม หรือยึดติดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นท่าที่ที่เป็นกลางหรือท่าที่ห้ามปรามในเรื่องสัทธิที่ไม่เหมาะสม ไม่ควร ไม่ถูกต้อง ในด้านต่างๆ

การห้ามไม่ให้รีบด่วนเชื่อ ไม่ให้เชื่อในทันที ไม่ให้ยึดถือหรือปลงใจเชื่อในทันที มีคำที่เป็นบทปฏิเสธที่สำคัญคือคำว่า “มา” ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มของนิเสธตถวาจก นิบาตบอกอรรถ คือปฏิเสธ (ไม่ อย่า ไม่ควร) ที่มีอยู่ในกลุ่มคำเหล่านี้ คือ น อ โน มา ลั^{๑๐๑}

คำว่า มา แปลว่า ไม่ อย่าและไม่ควร มีความหมายรวมกับคำกริยาศัพท์ที่มาประกอบเป็นรูปประโยคด้วย จึงได้ความหมายรวม ว่า “ไม่ควรยึดถือหรืออย่ายึดถือ ” ก็ได้ ว่า “ไม่ควรรีบ

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๗๔.

^{๑๐๑} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธาน์ปทปิฎกา, คาถาที่ ๑๑๔๗, หน้า ๓๕๓.

ด่วนเชื่อหรืออย่ารีบด่วนเชื่อ" ก็ได้ ว่า"ไม่ควรเชื่อถือหรืออย่าได้เชื่อถือ" ก็ได้ ว่า "ไม่ควรปลงใจเชื่อหรือ อย่าปลงใจเชื่อ" ก็ได้และว่า "ไม่ควรรับนับถือเอาหรืออย่าได้รับนับถือเอา"ดังนี้ก็ได้

การห้ามดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะของการเตือนให้ระมัดระวัง ไม่ให้ผลึผลลาม ไม่ให้รีบด่วนตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งในทันที ดังนั้น ในที่นี้จึงใช้คำว่า อย่าปลงใจเชื่อ เป็นคำและเป็นคำที่ประมวลได้ตามบทหลักของกาลามสูตรกังขานิยฐาน ๑๐ ประการ มีดังต่อไปนี้

๑. มา อนุสฺสเวน	อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
๒. มา ปรมุปราย	อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา
๓. มา อิติกิราย	อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
๔. มา ปิฏกสมุปทาเนน	อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. มา ตกุกเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ
๖. มา นยเหตุ	อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน
๗. มา อาการปริวิตกุกเณ	อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
๘. มา ทิฏฐินิซุณานุกุขนุตียา	อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. มา ภพฺพุรุตาย	อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
๑๐. มา สมโน ใน ครุตี	อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของ

พวกเรา ^{๑๐๒}

ขั้นตอนการสำรวจและรวบรวมข้อมูลนี้มีรายละเอียดตามหลักกาลามสูตรกังขานิยฐาน ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ มา อนุสฺสเวน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา

๑) ความหมายของคำว่า "มา อนุสฺสเวน"

คำว่า "มา" เป็นนิบาตใช้ในความหมายปฏิเสธ แปลว่า "อย่า" และคำว่า "อนุสฺสว" มีรากศัพท์มาจากคำว่า อนุ+สฺ แปลว่า ฟังตาม เรียนตามกันมาเป็นทอดๆ น่าจะตรงกับคำว่า "รายงาน" (Report หรือ Hearsay) ในความหมายทางตะวันตก^{๑๐๓} เมื่อรวมกันเป็นประโยคว่า มา อนุสฺสเวน (ประกอบด้วยตติยาวิภัติ วิธีการจำแนกศัพท์ตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลี) จึงแปล

^{๑๐๒} อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๕/๑๗๙.

^{๑๐๓} สนิท ศรีลำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้, หน้า ๑๔.

ได้ดังต่อไปนี้ว่า “อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา”^{๑๐๔} ว่า “อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา”^{๑๐๕} ว่า “อย่ารับนับถือเอาด้วยเหตุว่าฟังบอกตามๆ กันมา”^{๑๐๖} และว่า “อย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา” เมื่อว่าโดยเนื้อความแล้วน่าจะมีความหมายว่าจะอ้างว่าข้าพเจ้าได้ยินมาอย่างนี้ ได้ฟังมาอย่างนี้ แล้วสรุปว่าเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟังมานี้ เป็นจริง จึงเชื่อตามนั้น หรือยึดถือตามนั้นยังไม่ได้ และพึงทราบรายละเอียดต่อไป

๒) ลักษณะของอนุสสวะ

อนุสสวีกา คือ พวกที่รับความรู้มาโดยปราศจากการพิสูจน์ แม้กระทั่ง ศาสดาบางคน ที่เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกัน จึงแสดงธรรมโดยฟังตามกัน โดยสืบทอดกันมาว่าอย่างนั้นๆ ก็มีตามพระบาลีในสันทกสูตรว่า “ปุณ จปริ สนฺทก อธิเรกฺโข สตฺถา อนุสฺสวีกโก โหติ อนุสฺสวสฺสจฺโจ”^{๑๐๗} ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกัน เป็นผู้เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกัน ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมโดยฟังตามกัน โดย สืบทอดกันมาว่าอย่างนั้นๆ

พระพุทธองค์ทรงดำเนิรว่า ไม่น่าพอใจ ดังจะเห็นได้จากที่ตรัสกับชาวกาลามะ^{๑๐๘} และทรงดำเนิรไว้ในที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง เช่น ตรัสกับลิจฉวีชื่อภักทียะ^{๑๐๙} เป็นต้น

ในจังกีสสูตร^{๑๑๐} มีนักศึกษาพราหมณ์ชื่อ จังกิ ได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงเรื่องที่พราหมณ์บางพวก ยึดมั่นคัมภีร์พระเวทที่เรียนมาแล้วสรุปว่า สิ่งนี้ (ตามคัมภีร์) เท่านั้นจริง สิ่งอื่น (นอกจากคัมภีร์) เป็นเท็จ (เอกังเสน นิฏฐันฺติ คจฺจนฺติ อิทํ เอว สจฺจํ โมหํ อญฺญํ) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่ว่าพราหมณ์หรืออาจารย์ของพราหมณ์หรืออาจารย์ของอาจารย์ของพราหมณ์ จึงถึง ๗ ขั้วอายุคน หรือเกินกว่านั้นก็ตาม ผู้ได้ศึกษาพระเวทแล้วมักจะพูดว่า

เรารู้อิหรั้น (อิหํ เอตํ ชานามิ)

เราเห็นสิ่งนั้น (อิหํ เอตํ ปสฺสามิ)

สิ่งนี้เท่านั้นจริง (อิหํ เอว สจฺจํ)

^{๑๐๔} จำนวนแปลตามพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕ หน้า ๑๗๙, ๑๘๑

^{๑๐๕} จำนวนแปล ของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต).

^{๑๐๖} พุทธทาสภิกขุ, อสิตีสังวัจจายุสमानุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓.

^{๑๐๗} ม.ม. ๑๓/๓๐๕.

^{๑๐๘} อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖.

^{๑๐๙} อัง.จตุกก. ๒๑/๑๙๓.

^{๑๑๐} ม.ม. ๑๓/๖๕๒-๖๕๔/๔๕๐-๔๕๒.

สิ่งอื่นไม่จริง (โมฆ์ อญญ)

พระพุทธองค์ได้แสดงข้อบกพร่องของพวกพราหมณ์ ที่ยึดถือตามประเพณีอันมีคבוד (อนุธเวณิ) หาหลักฐานมิได้ (อมุลิกา) ตรัสเปรียบเทียบเหมือนคนตาบอดที่ฟังต่อๆ กันโดยไม่มีใครเห็นของจริงไว้ว่า

เปรียบเทียบเหมือนแถว คนตาบอด ซึ่งเกาะกันต่อๆ ไป แม้คนต้นก็ไม่เห็น แม้คนกลางก็ไม่เห็น แม้คนหลังก็ไม่เห็น ฉันทิ ภาชิตของพราหมณ์ทั้งหลายเห็นจะเปรียบได้กับแถวคนตาบอด ฉะนั้น คือ แม้คนชั้นต้น ก็ไม่เห็น แม้คนชั้นกลางก็ไม่เห็น แม้คนชั้นหลังก็ไม่เห็น ดูกรภราทวาชะ ท่านจะเข้าใจความช้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเชื่อของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมหามูลมิได้มิใช่หรือ^{๑๑๑}

ความรู้อันเกิดจาก อนุสสวะ มีความเป็นไปได้ ๒ ทาง คือ ถูก หรือ ผิด ถึงแม้ว่าจะได้มาจากแหล่งที่เชื่อถือได้ ก็ไม่อาจจะรับรองได้ว่า ถูกเสมอไป มันอาจผิดพลาดอย่างร้ายแรงก็ได้ เช่น เราได้เรื่อง ก. มาโดยอนุสสวะ เราไม่อาจยืนยันว่าเรื่อง ก. ผิดหรือถูก จริงหรือเท็จ เพราะ ก. อาจผิดก็ได้ อาจถูกก็ได้ ดังพระบาลีที่แสดงถึงข้อบกพร่องของอนุสสวะพร้อมกับธรรมอีก ๔ ประการที่มีข้อบกพร่องเหมือนกันว่า

ธรรม ๕ ประการนี้ มีวิบากเป็นสองส่วน ในปัจจุบัน ๕ ประการ เป็นไฉน? คือ ศรัทธา ความเชื่อ ๑ รุจิ ความชอบใจ ๑ อนุสสวะ การฟังตามกัน ๑ อากาการ ปริวิตกกะ ความตรึกตามอาการ ๑ ทิฏฐินิขฌานขันติ ความทนได้ซึ่งความเพ่งด้วยทิฏฐิ ๑ ธรรม ๕ ประการนี้แล มีวิบากเป็นสองส่วนในปัจจุบัน ดูกรภราทวาชะ ถึงแม้สิ่งที่เชื่อกันด้วยดีทีเดียว แต่สิ่งนั้นเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี ถึงแม้สิ่งที่ไม่เชื่อด้วยดีทีเดียว แต่สิ่งนั้น เป็นจริงเป็นแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี อนึ่ง สิ่งที่ชอบใจดีทีเดียว ... สิ่ง que ฟังตามกันมาด้วยดีทีเดียว ... สิ่ง que ตรึกไว้ด้วยดีทีเดียว ... สิ่ง que เพ่งแล้วด้วยดีทีเดียว เป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี ถึงแม้ สิ่งที่ไม่ได้เพ่งด้วยดีทีเดียว แต่สิ่งนั้นเป็นจริงเป็นแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี ดูกรภราทวาชะ บุรุษผู้รู้แจ้ง เมื่อจะตามรักษาความจริง ไม่ควรที่จะถึงความตกลงในช้อนั้นโดยส่วนเดียวว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า...^{๑๑๒}

^{๑๑๑} ม.ม. ๑๓/๖๕๓/๔๕๑.

^{๑๑๒} ม.ม. ๑๓/๖๕๕/๖๐๑.

การปฏิเสธความรู้จากแหล่ง อนุสสวะ เป็นการปฏิเสธการเปิดเผย (Revelation) ปฏิเสธ ประเพณี (Tradition) หรือรายงาน (Report) ว่า ยังเชื่อไม่ได้ ยังมีคติเป็น ๒ (ทิฏฐิฐะ ฐมเม ทวิธา วิปา กา) จึงไม่ถือเป็นความรู้ที่ดีและที่สมบูรณ์ได้และมีการวิพากษ์วิธีการแห่งอนุสสวะไว้ในสันทกสูตรว่า

ดูกรสันทกะ ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกัน เชื่อว่า
จริงด้วยการฟังตามกัน ท่านศาสดาผู้นั้นแสดงธรรมโดยการฟังตามกัน โดยสืบๆ
กันมาว่าอย่างนั้นๆ โดยอ้างตำรา ก็เมื่อศาสดาเชื่อถือการฟังตามกัน เชื่อว่าจริง
ด้วยการฟังตามกันแล้ว ย่อมมีการฟังดีบ้าง มีการฟังชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง
เป็นอย่างอื่นบ้าง ดูกรสันทกะ ในพรหมจรรย์ของศาสดานั้น วิญญูชนย่อมทราบ
ตระหนัก ดังนี้ว่า ท่านศาสดานี้เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกัน เชื่อว่าจริงด้วยการฟัง
ตามกัน ท่านศาสดาผู้นั้นแสดงธรรมโดยการฟังตามกัน โดยสืบๆ กันมาว่าอย่าง
นั้นๆ โดยอ้างตำรา ก็เมื่อศาสดาเชื่อถือการฟังตามกัน เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตาม
กันแล้ว ย่อมมีการฟังดีบ้าง การฟังชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง ^{๑๑๓}

จากพระพุทฺธพจน์นี้ มีการวิพากษ์คำสอนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งอนุสสวะว่า ไม่น่าพึงพอ
ใจ มีเหตุผลน้อยมาก เป็นการเผยแพร่คำสอนโดยวิธีบอกเล่าสืบต่อกันมา (อิตฺติห อิตฺติห ปรมุปราย)
และกายเผยแพร่คำสอนโดยยึดคัมภีร์(ปิฎกสมุปราย) ผู้สอนบางคนความจำดี แต่บางคนความจำ
เลอะเลือน มันจึงมีความเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด (ตถาปิ โหติ, อญญตถาปิ โหติ) เพราะมีการฟังมา
ทั้งเรื่องดีและไม่ดี เป็นจริงก็มี ไม่จริงก็มี (สุสุตฺตมปิ โหติ ทุสุสุตฺตมปิ โหติ ตถาปิ โหติ อญญตถาปิ
โหติ) บทสรุปที่เป็นไปได้สำหรับคำสอนประเภทนี้ ก็คือ

๑. รับมาถูกต้อง สอนถูกต้องอย่างนั้นก็มี (สุสุสุตฺ, ตถา)
๒. รับมาถูก แต่สอนผิดเป็นอย่างอื่นไปก็มี (สุสุสุตฺ, อญญตถา)
๓. รับมาผิด แต่สอนถูก (ทุสุสุตฺ, ตถา)
๔. รับมาผิด สอนผิดด้วย (ทุสุสุตฺ, อญญตถา)

^{๑๑๓} ม.ม. ๑๓/๓๐๕.

๑.๑.๒ มา ประมุขปราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา

๑) ความหมายของ คำว่า “มา ประมุขปราย”

คำว่า “**ประมุขปราย**” แปลว่า ด้วยการถือสืบๆ กันมา และความหมายของคำว่า **ประมุข** คือ “ความถือสืบเนื่องต่อๆ กัน, ความสืบเนื่อง, การสืบเนื่องต่อกันมา, การต่อเนื่อง, อันสืบ.”^{๑๑๔} มา ประมุขปราย จึงแปลว่า “อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา ด้วยลำดับความต่อเนื่องที่สืบทอดกันมา” ว่า “อย่ายึดถือด้วยการอ้างว่าปฏิบัติสืบๆ กันมาอย่างนั้น อย่ารับถือเอาด้วยเหตุว่าทำตามสืบๆ กันมาอย่างประมุขปราย”^{๑๑๕} และว่า “อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงสักว่า “ทำตามสืบๆ กันมา”^{๑๑๖}

๒) ลักษณะของประมุขปราย

สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งคือผู้ถ่ายทอดไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งคือผู้สืบทอด ตามมิติของกาลเวลา จัดเข้าในความหมายนี้ ซึ่งก็จะรวมเอาทุกๆ เรื่องที่ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเชื่อ ความคิด ความเห็น วัฒนธรรม จารีต และประเพณีต่างๆ ซึ่งเรื่องเหล่านี้จะผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง หรือจากกลุ่มนั้นๆ ไปยังกลุ่มรุ่นต่อๆ ไป ซึ่งอาจจะอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน กลุ่มเชื้อชาติเดียวกัน หรือกลุ่มทางสังคมเดียวกันที่มีอยู่อย่างหลากหลาย

ความเชื่อหลายๆ เรื่อง ที่ไร้ประโยชน์ เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นเท็จและผิดพลาดมาตั้งแต่ต้น ก็ยังถูกถ่ายทอดต่อๆ กันมาเป็นลำดับๆ ประมุขปราย ครั้งตั้งแต่บรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก หลาน เหลน เช่น ความเชื่อเรื่องเรื่องการบูชาขวัญ ความเชื่อเรื่องที่ภรรยาต้องเผาตัวตายตามสามี ความเชื่อเรื่องการไหว้ทิศทั้งหก เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงให้ความหมายใหม่แก่ความเชื่อเหล่านี้ ให้ถูกต้อง เป็นจริง เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ตนและแก่ผู้อื่น

๑.๑.๓ มา อติกิริยา อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ

๑) ความหมายของคำว่า “มา อติกิริยา”

คำว่า อติกิริยา แปลว่า ด้วยการเล่าลือ, ด้วยซ้ำพเจ้าได้ยินมาอย่างนี้

^{๑๑๔} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาล-ไทย, หน้า ๖๑๔.

^{๑๑๕} พุทธทาส, อสิตีสังวัจรายุสมานุสสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๓.

^{๑๑๖} พุทธทาส, อสิตีสังวัจรายุสมานุสสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓.

คำนี้ประกอบคำ ๒ คำ คือ อิติ + กิร คำว่า“อิติ” แปลว่า ดังนี้ อย่างนี้ ดังนี้แล ด้วยประการฉะนี้ เหตุ ประการ เป็นต้น เทียบ เช่น แล^{๑๑๗} คำว่า “กิร” แปลว่า ได้ยินว่า ดังได้สดับมา แน่แท้ แน่นอน ไม่ชอบใจ^{๑๑๘}

คำว่า “อิติ” กับคำว่า “กิร” มารวมกันเป็น “อิติกิร” แปลว่า ได้ยินได้สดับมาว่าอย่างนี้ ซึ่งหมายถึงว่า ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟังมาอย่างนี้ มีการเล่าลือกันมาอย่างนี้

มา อิติกิราย จึงหมายถึง อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ อย่าเพิ่งรีบด่วนเชื่อด้วยอ้างว่า ข้าพเจ้าได้ยินมาอย่างนี้ อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงสักว่า “กำลังเล่าลืออยู่อย่างกระฉ่อน”^{๑๑๙}

๒) ลักษณะของอิติกิร

อิติกิร เป็นวิธีการหนึ่งที่มีข้อเสียมากกว่าข้อดี เพราะวิธีการนี้เป็นการได้ยิน ได้ฟังมาจากการบอกเล่าหรือพูดต่อๆ กันมา ในลักษณะของข่าวที่ได้ยินได้ฟังมาจากคนโน้นมาจากคนนี้

คำอื่นๆ ที่มีความหมายคล้ายกับคำว่าอิติกิร ยังมีปรากฏอีกหลายคำ เช่น อิติวุตตกอิตินา อิตินาส^{๑๒๐} แต่ละคำมีความหมายต่อไปนี้

อิติวุตตก แปลว่า เรื่องในพระสูตรซึ่งขึ้นต้นด้วยข้อความว่า “ดังได้กล่าวกันมาว่า...”

อิตินา แปลว่า คำสอนที่มีมาแต่อาจารย์สมัยก่อน โบราณจาริต.

อิตินาส แปลว่า ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ประเพณี.

คำว่า อิติน อิติน ปกตินหมายถึง ศาสนาหรือคำสอนในคัมภีร์พระเวท ในภาษาอังกฤษ มีความหมายว่า So it has been พระพุทธศาสนาเน้นสัจจะที่ประสบด้วยตนเองในปัจจุบันชีวิต ซึ่งเรียกว่า ทำในแจ้งด้วยตนเอง (สัจจิกโต สย) หรือ เห็นจริงในปัจจุบัน (ทิฏฐุ ธมฺเม วิทิตฺวา...) ไม่ส่งเสริมผู้รู้จากตำรา หรือรู้แต่ทฤษฎี

คำว่า อิติน จึงน่าจะแปลว่า “น่าจะเป็นอย่างนี้” เป็นลักษณะของการเดาหรือคาดหมาย (Speculation) รวมทั้งเรื่องที่เป็นพงศาวดาร หรือเป็นประวัติศาสตร์ (อิตินสปราน) กินความไปถึงความรู้เชิงตรรก เช่น ความรู้เกิดจาก ปรตยักซ์ การอนุมาน (Inference) คัมภีร์ หรือการเปรียบเทียบ ฯลฯ

^{๑๑๗} พระอรรถคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๑๗๙.

^{๑๑๘} พระอรรถคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๓๐๒.

^{๑๑๙} พุทธทาส, อสิตีสังวัจรายุสमानุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓.

^{๑๒๐} พระอรรถคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๑๗๙.

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “อนัตติ” หมายถึงความรู้ที่เกิดจากแหล่งที่เชื่อไม่ได้ และอนัตติ จึงมีฐานะเหมือนกับอติกร ดังที่แสดงไว้รวมกันว่า

๑. น อติหิตี	๕. น ตกุกเหตุ
๒. น อติกราย	๖. น ญาณเหตุ
๓. น ปรมุปราย	๗. น อาการปริวิตกุกเหตุ
๔. น ปิฏกสมุปราย	๘. น ทิฏฐินิษุณานุกขนุตติยา ^{๑๒๑}

ตัวอย่างเรื่องทำนอง อติกร หรือข่าวลือ เช่น การสร้างกระแข่าว ข่าวผู้วิเศษ ข่าวสิ่งของวิเศษเป็นมงคล ข่าวสิ่งแปลกประหลาดให้โชค ข่าวการไปหวยแม่น การให้เลขเด็ด ข่าวเรื่อง y ๒ k หรือปี ๒๐๐๐ ข่าวลือเรื่องสงครามโลกครั้งที่สาม ข่าวลือเรื่องโลกแตก ข่าวลือเรื่องมนุษย์ต่างดาว ข่าวลือเรื่องทรงเจ้าเข้าผี ข่าวลือเรื่องเปต (อาจารย์กู) ข่าวลือเรื่องการรักษาคนไข้ด้วยวิธีการอันแปลกๆ เป็นต้น

๑.๑.๔ มา ปิฏกสมุปรานน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

๑) ความหมายของคำว่า “มา ปิฏกสมุปรานน”

คำว่า “ปิฏกสมุปรานน” แปลว่า ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ คำนี้ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือคำว่า ปิฏก + สมุปรานน คำว่า“ปิฏก” แปลว่า กระจาด ตระกร้า กระบุง กระเช้า พระไตรปิฏก ตำรา ปริยัติ.^{๑๒๒} กับคำว่า “สมุปรานน” แปลว่า การมอบให้^{๑๒๓}การยกให้ ความถึงพร้อม การอ้างอิง

คำว่า ปิฏก ตามศัพท์แปลว่า กระจาด หรือตระกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่างๆ เอามาใช้ในความหมายเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้ว มี ๓ อย่าง คือ ๑.วินัยปิฏก รวบรวมพระวินัย ๒.สุตตันตปิฏก รวบรวมพระสูตร ๓.อภิธรรมปิฏก รวบรวมพระอภิธรรม เรียกรวมกันว่า พระไตรปิฏก (ปิฏก ๓)^{๑๒๔}

^{๑๒๑} อ.ต.ก. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖.

^{๑๒๒} พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัตติก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๖๕๓.

^{๑๒๓} พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัตติก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๗๙๕.

^{๑๒๔} พระธรรมปิฏก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๒.

มา ปิฎกสมุปทานเน จึงหมายความว่า อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าเพ่งรับด่วนเชื่อด้วยอ้างว่ามีบันทึกไว้ในตำรา อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงสักว่า “มีที่อ้างอิงในปิฎก(ตำรา)”^{๑๒๕}

๒) ลักษณะของปิฎก

คำว่า “ปิฎก” หมายถึง ข้อความที่ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร น่าจะมีความหมายครอบคลุมไปถึงงานเขียนทุกอย่าง วรรณกรรมทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็น บันทึกคำสอนที่จารลงในใบลาน รวมเป็นชุด เช่น คัมภีร์ ตำรา หนังสือ วารสารและเอกสารสิ่งพิมพ์ที่ได้ถูกรวบรวม ประมวล และจัดเอาไว้เป็นเล่มเป็นชุดอย่างเป็นระเบียบ เพื่อให้สื่อถึงความคิด ทฤษฎี ความเห็น ค่านิยม จารีต ประเพณี ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่งหรือจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกคนรุ่นหนึ่ง คำว่า “ปิฎก” จึงน่าจะมีขอบข่ายกว้างดังที่สะท้อนที่แสดงไว้ว่า “คำว่าปิฎกๆ นี้ใช้กับตำราของชาวบ้านก็ได้ และใช้กับตำราของทางศาสนาก็ได้”^{๑๒๖}

หนังสือ ตำรา มีหลายประเภท บางประเภทให้ความรู้ บางประเภทให้ความบันเทิง บางประเภทเป็นเรื่องจรรโลงใจ และบางประเภทเป็นเรื่องของความคิด ความเห็น ข้อวิจารณ์ส่วนบุคคล จึงมีระดับความน่าเชื่อถือของหนังสือที่จะให้ข้อมูลเป็นเรื่องเท็จจริงแตกต่างกันออกไป

๑.๑.๕ มา ตกทุกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก

๑) ความหมายของคำว่า “มา ตกทุกเหตุ”

คำว่า ตกทุกเหตุ แปลว่า เพราะตรรก เพราะเหตุแห่งตรรก คำนี้ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ ตก + เหตุ คำว่า “ตก” แปลว่า ติด ความตรึก เหตุผล ตรรกวิทยา^{๑๒๗}

คำอื่นๆ ที่มีนัยคล้ายคลึงกับคำว่าตก นี้ คือ ตกทุกคน ตกทุกน ตกทุกทุณน ตกทุกิก^{๑๒๘}

ตกทุกคน แปลว่า ชฎีคือความตรึก ความนึกคิดยุ่งเหยิง ตกทุกน แปลว่า การตรึก เหตุผล ตกทุกทุณน แปลว่า การยังความดำริให้เจริญหรือมากขึ้น ตกทุกิก แปลว่า ผู้มีความตรึก ผู้มีความคิดคาดคะเน

คำว่า “เหตุ” หมายถึงมูลเค้าตามความหมายในพระคัมภีร์อภิธานปิฎกปาฐะ หรือ พจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย คาถาที่ ๙๑ มีดังนี้

^{๑๒๕} พุทธทาส, อสิตีสังวัจรายุสमानุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓.

^{๑๒๖} พุทธทาส, อสิตีสังวัจรายุสमानุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๕.

^{๑๒๗} พระอุดรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๔๑๗.

^{๑๒๘} พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๔๑๗.

เหตุ มูลเค้า ๑๒

นิมิตต์ การณ์ ฐานัน

ปทํ พืชมํ นิพนธํ

นิทานํ ปกโว เหตุ

สมภโว เหตุ ปจฺจโย^{๑๒๙}

คำทั้งหมดนี้ มีความหมายที่ใช้แทนกันได้ในหลายๆ กรณี ซึ่งมีความหมายตามลำดับ ดังนี้ นิมิตต์ (เครื่องหมาย) การณ์(เหตุ) ฐานัน (ฐานะ) ปทํ (เครื่องดำเนินถึง) พืชมํ (เชื้อ) นิพนธํ(ติดต่อกันไป) นิทานํ (ต้นเหตุ เรื่อง) ปกโว (แดนเกิด) เหตุ (เหตุ)สมภโว (เกิดมีพร้อม) เหตุ (เชื่อมโยงสะพาน) ปจฺจโย (เหตุ เครื่องอาศัย)

สนิท ศรีลำแดง เล่นอไว้ว่า

อรรถกถาอธิบายคำว่า ตักกเหตุ ว่า ตักกคําณะ หมายถึง การยึดมั่นตรรกะ ซึ่งดูออกจะไม่ตรงกับคำว่า ตักกเหตุ ซึ่งตามตัวอักษรน่าจะแปลว่า บนพื้นฐานของตรรกะ

คำว่า เหตุ หมายถึง มูลฐาน เหตุผล หรือเงื่อนไข หรือภาวะที่เหมาะสม (Suitability) ในเรื่องที่กำลังพูดถึงนี้ น่าจะหมายถึง เหตุผล หรือพื้นฐาน^{๑๓๐}

จากเนื้อหาที่ประมวลไว้ คำว่า **มา ตกฺกเหตุ** จึงหมายความว่า “อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก หรือเพราะเหตุผล” ว่า “อย่าเพ่งรีบด่วนเชื่อด้วยอ้างตรรก หรือเหตุผลทางตรรกวิทยา ตรรกศาสตร์” และว่า “อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงลัทธิว่า “ถูกต้องตามหลักทางตรรก”^{๑๓๑}

๒) ลักษณะของตักกเหตุ

ตรรกะ เป็นเรื่องของการคิด การตรึกตรอง การคิดหาเหตุผล และการใช้เหตุผลเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง ซึ่งได้รับการพัฒนามาเป็นลำดับปรากฏในชื่อว่า “ตรรกวิทยา” หรือ “ตรรกศาสตร์”จนเป็นวิชาหนึ่งที่เป็นที่สำคัญและเป็นที่สนใจศึกษาของนักการศึกษาบางกลุ่มในปัจจุบัน

ความหมายของตรรกะ น่าจะครอบคลุมการคิดที่ได้พัฒนามาอย่างเป็นระบบในปัจจุบัน ในความหมายที่เกี่ยวกับการใช้ความคิด การตรึกตรอง คิดหาเหตุผล ที่พัฒนามาเป็นลำดับโดยชื่อว่า “ตรรกวิทยา” และ “ตรรกศาสตร์” ว่า

^{๑๒๙} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกา, คาลาที่ ๙๑ หน้า ๒๕.

^{๑๓๐} สนิท ศรีลำแดง, พุทธศาสนา กับหลักการศึกษ ภาคทฤษฎีความรู้, หน้า ๒๕.

^{๑๓๑} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๔.

ตรรกวิทยา ได้แก่ศาสตร์แห่งความคิด ศาสตร์แห่งการตรึกตรอง ศาสตร์แห่งการคิดหาเหตุผล ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Logic ซึ่งมาจากภาษาลาตินว่า Logos แปลว่า ความคิด ตรรกวิทยานั้นมิได้มีขอบข่ายอยู่เฉพาะความคิดเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีขอบข่ายรวมถึงการแสวงหาเหตุผล ความถูกต้อง ความเป็นจริง ความสมเหตุสมผล วิธีการแสวงหาความจริง ฯลฯ เป็นต้น จะอย่างไรก็ตามอาจกล่าวสรุปได้ว่า ตรรกวิทยาเป็นวิชาว่าด้วยเหตุผลและการใช้เหตุผล พิสูจน์ข้อเท็จจริง^{๑๒๒}

และมีคำรับรองของจ้านงศ์ ทองประเสริฐว่า

ตรรกวิทยาคือวิชาว่าด้วยเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งจะต้องใช้ในการคิดหรือในการตรึกตรองหาเหตุผลอย่างถูกต้อง...ตรรกศาสตร์ ได้แก่ ศาสตร์ว่าด้วยการให้เหตุผล...วิชาตรรกศาสตร์ก็ไม่มีอะไรมากยิ่งขึ้นไปกว่าจะเป็นศิลปะซึ่งแนะนำให้เราเข้ามาสู่การรู้จักอะไรบางอย่างที่เราไม่เคยรู้จักมาก่อน...วิชาตรรกศาสตร์ก็คือ เครื่องมือที่จะช่วยให้เราค้นหาสาเหตุของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงของมัน^{๑๒๓}

จากความหมายที่ให้ไว้ ตรรกะ คือ ระบบคิดอย่างหนึ่งที่มุ่งเน้นวิธีการแห่งตรรกะเองซึ่งก็คือ การใช้ความคิด การตรึกตรอง การคิดหาเหตุผล โดยใช้การเจรจาหรือภาษาเป็นเครื่องมือเพื่อบ่งถึงการให้เหตุผลและการใช้เหตุผลพิสูจน์ข้อเท็จจริง

พระธรรมปิฎก ท่านได้แยกคำว่า “เหตุผล” กับ “เหตุและผล” ออกเป็นคนละอย่างกัน วิธีแบบเหตุและผลเป็นวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ว่า “วิธีคิดแบบอริยสัจจ์..เป็นวิธีคิดตามเหตุและผลหรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ...พึงระวังว่าเหตุและผล (Cause and effect) เป็นคนละอย่างกับเหตุผล (reason) “^{๑๒๔}

ตรรกเหตุ เป็นวิธีการอ้างเหตุผลเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง ในอดีตก็มีบุคคลหลายกลุ่มที่ใช้เหตุผลสรุปว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นจริง ซึ่งเรียกว่า “นักตรรก” พระพุทธโฆษาจารย์ ก็ได้กล่าวถึงนักตรรก ๔ จำพวกไว้ ดังนี้ว่า

^{๑๒๒} ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๑๖๙.

^{๑๒๓} จ้านงศ์ ทองประเสริฐ, **ตรรกศาสตร์**, หน้า ๘, ๖, ๓.

^{๑๒๔} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๑๘.

ตตถ จตุพพิธ ตกฏี อนุสสติโก ชาตีสสรโร ลากิ สุตตตกฏิกโกติ ฯ ตตถ โย
 เวสฺสนุตโร นาม ราชา อโหสิติ อาทิณี สุตฺวา เตนหิ ยทิ เวสฺสนุตโร ภควา สสฺสโต
 อตฺตาติ ตกฺกยนฺโต ทิฏฐี คณฺหาติ อยํ **อนุสสติโก** นาม ฯ เทว ติสฺโส ชาติโย
 สริตฺวา อหเมว ปุพฺเพ อสฺกสมิ นาม อโหสิ ตสฺมา สสฺสโต อตฺตาติ ตกฺกยนฺโต
ชาตีสสรตกฏิกโก นาม ฯ โย ปน ลากิตาย ยถา เม อิทานิ อตฺตา สฺขิตโต อตีเตปิ
 เอวํ อโหสิ อนาคเตปิ ภวิสฺสตีติ ตกฺกยิตฺวา ทิฏฐี คณฺหาติ อยํ **ลากิตกฏิกโก** นาม
 ฯ เอวํ สติ อิทํ โหตีติ ตกฺกมตฺเตเนว คณฺหนฺโต ปน **สุตตตกฏิกโก** นาม^{๓๕}

นักตรรกี(นักตรรกศาสตร์) มี ๔ ประเภท คือ อนุสสติกะ ชาตีสสรตักกิกะ ลากิตักกิกะ
 และสุตตักกิกะ ความหมายของนักตรรกีแต่ละประเภทมีดังนี้

๑) อนุสสติกะ ได้แก่ นักเหตุผล (ตรรกี) ผู้ซึ่งให้เหตุผลโดยข้ออ้าง (Premise) ที่อิง
 ประเพณี (tradition) หรือรายงาน (report) ท่านยกตัวอย่างบุคคลซึ่งได้ฟังมาว่า มีพระราชองค์
 หนึ่งชื่อ เวสสันดรแล้วได้แย้งบนฐานของข้อความนี้ว่า ถ้าพระเวสสันดร เป็นอันเดียวกับพระพุทธ
 เจ้าแล้ว วิญญาณก็เป็นของเที่ยง (Eternal) แล้วยอมรับ ทฤษฎีนี้ ถือว่า เป็นผู้ให้เหตุผลโดยอิง
 ประเพณี

๒) ชาตีสสรตักกิกะ นักเหตุผลผู้ซึ่งให้เหตุผล โดยอาศัยข้ออ้างจากการย้อนระลึกชาติ
 (Retrocognition) ผู้ที่จำหรือระลึกชาติก่อน ๆ ได้ ๑ ชาติ ๒ ชาติ แล้วให้เหตุผลว่า เพราะเขามีอยู่
 ในอดีตครั้งนั้น ในสถานที่ชื่อนั้นเพราะฉะนั้น วิญญาณเป็นของเที่ยง เป็นบุคคลประเภทให้เหตุผล
 โดยอาศัยการระลึกชาติ

๓) ลากิตักกิกะ นักเหตุผลซึ่งอาศัยข้ออ้างจากประสบการณ์จากการบำเพ็ญฌาน
 (Janic experiences) พวกนี้อาศัยประสบการณ์ด้วยฌานจึงให้เหตุผลว่า เพราะจิตของเขามีความ
 สุขในปัจจุบัน และมันจะต้องเป็นเช่นนั้นในอดีต และมันจะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกันในอนาคต
 ยอมรับทฤษฎีว่า วิญญาณเป็นอมตะ เป็นนักเหตุผลอาศัยฌาน

๔) สุตตักกิกะ นักเหตุผลที่ตรึกตรองเอาเองว่า " เมื่อมีอย่างนี้ ก็ต้องเป็นอย่างนี้"
 อย่างนี้เรียกว่าพวก "สุตตักกิกะ" บุคคลที่ใช้เหตุผลในการตรึกตรอง เรียกว่านักตรรกีหรือตรรกิกะ

สนิท ศรีลำแดง ได้เปรียบปัญญาชนหรือโซฟิสต์ในกรีกโบราณว่าเหมือนนักตรรกีดัง
 กล่าวไว้ว่า

ในกรีกโบราณ มีชนกลุ่มหนึ่งเรียกตนเองว่า ปัญญาชน (Man of
 Wisdom) หรือ โซฟิสต์ ใช้เหตุผลหลอกล่อ เพื่อวัตถุประสงค์ทางร้าย

^{๓๕} พระเทพโมลี เขมจารีเถระ, **สมังควลาลิปี**, อรรถกถา สิลขันธวรรค, ทัมนิทาย, ภาค ๑, หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

(Destructive Purposes) เพียงต้องการเอาชนะอุปสรรคในการได้วาทะเท่านั้น คนพวกนี้ไม่มีแนวคิดอะไร (Theory) เป็นของตนเอง โดยเฉพาะแนวคิดในทางสร้างสรรค์ (Creative Purposes)

พวกตรรกะที่พระพุทธองค์หมายถึง คือ ชนพวกที่ประพฤติกัลยาไสยฟิลด์ หรือเหมือนไสยฟิลด์ หรือหมายถึงนักคิดซึ่งเอาเหตุผลเป็นกำแพงปิดกั้นพิทักษ์ทฤษฎีของพวกเขา หรือหมายถึงแม้แต่นักอภิปรายด้านเหตุผล ซึ่งค้นพบทฤษฎีว่าด้วยการคาดเดา (Speculative Theories) บนพื้นฐานของเหตุผลทางตรรกะ

คำว่า ตรรกะ (ตรรกิกะ) ใช้ในความหมายกว้างให้รวมหมายถึงชนทั้งสองพวกดังกล่าวแล้ว ^{๑๖๖}

จากข้อความที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่านักตรรกะนั้นก็คือบุคคลที่ใช้ตรรกะเป็นเครื่องมือแสวงหาความจริงโดยอาศัยวิธีการได้ความรู้มาและความจริงมาโดยอ้างอิงเอาสิ่งอื่นๆ เช่น อ้างประเพณี อ้างการระลึกชาติได้ อ้างประสบการณ์ หรืออ้างความนึกคิดตริตองของตน แล้วเชื่อมั่นว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทำให้นักตรรกะจำพวกหนึ่งติดอยู่ในกรอบเหตุผล อันเป็นทิวทัศน์ของตนและยึดมั่นถือมั่นทิวทัศน์นั้นอย่างรุนแรงดังที่ถูกวิจารณ์ไว้ว่า "ผู้ที่จัดว่าเป็น "ดักก็" นั้น ท่านหมายเอาผู้ที่เมื่อได้ตรึกตรองแล้วในที่สุดก็สรุปเอาเอง แล้วก็เกิดความยึดมั่นใน "ทิวทัศน์" คือ ทฤษฎีหรือความเห็นนั้นๆ ว่าเป็นจริงเป็นจัง" ^{๑๖๗} ความจริงที่นักตรรกะได้มานั้น นับว่ามีข้อจำกัดในการรับรู้อย่างทั่วถึงตลอดสาย จำกัด ติดอยู่ในกรอบอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ดี

๑.๑.๖ มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน

๑) ความหมายของคำว่า "มา นยเหตุ"

คำนี้ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ นย + เหตุ รวมเป็น นยเหตุ นย หรือ นัย หมายถึง อูบาย อาการ วิธี ข้อสำคัญ คำความ คำเงื่อนไข แก่ความหมาย ^{๑๖๘} คำว่า "เหตุ" แปลว่า เหตุมูลเหตุ ^{๑๖๙} นย คือ การอนุมาน การคาดคะเน คาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้า คำว่า "นยเหตุ" แปลว่า

^{๑๖๖} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนา กับหลักการศึกษา ภาคทฤษฎีความรู้, หน้า ๒๔.

^{๑๖๗} จำนงค์ ทองประเสริฐ, ตรรกศาสตร์, หน้า ๑๓.

^{๑๖๘} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๘.

^{๑๖๙} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก, คาถาที่ ๙๑ หน้า ๒๕.

เพราะเหตุแห่งนยหรือเพราะการอนุมาน คำว่า "มา นยเหตุ" หมายถึง อย่าปลงใจเชื่อเพราะเหตุแห่งนย อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน อย่าปลงใจเชื่อเพราะเหตุแห่งปรัชญา และ"อย่าเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงลัทธิว่า "ถูกต้องตามหลักทางนยายะ" เพราะนยายะเป็นการคาดคะเนที่เดินไปตามเหตุผลเฉพาะหน้าในการคาดคะเนนั่นเอง"^{๑๔๐} "อย่ารับถือเอาโดยเหตุว่า มันสมเหตุผลทางนยายะ"^{๑๔๑}

นยเหตุ ตามความหมายที่ให้มานี้ จึงครอบคลุมในเรื่องของ นยาย อนุมาน และปรัชญา ทั้ง ๓ ประการนี้ยังอยู่ในฐานะที่ไม่น่าพอใจเพราะยังมีข้อบกพร่องหลายอย่าง

๒) ลักษณะของนยเหตุ

นย คือ Philosophy (ปรัชญา) ท่านพุทธทาสได้ขยายความไว้ว่า "สิ่งที่เรียกว่า นยในครั้งพุทธกาล ก็คือสิ่งที่เรียกกันในปัจจุบันว่า Philosophy อย่างของฝรั่ง ซึ่งเรามาเรียกกันในภาษาไทยว่า ปรัชญา อันเป็นการเรียกผิดชื่อ เพราะปรัชญามีใช้ Philosophy เป็นเพียงวรรณคดีหนึ่งๆ ไม่ถึงขีดปรัชญา"^{๑๔๒}

นยเหตุ ใช้หลักอนุมานในการแสวงหาความรู้และความจริง จึงจัดอยู่ในกรอบของ Philosophy (ปรัชญา) ดังที่ สนิท ศรีลำแดง ได้วิเคราะห์คำว่า อนุมาน ไว้ ดังต่อไปนี้ว่า

คำว่า อนุมาน มาจาก अनु(ตาม)+มาน (รู้) อนุมานหมายถึงรู้ตาม ได้แก่ ความรู้ใหม่เกิดตามหลังความรู้เก่า หรือความรู้ที่เราเรารู้มาก่อนแล้ว

หลักเกณฑ์ในการอนุมาน มี ๕ ประการคือ

๑ ประติชญา (รับรู้)

๒ เหตุ

๓ อุทาหรณ์

๔ อุปนัย

๕ นิคมน์

ตัวอย่าง มนุษย์ทุกคนย่อมกลัวตาย (รับรู้)

เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ (เหตุ)

สัตว์ทุกชนิดย่อมกลัวตาย (อุทาหรณ์)

^{๑๔๐} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๔.

^{๑๔๑} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๓.

^{๑๔๒} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๓.

มนุษย์เป็นสัตว์ (อุปนัย)

ฉะนั้น มนุษย์ย่อมกลัวตาย (นิคมน์)

การอนุมานเป็นได้ทั้งนิรนัย (Deductive) และอุปนัย (inductive) คือ อนุมานจากสิ่งสากลมากกว่าไปสู่สิ่งสากลน้อยกว่า หรือจากสิ่งน้อยกว่าไปหาสิ่งมากกว่า โดยจัดเป็นรูปช่วงความคิด (syllogism) ^{๑๔๓}

และศรัณย์ วงศ์คำจันทร์ ก็ได้ให้ความหมายของ อนุมาน ว่า

อนุมาน ได้แก่ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการหาเหตุผล เป็นความรู้ที่ต้องอาศัยความรู้อื่นเป็นพื้นฐาน อาศัยการถ่ายโยงจากสิ่งที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ไม่รู้ หรือ อาศัยการตั้งสมมติฐานแล้วสรุปความ นยายได้กล่าวไว้ว่า “การอนุมาน หมายถึง การรับรู้อย่างหนึ่งที่เป็นบุพพภาคแห่งการรับรู้อีกอย่างหนึ่ง เป็นความรู้ชนิดห่างไกลและโดยอ้อม” อนุมานจึงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาจากความรู้อีกอย่างหนึ่งที่มีอยู่มาก่อน หรือความรู้ที่ได้รับใหม่โดยอาศัยความรู้เก่าที่มีอยู่แล้วเป็นพื้นฐาน อนุมานนี้ ตรรกวิทยาตะวันตกเรียกว่า Syllogism ^{๑๔๔}

๑.๑.๗ มา อาการปริวิตกฺเกน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล

๑) ความหมายของคำว่า “มา อาการปริวิตกฺเกน”

คำว่า อาการปริวิตกฺก แยกออกเป็น ๒ คำ คือ อาการ + ปริวิตกฺก คำว่า อาการ แปลว่า อาการ ทำทาง ทำนอง มรรยาต ^{๑๔๕} หรือ ความเป็นอยู่ ความเป็นไป สภาพ ทำทาง ท่วงที ทำนอง กิริยา กิริยาที่ทำ ลักษณะของการกระทำหรือความเป็นไป ^{๑๔๖} คำว่า ปริวิตกฺก แปลว่า ความตรึก ความคิดกังวล ความคิดคำนึง ^{๑๔๗} ประกอบด้วยตติยาวิภัติสำเร็จรูปศัพท์ เป็น “อาการปริวิตกฺเกน” แปลว่า ด้วยการตรึก การคิดคำนึง หรือการคิด ตริตรองตาม ทำทาง กิริยาอาการ หรือทำนอง สภาพความเป็นไป คำว่า “อาการ” นี้ ยังมีความหมายว่า

^{๑๔๓} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนา กับหลักการศึกษ ภาคทฤษฎีความรู้, หน้า ๓๖.

^{๑๔๔} ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๔๐.

^{๑๔๕} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๑๔๔.

^{๑๔๖} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๔.

^{๑๔๗} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๖๒๖.

เหตุ ผล เช่น คำว่า อาการวนุต แปลว่า มีเหตุ มีผล มีหลักฐาน^{๑๔๔} ดังนั้นคำนี้จะหมายถึง “การคิดตรองตามแนวเหตุผล หรือหลักฐาน” ก็ได้

มา อากาปริวิตกฺเคน แปลว่า อย่าได้เชื่อถือโดยความตรึกตามอาการ และว่าอย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการ^{๑๔๕}

ท่านพุทธทาสให้ความหมายคำนี้ตรงตามตัวอักษรและหมายถึง Common sense ว่า มา อากาปริวิตกฺเคน แปลว่า อย่ารับถือเอาด้วยการตรึกตามอาการ คือตามความคุ้นเคยด้วยการคิดตามสบายใจที่เรียกกันในสมัยนี้ว่า Common sense^{๑๕๐}

พระธรรมปิฎกแปลว่า อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล^{๑๕๑}

มา อากาปริวิตกฺก จิงหมายถึง อย่ายึดถือหรือรับถือเอามา อย่าเชื่อถือหรืออย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการตรึกตามอาการ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล ตามหลักฐาน

๒) ลักษณะของอาการปริวิตก

อาการปริวิตกรกเป็นวิธีคิดตรองที่ยังติดอยู่กับเหตุผล วนอยู่ในกรอบของการใช้เหตุผล ไม่ไปไกลถึงไหน มีความรู้บางอย่างที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล หากใช้วิธีการนี้เพื่ออธิบายก็จะไม่ได้ความรู้ดังกล่าวได้ ท่านพุทธทาสกล่าวถึงการตรึกในลักษณะอาการปริวิตกนี้ว่าเป็น Common sense โดยกล่าวถึงอาการปริวิตกนี้ว่า “เป็นเพียงความคิดชั่วแวบตามความเคยชิน แต่เราก็ชอบใช้กันมากจนเป็นนิสัยไปก็มี นักปราชญ์ผู้ฉลาดดีชอบใช้วิธีนี้กันมากและถือว่าเก่ง”^{๑๕๒}

อาการปริวิตกนี้เป็นระบบคิดตามแนวเหตุผลในข้อนี้มีพระพุทธพจน์แสดงฐานะของอาการปริวิตกนี้ว่ามีผล ๒ อย่างดังนี้

สิ่งที่ตรึกไว้ด้วยดีทีเดียว...สิ่งที่เพ่งแล้วด้วยดีทีเดียว เป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี ถึงแม้ สิ่งที่ไม่ได้เพ่งด้วยดีทีเดียว แต่สิ่งนั้นเป็นจริงเป็นแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี

^{๑๔๔} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๑๔๕.

^{๑๔๕} เกสปุตตสูตร, สาทิสสูตร. องฺ.ติฎ. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/๑๗๙-๑๘๗.

^{๑๕๐} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๓.

^{๑๕๑} อ้างแล้ว.

^{๑๕๒} พุทธทาส, สัจจสารจากสวนโมกข์, (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ.๒๕๒๙), หน้า ๔.

ดูกรภราทวาชะ บุรุษผู้รู้แจ้ง เมื่อจะตามรักษาความจริง ไม่ควรจะต้องถึงความตกลงใน
ข้อนั้นโดยส่วนเดียวว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า...^{๑๕๓}

๑.๑.๘ มา ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติยา อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้

๑) ความหมายของคำว่า “มา ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติยา”

คำว่า “ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติยา” แปลว่า เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

คำว่า “ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติ” ประกอบด้วยศัพท์ ๓ ศัพท์ คือ ทิฏฐิ + นิชฌาน + ขนฺติ
ทิฏฐิ แปลว่า ทิฐิ ความเห็น ทฤษฎี ความเชื่อถือ หลักลัทธิ ความเห็นผิด ทิฏฐิ ทิฐิ(Ditthi) ๑. a
theory; view; belief; opinion; speculation; dogma. ๒. misbelief; erroneous opinion; false
theory^{๑๕๔}

คำว่า ทิฏฐิ นี้ ถูกใช้ในความหมายที่เป็นลบมากกว่าบวก ดังจะเห็นได้จาก คำต่อไปนี้
คือทิฏฐิกนฺตาร กัณฺตารคือทิฏฐิ ความยิ่งเหิงสับสนแห่งความคิดเห็นผิดต่างๆ ทิฏฐิคณฺฐิ ปมคือ
ทิฐิ ปมยุ่งแห่งความคิดเห็นอันไร้เหตุผล ทิฏฐิคหน รกฺขัฏคือทิฐิ ทิฏฐิชาล ข่ายคือทิฐิ ทิฏฐิ ปรามาส
การลุ่มคล้ำด้วยทิฐิ ความงมงายเพราะทิฐิ ความเข้าใจผิดไปจากความจริงเพราะความเห็นผิด

นิชฌาน นิชฺฌตฺติ แปลว่า อันดับ ซึ่งสงบ ซึ่งระงับ ความเห็น ความเข้าใจ ความ
ประจักษ์แจ้ง ขนฺติ แปลว่า ความอดทน ความอดกลั้น

ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติ ความทนต่อการเพ่งด้วยทิฐิ ทนต่อการเพ่งพินิจเพราะทิฐิ ความปัก
ใจคงด้วยทิฐิ^{๑๕๕} หมายถึง การพิจารณาเห็นสมหรือยอมรับเข้าได้กับทฤษฎีของตนหรือของคนอื่นที่
พินิจไว้แล้ว

มา ทิฏฐินิชฌานกฺขนฺติยา แปลว่า “อย่าเชื่อถือ....อย่ายึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎี
ของตัว”^{๑๕๖} ว่า “อย่ารับถือเอา เพราะว่ามันทนได้ต่อการเพ่งด้วยทฤษฎีของตนเอง”^{๑๕๗} และว่า “อย่า
ปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว”

^{๑๕๓} ม.ม. ๑๓/๖๕๕/๖๐๑.

^{๑๕๔} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๘๐.

^{๑๕๕} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัตน์, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๔๖๓.

^{๑๕๖} เกสปุตตสูตร, สัพพินสูตร. อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/๑๗๙-๑๘๗.

^{๑๕๗} พุทธทาส, อสิตสังวัจรายุสมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๓.

๒) ลักษณะของทวิฏฐินิขุณยานกฺขนติ

ทวิฏฐิ ในที่นี้ ใช้ในความหมายกว้างซึ่งรวมไปถึงความหมายของคำต่อไปนี้ด้วย คือ ทิฐิ ความคิด ความเห็น ทฤษฎี ความเชื่อถือ หลักลัทธิ มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

พุทธศาสนา ให้ความสำคัญเรื่องทวิฏฐินี้มาก จะเห็นจากองค์ธรรมเพื่อการฝึกปฏิบัติ คือ มรรค ๘ ประการ ที่เริ่มต้นด้วยการปรับโลกทัศน์และชีวทัศน์ให้ถูกต้องเสียก่อนเป็นสำคัญ โดยเริ่มที่การปรับทวิฏฐิให้ถูกต้อง ให้ตรง จัดเรื่องทวิฏฐิไว้เป็นข้อที่หนึ่ง เรียกว่า **"สัมมาทิฏฐิ"** ความเห็นถูกต้อง เพราะเมื่อมีความเห็นถูกต้องเป็นเบื้องต้น พุติกรรมทางกาย วาจา ต่อมาก็จะถูกต้องตามไปด้วย ตรงกันข้าม ถ้ามีความเห็นผิดเป็นเบื้องต้น พุติกรรมทางกาย วาจา ต่อมาก็ผิดตาม

พุทธศาสนา ให้ความสำคัญแก่ทวิฏฐิเป็นเบื้องต้นและได้จัดทวิฏฐิเอาไว้ ๒ กลุ่ม คือ

๑) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด กลุ่มความคิดเห็น ทฤษฎีที่ผิด ไม่ถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม ตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นความเห็นที่ก่อให้เกิดความทุกข์

๒) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ กลุ่มความคิดเห็น ทฤษฎีที่ถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม เป็นความเห็นที่ก่อให้เกิดความสุข จัดเป็นองค์ธรรมข้อแรกในมรรค ๘^{๑๙} ในข้อนี้มีพระพุทธพจน์แสดงเอาไว้ว่า "สัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ชักฟอกมิจฉาทิฏฐิ"^{๒๐}

ในแง่นี้จึงเห็นว่า คำว่า "ทวิฏฐิ" เป็นคำที่มีความหมายเป็นกลางๆ ไม่ได้โน้มเอียงไปฝ่ายถูกหรือผิด จะให้รู้ว่าดีหรือชั่ว เติมนำอื่นๆ เข้ามา เช่น "สัมมาทิฏฐิ" ความเห็นชอบ "มิจฉาทิฏฐิ" ความเห็นผิด "ทวิฏฐิสมฺปนฺโน" ถึงพร้อมด้วยทวิฏฐิ "ทวิฏฐิวิปฺสนฺโน" วิตติด้วยทวิฏฐิ และทวิฏฐิที่ถูกใช้ในความหมายกลางๆ ถึงดี เช่น ทวิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความเห็น ข้อ ๓ ในวิสุทธิ ๗ ทวิฏฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีความเสมอกันด้วยทวิฏฐิ มีความคิดเห็นที่ลงรอยกันได้ ข้อ ๖ ในสาราณียธรรม ๖ ทวิฏฐุชุกัมม การทำความเห็นให้ตรง แก้ไขปรับปรุงความคิดเห็นให้ถูกต้อง ข้อ ๑๐ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

โดยมากทวิฏฐิจะถูกใช้ในความหมายของความเห็นผิด^{๒๑} ในที่หลายแห่งเมื่อกล่าวถึงทวิฏฐิ จะมุ่งไปเฉพาะความหมายที่เป็นความคิดเห็นผิด ทฤษฎีที่ผิด ไม่ถูกต้อง เป็นลบเสมอ ทวิฏฐิ

^{๑๙} ที.ม. ๑๐/๒๙๙/๓๔๘, ม.ม. ๑๒/๑๔๙/๑๒๓.

^{๒๐} ขุ.ม. ๒๙/๑๐๑/๗๑.

^{๒๑} สุเชาว์ พลอยชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๙๔.

จึงหมายถึงความเห็นผิด คือ**มิจจาทิฏฐิ** และมีพระพุทธพจน์แสดงฐานะของทิฏฐินิชฌานนักขันติ ให้ผล ๒ อย่าง ว่า

... สิ่งที่เพ่งแล้วด้วยดีทีเดียว เป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี ถึงแม้ สิ่งที่ไม่ได้เพ่งด้วยดีทีเดียว แต่สิ่งนั้นเป็นจริงเป็นแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี ดูกรภราทวาชะ บุรุษผู้รู้แจ้ง เมื่อจะตามรักษาความจริง ไม่ควรจะต้องถึงความตกลงในข้อนั้นโดยส่วนเดียวว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า...^{๑๖๑}

๑.๑.๔. มา ภพฺพรูปตาย อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

๑) ความหมายของคำว่า “มา ภพฺพรูปตาย”

คำว่า ภพฺพรูปตาย แปลว่า เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

คำว่า ภพฺพรูปตา ประกอบด้วย ภพฺพ + รูป + ตา ภพฺพ แปลว่า ควรมี ควรเป็น^{๑๖๒} รูป แปลว่า รูป ร่างกาย อารมณ์ที่พึงรู้ด้วยตา^{๑๖๓} ตา เป็นปัจจัย ใช้ทำประกอบกับศัพท์ทำให้เป็นนาม แปลว่า ความ...ความที่แห่ง... ภพฺพรูปตา จึงแปลความได้ว่า ความที่สิ่งนั้นเป็นของมีรูปลักษณะ ควรมี ควรเป็น หรือข้อที่สิ่งนั้นมีรูปลักษณะที่ควรจะเป็นไปได้

มา ภพฺพรูปตาย จึงหมายถึง อย่าได้เชื่อถือว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ยึดถือว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้^{๑๖๔} และว่าอย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

๒) ลักษณะของภพฺพรูปตา

ภพฺพรูปตา คือความมีรูปลักษณะที่เป็นไปได้ เป็นการมองที่ความน่าจะเป็นไปได้ หรือมองที่รูปแบบภายนอก สรุปรูปเองจากความน่าจะมีมีความน่าจะเป็นโดยมองที่รูปแบบภายนอก เช่น ผู้พูดมีลักษณะน่าเชื่อถือ หรือผู้พูดมีคำพูด มีลักษณะ ท่าทาง กิริยาอาการน่าเชื่อถือ

การสรุปที่มองจากภพฺพรูปตา จึงเป็นการเกินความจริง ใช้การคาดเดา ใช้ประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น มีสมณพราหมณ์ที่สรุปความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเพราะได้เห็นจากรูปที่ปรากฏภายนอกว่า “สมณพราหมณ์บางพวก ปรรณนาความหมดจดด้วยการเห็นรูป สมณ

^{๑๖๑} ม.ม. ๑๓/๖๕๕/๖๐๑.

^{๑๖๒} พระอุตรคณานิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๗๐๐.

^{๑๖๓} พระอุตรคณานิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๗๓๙.

^{๑๖๔} เกสปุตตสูตร, สัพพิสสูตร. อง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/๑๗๙-๑๘๗.

พราหมณ์เหล่านั้นย่อมเชื่อถือการเห็นรูปบางอย่างว่าเป็นมงคล ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปบางอย่างว่า
“ไม่เป็นมงคล”^{๖๖๕}

ความเชื่อที่มองที่รูปลักษณะที่เป็นไปได้นี้ไม่ใช่ลักษณะท่าทีของการสรุปข้อมูลที่ถูกต้องตาม
หลักพุทธธรรม เพราะข้อที่จะเชื่อว่าเป็นจริงด้วยการสรุปเอาจากการเห็นรูปภายนอก มีความผิด
พลาดได้ ดังแสดงไว้ว่า

นรชนผู้มักริษยา มีความตระหนี่ โอ้อวด ไม่เป็นผู้เชื่อว่ามีรูปงาม
เพราะเหตุเพียงพูด หรือเพราะความเป็นผู้มีวรรณะงาม ส่วนผู้ใดตัดโทษมีความ
ริษยาเป็นต้นนี้ได้ขาด ถอนขึ้นให้รากขาดแล้ว ผู้นั้นมีโทษอันตายแล้ว มีปัญญา
เราเรียกว่า ผู้มีรูปงาม...

บุคคลไม่เชื่อว่าเป็นสมณะเพราะศีระะโล้น บุคคลผู้ไม่มีวัตร พูด
เหลวไหล มากด้วยความอิจฉาและความโลภ จักเป็นสมณะอย่างไรได้ ส่วนผู้
ใดสงบบาปน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง ผู้นั้นเรากล่าวว่าเป็นสมณะ เพราะ
สงบบาปได้แล้ว^{๖๖๖}

การเชื่อสรุปจากรูปลักษณะภายนอกว่าควรจะมีจะเป็นดังกล่าวนำให้เกิดการสรุปผิดพลาด
ได้ ดังกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระสารีบุตรถึงลักษณะของคนที่เฉลียวฉลาด โดยทรงเปรียบ
เทียบพระองค์ว่าถึงจะแก่โดยอายุ ก็ยังมีปัญญาเฉลียวฉลาด มีสติดี ทรงจำดีไม่แพ้คนหนุ่มเหมือน
อย่างสมณพราหมณ์พวกหนึ่งที่มีความเห็นว่าคนหนุ่มสาวเท่านั้นเฉลียวฉลาด แต่พอแก่ก็จะเสื่อม
จากสติปัญญาความเฉลียวฉลาดนั้นว่า

ก็บัดนี้ เราเป็นคนแก่ เป็นคนเฒ่า ถือเอาซึ่งความเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาล
ผ่านวัยโดยลำดับ อายุของเราแปดสิบปีเข้านี้แล้ว สาวกบริษัททั้ง ๔ ของเราใน
ธรรมวินัยนี้ มีอายุถึงร้อยปี เป็นอยู่ได้ตั้งร้อยปี ประกอบด้วย สติ คติ ธีติ อ้นยอด
เยี่ยม และปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง^{๖๖๗}

การเชื่อในทำนองนี้มีโอกาสผิดพลาดได้ เช่น การโกหกด้วยการแก้งทำ แก้งแสดงอริยา
บท แก้งกล่าว ทำให้ผู้ที่พบเห็นเกิดการสรุปผิดคิดว่าเป็นเช่นนั้นจริง ดังมีตัวอย่างแสดงเอาไว้ใน

^{๖๖๕} พ.ม. ๒๙/๑๒๐/๘๐.

^{๖๖๖} พ.สุ. ๒๕/๒๙/๔๑-๔๒.

^{๖๖๗} ม.ม. ๑๒/๑๙๒/๑๑๒.

เรื่องการโกหกในส่วนของการใช้สอยปัจจัย การโกหกในส่วนของ การแสดงออก และการโกหกใน ส่วนของการพูดพรรณนาเอาไว้ในหนังสือ ทำให้ผู้ที่พบเห็นเชื่อว่าเป็นดังที่แสดงเช่นนั้นจริง

๑.๑.๑๐ มา สมณ โน ครุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือของท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

๑) ความหมายของคำว่า “มา สมณ โน ครุ”

คำว่า สมณ โน ครุ แปลว่า ท่านสมณะ เป็นครูของพวกเรา มีคำที่ควรทำความเข้าใจ อยู่ ๓ คำ คือ สมณ โน ครุ สมณ แปลว่า ผู้สงบ สมณะหรือพระ โน แปลว่า ของพวกเรา ครุ แปลว่า ครู ผู้สอน ผู้แนะนำ ผู้ควรเคารพ ปีก ใหญ่ หนัก ผู้ควรแก่การเคารพนับถือ ผู้ควรได้รับการยกย่อง สำคัญ^{๑๖๔}

สมณ โน ครุ แปลว่า ด้วยความคิดว่าหรือเพราะนับถือว่า “ท่านสมณะนี้เป็นครูของพวกเรา” หรือ “ท่านสมณะนี้เป็นผู้ที่ควรเคารพของพวกเรา” แปลว่า อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือ ว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา ว่า อย่ายึดถือโดยความนับถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา^{๑๖๕} และว่าอย่า รับผิดชอบต่อสมณะผู้พูดนั้นเป็นครูของเรา^{๑๖๖} สรุปความหมายได้ว่า อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับ ถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

๒) ลักษณะของครู

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์มีพระพุทธพจน์แสดงความเป็นกลางว่าครูไม่ สามารถจะช่วยศิษย์ได้ทุกกรณีแต่ครูทำหน้าที่ได้แค่เพียงแนะนำพร่ำสอน ส่วนการปฏิบัติหรือไม่ ปฏิบัติเป็นเรื่องที่ศิษย์จะต้องทำเอง ดังนี้ว่า

เราทราบชัดธรรมเป็นที่สลัดกิเลสเพียงดังลูกศรออก บอกทางแก่ท่านทั้งหลายแล้ว ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก ชนทั้งหลาย ดำเนินไปแล้ว ผู้เพ่งพินิจ จะพ้นจากเครื่องผูก แห่งมารได้^{๑๖๗}

ข้อนี้เท่ากับยืนยันความสำคัญของการประพฤติปฏิบัติของศิษย์ ที่จะมุ่งไปสู่ความพ้น เป็นอิสระจากกิเลสตัณหาทั้งปวงได้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นเพียงผู้ชี้แนวทางให้เท่านั้น

^{๑๖๔} พระอรรถกถาธรรมาลังการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๓๔๔.

^{๑๖๕} เกสปุตตสูตร, สฬหสูตร, อัง.ติก, ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/๑๗๙-๑๘๗.

^{๑๖๖} พุทธทาส, อสิตสังวัณรายุคมานุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๓๔.

^{๑๖๗} ส.ช. ๑๗/ ๓๐ /๔๓.

กาลามสูตรทั้ง ๑๐ ประการนี้ อยู่ในฐานะที่จะต้องไตร่ตรองพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่ควรจะอาศัยเหตุเพียงเท่านั้นแล้วรีบปลงใจเชื่อได้เพราะจะก่อให้เกิดความผิดพลาดได้ง่าย และมีพระพุทธพจน์แสดงถึงข้อบกพร่องของวิธีการเหล่านี้ว่า

ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์ อันพระองค์ทรงทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่น ว่าธรรมนี้ เป็นดังนี้ ธรรมนี้ เป็นดังนี้มิใช่โดยฟังต่อๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอา มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบว่าควรแก่ทฤษฎีของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สักกิธรรม.^{๑๗๒}

ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แท่งตลอดแล้ว ซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้ยิ่งเองมิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาด คะเนเอา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักกิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น^{๑๗๓}

คัมภีร์สังยุตนิกายแสดงข้อบกพร่องของหลักอ้าง ๑๐ ประการเอาไว้อย่างชัดเจนอีกว่า

ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งรากะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะและโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือย่อมรู้ชัดซึ่งรากะ โทสะ และโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณอย่างใดด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งรากะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือย่อมรู้ชัดซึ่งรากะ โทสะและโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นพึงทราบได้ด้วยการเชื่อต่อผู้อื่น ทราบได้ด้วยความชอบใจ ทราบได้ด้วยการฟังต่อๆ กันมา ทราบได้ด้วยการนึกเดาเอาตามเหตุ หรือพึงทราบได้ด้วยการถือเอาใจความตามความเห็นของตน...ธรรมเหล่านี้พึงทราบได้เพราะเห็นด้วยปัญญามิใช่หรือ...แม้ข้อนี้ก็เหตุให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์หรือหัตถผล เว้นจากการเชื่อต่อผู้อื่น เว้นจากความชอบใจ

^{๑๗๒} พ.ม. ๒๙/๗๒๘/๓๔๑

^{๑๗๓} พ.ม. ๒๙/๗๘๕/๓๘๑.

เว้นจากการฟังต่อๆ กันมา เว้นจากการนึกเดาเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาใจความตามความเห็นของตน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฯ^{๑๗๔}

จะบอกธรรมที่ประจักษ์แก่ตนที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยจะไม่บอกว่ากล่าวกันมาดังนี้ๆ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเดาเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความตรึกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน^{๑๗๕}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุมีอยู่ ที่จะให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์หรือหัตผล เว้นจากการเชื่อต่อผู้อื่น เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟังต่อๆ กันมา เว้นจากการนึกเดาเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาใจความตามความเห็นของตน ย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี^{๑๗๖}

จากข้อความที่ได้ประมวลไว้ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าหลักอ้าง ๑๐ ประการนี้ไม่สามารถทำให้บรรลุธรรมได้ เว้นแต่อาศัยตนเอง คือสติปัญญา รู้ด้วยจิตและปัญญาอย่างประจักษ์ชัดเจนเป็นลักขิธรรมเท่านั้น โดยที่สุดการบรรลุธรรมระดับพระอรหันต์ผลก็เว้นสิ่งเหล่านี้ได้ จึงเห็นว่าหลักอ้างทั้งหมดนี้มีข้อเสียที่เป็นข้อบกพร่องในตัวเอง เป็นแหล่งความรู้ที่มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือความมีเหตุมีผล จากน้อยที่สุด ไปหามากที่สุด บางอย่างน่าเชื่อมาก บางอย่างน่าเชื่อถือน้อย แต่บางอย่างก็ไม่น่าเชื่อเลย ประมวลรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๔ กลุ่ม ดังนี้

๑) กลุ่มอ้างข่าว ลัทธิประเพณี คืออนุสสวะ ปรมปรา อิติกิริยะ มีความน่าเชื่อถือและมีเหตุมีผลน้อยที่สุด

๒) กลุ่มอ้างคัมภีร์ มีความน่าเชื่อถือและมีเหตุมีผลมากน้อย น้อยบ้าง

๓) กลุ่มอ้างบุคคล มีความน่าเชื่อถือและมีเหตุมีผลมากบ้าง น้อยบ้าง

๔) กลุ่มอ้างหลักการหรือแนวคิด วิธีคิด คือตักกเหตุ นยเหตุ อาการปริวิตกกะทิจูนิชฌานักขันติ และภัพพรูปตา มีความน่าเชื่อถือและมีเหตุมีผลมากที่สุด

^{๑๗๔} ส.สพ. ๑๘/๒๔๒/๑๕๗.

^{๑๗๕} ชุ.จุพ. ๓๐/๑๕๓/๕๘.

^{๑๗๖} ส.สพ. ๑๘/๒๓๙/๑๕๖.

การจะเชื่อต่อสิ่งเหล่านี้จะต้องใคร่ครวญและพิจารณาให้จงหนักโดยเฉพาะสิ่งที่น่าเชื่อถือมากและมีเหตุผลมากที่สุดยังต้องใช้การใคร่ครวญเป็นพิเศษ แต่ตามแนวกาลามสูตร แสดงให้เราต้องปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ก่อน แต่ไม่ใช่ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง โดยหลับหูหลับตา หรือไม่เอาฝ่ายเดียว ไม่ใช่ห้ามไม่ให้รับฟังสิ่งเหล่านี้โดยเด็ดขาด รับฟังได้ รับฟังเพื่อพิจารณาตรวจสอบในขั้นตอนต่อไป

อนึ่งคำว่า “อย่าปลงใจเชื่อ” ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อสิ่งเหล่านี้และให้เชื่อสิ่งอื่นนอกจากนี้^{๑๙๗} เพราะมีบางอย่างน่าเชื่อที่สุดก็มี แต่แม้กับสิ่งที่น่าเชื่อที่สุดนี้ พระองค์ยังทรงเตือนไม่ให้ตกลงปลงใจเชื่อ ไม่ให้ถือเอาเป็นเครื่องตัดสินเป็นเด็ดขาด ยังอาจผิดพลาดได้ ขนาดสิ่งที่น่าเชื่อที่สุดแล้วยังต้องพิจารณาตรวจสอบด้วยตนเองให้เกิดปัญญาเห็นด้วยตนเองเสียก่อน

การรับฟังสิ่งเหล่านี้เพื่อพิจารณาตรวจสอบนั้น พบว่าในทางพระพุทธศาสนาก็มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องการยอมรับให้เชื่อทำนองนี้อยู่ เช่น มีการอ้างคัมภีร์คือพระไตรปิฎกของชาวพุทธฝ่ายเถรวาท มีการอ้างครูอาจารย์ผู้ที่เป็นปราชญ์ ผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีการใช้เหตุผลในการแสดงธรรม แม้พระพุทธองค์ยังทรงเรียกผู้ที่สดับธรรมจากพระองค์ว่า สาวก ผู้สดับรับฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเพื่อจะตรัสรู้ตามเป็นอนุพุทธะ ผู้ทรงจำคำสอนได้มากปรากฏชื่อว่า สุตธโร ผู้ทรงจำพระสูตรไว้ พระพุทธองค์ปรากฏว่าได้รับยกย่องให้เป็นบรมครู และกรณีพระนาคเสน สนทนาธรรมกับพระเจ้ามิลินท์ ล้วนแต่ใช้หลักเหตุผลหรือตรรกะในการชี้แจงให้พระเจ้ามิลินท์เข้าใจเลื่อมใสได้

การปฏิเสธวิธีอ้างทั้ง ๑๐ ประการหรือ ๔ กลุ่มใหญ่นี้ พอสรุประวัติอุปสงค์การห้ามเอาไว้ต่อไปนี้

๑) ให้มีความหนักแน่น เป็นกลาง ไม่ไหวไปตามสิ่งอื่นอันเป็นปัจจัยภายนอก ไม่รับเชื่อยืดยึด หรือปลงใจเชื่อเอาเป็นที่สุดในทันทีทันใด

๒) ไม่ให้ฟังสิ่งที่ปัจจัยภายนอกเป็นที่สุด เพราะการฟังสิ่งเหล่านี้เอาเป็นที่สุดเป็นการฟังปัจจัยภายนอกอย่างเอียงสุด ไม่เป็นการฟังตนเองตามหลักสายกลาง

๓) ไม่ให้ฟังฟังวิธีอ้างทั้ง ๑๐ ประการเป็นที่ฟังสุดท้าย เพราะจะทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่น ติดอยู่เพียงเหตุแค่นั้น ทำให้พัฒนาตนเองต่อไปได้ยาก

^{๑๙๗} (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๖๕๑.

๔) ให้มีท่าทีป้องกันความเชื่อมงาย มีดบอด ไม่ให้เชื่อโดยมงาย อย่ารับสิ่งใดๆ โดยสักแต่ว่าเชื่อ^{๑๙๔}

๕) ป้องกันภาวะเสี่ยงต่อการเกิดโทษ ตามที่แสดงไว้แต่ต้นว่าการเชื่อจะมีภาวะเสี่ยงต่อการเกิดโทษ ส่วนการไม่เชื่อไม่มีภาวะเสี่ยงต่อการเกิดโทษใดๆ

การปลงใจเชื่อต่อหลักอรรถทั้ง ๑๐ ประการ หรือ ๔ กลุ่มใหญ่นี้ ไม่ใช่วิธีการรับเอาข้อมูล ที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม เพราะเป็นวิธีการสร้างสัทธาที่ผิดด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

๑) **เป็นการวางสัทธาไว้บนพื้นฐานสิ่งภายนอก** ๔ กลุ่มใหญ่ คือ ขาว ลัทธิ ประเพณี คัมภีร์ บุคคล และหลักการหรือแนวคิดอย่างใดอย่างหนึ่งที่เสนอไว้ในกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ประการ

๒) **ทำให้สัทธาไม่เป็นอิสระ** การตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เช่น ลัทธิ ประเพณี บุคคล หลักการ ทฤษฎี โดยการถูกชักจูง ชักนำไปเป็นไปตามผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เกร็งกว้าง ไม่เป็นตัวของตัวเอง การติดอยู่ในกรอบของหลักอรรถ ๔ กลุ่มใหญ่ เป็นลักษณะอาการยอมตาม กรอบที่มีไว้เป็นชุดๆ กรอบว่าไว้อย่างไร มีขอบเขตแค่ไหน ก็ว่าไปตามนั้นในขอบเขตนั้น ทำ พูด คิด อยู่ภายในขอบเขตของกรอบวิธีการเหล่านั้นเท่านั้น เหมือนเจ้าลัทธิที่ติดอยู่ในกรอบ คือทฤษฎี วน เวียนอยู่ภายในกรอบคือทฤษฎีที่ตนสร้างเอาไว้เท่านั้น ที่เรียกว่า ทฤษฎีขาละคือข่ายแห่งทฤษฎีทำให้ไม่เป็นอิสระที่จะทำ พูด คิดด้วยตนเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะถูกชักนำ ชักนำ หรือชักจูงให้เป็นไปต่างๆ ได้ การยอมตามกรอบหรือเชื่อกรอบเหล่านี้ จึงทำให้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรอบเหล่านี้อย่างสิ้นเชิง จัดว่าเป็นการสร้างสัทธาที่ไม่ถูกต้อง

สัทธาที่ไม่มีอิสระจะถูกอารมณ์ครอบงำ ทำหน้าที่ไปตามกระแสอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วที่ครอบงำนั้นๆ และทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์เพราะตกอยู่ในการครอบงำด้วยอำนาจและอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนสัทธาที่มีอิสระ จะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ตรงไปตรงมา เพราะโดยมากจะทำหน้าที่ควบคู่ไปพร้อมกับปัญญา

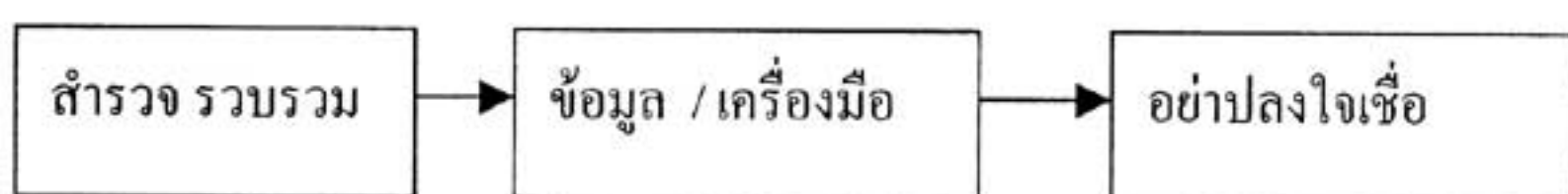
๓) **ทำให้สัทธาไม่สัมพันธ์กับปัญญา** คือไม่ประกอบด้วยปัญญาหรือปิดกั้นการใช้ปัญญา พิจารณาตรวจสอบ เพราะการเชื่อต่อสิ่งเหล่านี้ก่อนเสียแล้วขั้นตอนของการใช้สัทธาก็หยุดอยู่เพียงขั้นแรก ไม่ก้าวสู่ขั้นที่สองคือการใช้ปัญญาพิจารณา

^{๑๙๔} ลักษณะวัด เจริญพงศ์, "ความรู้ในพุทธปรัชญา", วารสารพุทธศาสนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๑), หน้า ๗๑.

เมื่อเป็นการรับเอามาจากภายนอก ไม่มีการใช้ปัญญาตรวจสอบพิจารณา ก็ไม่มีการเกิดความรู้ด้วยตนเอง ที่เป็นอัตตประจักษ์ เพราะไม่ได้ทำให้เกิดมีขึ้นจากภายในของตน

๔) วางเป้าหมายของสัทธาไม่ถูกต้อง คือไม่ตรงตามสภาพความเป็นจริงหรือตัวความจริง แต่ไขว้ไขว่ข้องตรงต่อสิ่งที่เรียกว่าข้อมูลข่าวสารที่ยังไม่ใช่ตัวความจริง

ด้วยเหตุนี้การสร้างสัทธาด้วยวิธีการเหล่านี้ จึงเป็นวิธีการสร้างสัทธาที่ผิด ไม่ถูกต้องตามหลักสัทธาในพระพุทธศาสนา จึงได้มีการห้ามไม่ให้เชื่อด้วยการอ้างสิ่งเหล่านี้ การห้ามไม่ให้ปลงใจเชื่อมั่นเองเป็นการปิดกั้นการก้าวสู่สัทธานุญาณวิปยุตเอาไว้เสียแต่ต้น และเพื่อจะได้พัฒนาไปสู่กระบวนการขั้นต่อไป คือการใช้สัทธาประกอบด้วยปัญญา เพื่อก้าวขึ้นสู่สัทธานุญาณสัมปยุต

๑.๒ ขั้นตอนการพิจารณา ตรวจสอบ

ขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนที่สองของการสร้างสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา คือหลังจากให้มีการสำรวจและรวบรวมข้อมูลเอาไว้เป็นเบื้องต้นก่อนแล้ว ไม่ให้รีบด่วนเชื่อในทันทีทันใด หรือยอมปลงใจเชื่อและรับเอามาทันที เป็นท่าทีที่เป็นกลางหรือท่าทีห้ามปรามในเรื่องการใช้สัทธาที่ไม่เหมาะสม ไม่ควร ไม่ถูกต้อง เพื่อเป็นการปิดกั้นไม่ให้เกิดสัทธานุญาณวิปยุต

ขั้นตอนที่สองนี้ เป็นการสร้างปัญญาให้เกิดหรือสร้างสัทธานุญาณสัมปยุต เป็นขั้นตอนการพิจารณา ตรวจสอบ ด้วยใจและด้วยปัญญาของตนเองให้เกิดเป็นความรู้จริงเห็นจริงที่เกิดจากประสบการณ์ของตนเอง รู้เห็นด้วยตนเองอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ หรือเป็นสิ่งที่ตนเองก็รู้ อยู่เห็นอยู่ภายในใจของตนเอง เป็นปัญญาระดับภาวนามยปัญญา มีพระพุทธพจน์แสดงขั้นตอนเอาไว้ดังนี้

ยथा ตุมฺहे กาลามา อตฺตนา ว ชาเนยฺยาถ อิมํ ธมฺมา อกุสลา อิมํ ธมฺมา
 สาวชฺชา อิมํ ธมฺมา วิญญฺครหิตา อิมํ ธมฺมา สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย
 ทุกฺขาย สํวตฺตनुตฺติ อถ ตุมฺहे กาลามา ปชฺहेยฺยาถ ตํ กิ มนฺญถ

ยथा ตุมฺहे กาลามา อตฺตนา ว ชาเนยฺยาถ อิม ธมฺมา กุสลา อิม
 ธมฺมา อนวชฺชา อิม ธมฺมา วิญญูปฺปสุตา อิม ธมฺมา สมตฺตา สมากินฺนา
 หิตาย สุขาย ลํวตฺตनुตฺติ อถ ตุมฺहे กาลามา อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยาถาติ^{๑๘๘}

พระพุทธพจน์นี้มีคำแปลดังต่อไปนี้ เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้
 เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตือน ธรรมเหล่านี้ใครปฏิบัติให้บริบูรณ์แล้วเป็นไป
 เพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย...เมื่อใดที่ท่านทั้ง
 หลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ
 ธรรมเหล่านี้ใครปฏิบัติให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้ง
 หลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่...และตามพระพุทธพจน์นี้มีประเด็นพิจารณาดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ความรู้ด้วยตนเอง

ความรู้ด้วยตนเองได้จากคำว่า **“อตฺตนา ว ชาเนยฺยาถ”** ซึ่งแปลว่าควรรู้ด้วยตนเอง
 เท่านั้น หมายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ตนเองเท่านั้น ในที่นี้จึงได้นำทฤษฎีความรู้ในพระพุทธศาสนา
 มาศึกษาเรื่องความรู้ เพื่อขยายความให้เห็นบริบทของความรู้เท่าที่จำเป็น ด้วยประเด็นดังต่อไปนี้

๑) จุดเริ่มต้นของความรู้

ตามทฤษฎีความรู้ทางพระพุทธศาสนา แสดงจุดเริ่มต้นของความรู้คือเริ่มจากที่ตัวเรา
 เอง ไม่ใช่จากที่อื่น เป็นการสำรวจตรวจสอบตนเอง มีจุดเริ่มต้นหรือการตั้งต้นจากตัวเอง สอด
 คล้องกับพุทธพจน์ข้างต้นที่ว่า **“อตฺตนา ว ชาเนยฺยาถ”** คือต้องรู้ด้วยตนเองเท่านั้น

การรู้ด้วยตนเอง บ่งบอกถึงความรู้ที่ได้มาด้วยตนเอง ต้องสัมผัสด้วยตนเอง ตนเพียงผู้
 เดียวที่จะทำให้เกิดความรู้ชนิดนี้ขึ้นได้ มีความรู้ที่ปรากฏชื่ออย่างอื่น แต่มีความหมายคล้ายคลึง
 กัน คือแสดงถึงลักษณะความรู้ด้วยตนเอง เช่น อตฺตปจฺจกฺขํ อภิญฺเฌา ตํ สมยภิญฺเฌา ตํ สนฺทิฏฺฐิโก
 เอหิปสฺสุโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ญาณํ (จกฺขุ อุทปาติ ญาณํ) มีรายละเอียด ดังนี้

อตฺตปจฺจกฺขํ เป็นความรู้ที่ประจักษ์ชัดแก่ตนเอง เป็นอัตตประจักษ์ ไม่ต้องผ่านบุคคล
 ผู้ใดหรือสิ่งใด **สมยภิญฺเฌา** เป็นความรู้ที่รู้ได้เฉพาะเอง รู้ได้ด้วยตนเอง **สมยภิญฺเฌาหรือสักขิ**
ธรรม เป็นความรู้ที่รู้แจ้งชัดประจักษ์ เป็นอัตตประจักษ์ขยายความว่า เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นต่อตน
 เองโดยตรงหรือ **“ความรู้ที่ได้เห็นจริง ได้รู้จริง ได้ชั่งเหตุผลแล้ว ได้ไตร่ตรองแล้ว ได้ทำให้แจ่มชัด**

^{๑๘๘} อ้างแล้ว.

ปรากฏชัดแล้ว"^{๑๔๐} **สนธิภูริโก** เป็นความรู้ที่เห็นได้เอง ใครทำให้เห็นแทนกันไม่ได้ อยากเห็นก็ต้องดูด้วยตนเองจึงจะเห็นและเข้าใจได้เอง **เอหิปัสสิโก** เป็นความรู้ที่ควรเรียกให้มาดู ไม่ใช่เรียกให้มาเชื่อ ให้มาตรวจสอบพิจารณาด้วยตนเอง **ปัจจุตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ** เป็นความรู้ที่จะต้องรู้ได้เฉพาะตน เราต้องรู้ได้ด้วยตนเอง ไม่มีใครทำให้เรารู้ด้วย **ภาวนามยปัญญา** เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง คือความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ตรง **ลักขิธรรม** ธรรมที่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนได้เห็น ได้พบเห็น ได้แทงตลอด ตามพุทธพจน์นี้ว่า

ได้เห็นแล้วซึ่งลักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น ความว่า ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้อย่างเองมิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อๆ กันมามีใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน"^{๑๔๑}

ญาณ คือความรู้ที่ชัดแจ้งหรือที่เข้าใจชัดจากภายใน ปรีชากำหนดรู้ได้เอง ความหยั่งรู้หรือปรีชาหยั่งรู้"^{๑๔๒} พระธรรมปิฎกอธิบายไว้ว่า "ญาณ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ หรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่องราว หรือมองเห็นตลอดสายในด้านหนึ่งๆ ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์และเป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์"^{๑๔๓}

ลักษณะของความรู้ทั้งหมดนี้ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากภายในตนเอง ประจักษ์ชัดแจ้งแก่ตน ด้วยตนเอง ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้นแก่ใครได้ ไม่ใช่ความรู้สำเร็จที่มีผู้ยื่นให้ เป็นความรู้ที่มีลักษณะเดียวกันกับความรู้ที่ได้จากคำว่าว่า "อตตนา ว ชานะยยาถ"

๒) ที่มาของความรู้

ตามหลักพระพุทธศาสนา มนุษย์เป็นผู้รับรู้โลก โดยจิตทำหน้าที่รับรู้ผ่านอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

การรับรู้ปกติ การรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้าคือ กระบวนการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย โดยต้องประกอบพร้อมปัจจัยสามประการด้วยกัน คือ ๑. อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นทางผ่านให้จิตออกไปรับรู้อารมณ์ภายนอก ๒. อารมณ์ ได้แก่สิ่งที่ถูกรู้ คือ รูป รส กลิ่น

^{๑๔๐} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๔.

^{๑๔๑} ชุ.ม. ๒๙/๗๘๕/๓๘๑.

^{๑๔๒} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๐.

^{๑๔๓} พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๔.

เสียง สัมผัสทางกาย ๓. วิญญาณคือ จิต การประจวบกันของปัจจัยทั้ง ๓ ประการเรียกว่า เกิดผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะต่อมาก็เกิดเวทนา สัญญาความจำได้หมายรู้และ สังขารการคิดปรุงแต่ง

การรับรู้ทางใจหรือการรับรู้ทางจิตเป็นการรับรู้เหนือประสาทสัมผัส ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญปฏิบัติทางจิต รับรู้ได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านตัวกลาง^{๑๔๔} การรับรู้ลักษณะนี้ คือการรับรู้ด้วยใจและการรับรู้ด้วยปัญญา

ก) การเห็นด้วยใจ การรู้จากภายใน ตรวจสอบด้วยใจ

การตรวจสอบด้วยใจ ให้เกิดการรู้เห็นด้วยใจ เป็นการตรวจสอบด้วยตนเองด้วยวิธีพื้นฐานง่ายๆ เพราะทุกคนสามารถตรวจสอบด้วยวิธีนี้ได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องอาศัยบุคคลอื่น และวิธีนี้ประสงค์จะให้เกิดการรู้ ไม่ใช่ให้เกิดการเชื่อ ต้องรู้เสียก่อนจึงจะเชื่อหรือไม่เชื่ออีกที มีพระพุทธพจน์แสดงลักษณะของการรู้เห็นด้วยใจจากภายในไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะและโมหะอันมีอยู่ในภายในว่าราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา...ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายในว่า ราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า ราคะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา^{๑๔๕}

ความรู้ที่เกิดจากการรับรู้ว่ามีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นกับใจของตนเอง ตนเองเท่านั้นที่รู้ คนอื่นไม่มีใครรู้ และไม่สามารถจะบอกใครให้รู้ตามที่เรารู้ได้ การรู้ลักษณะนี้จัดเป็นการตรวจสอบด้วยใจ

ข) การเห็นด้วยปัญญา

การตรวจสอบด้วยปัญญา ใช้หลักธรรมคือปัญญา เป็นเครื่องตรวจสอบ พิจารณาจนเกิดความรู้ความเข้าใจตรงตามความเป็นจริง การเห็นด้วยปัญญามีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา มาก ดังกล่าวเอาไว้หลายแห่ง ตามพระพุทธพจน์นี้ว่า

ภิกษุเห็นรูปชนิดใดด้วยจักขุแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายในว่า ราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือรู้ชัดซึ่งราคะ

^{๑๔๔} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, “ทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-เมษายน), (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๗), หน้า ๗๖.

^{๑๔๕} ส.สพ. ๑๘/๒๔๒/๑๕๖, ๑๕๗.

โทสะ และโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้พึงทราบได้เพราะเห็นด้วย**ปัญญา** มิใช่หรือ ^{๑๔๖} และว่า

ก็เหตุที่จะให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์อรหัตผล ฯลฯ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งรากะ โทสะและโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้พึงทราบได้เพราะเห็นด้วย**ปัญญามิใช่หรือ** ฯ ^{๑๔๗}

การเห็นด้วยปัญญายังมีปรากฏในคำอื่นๆ เช่น คำว่าญาณ ในพระพุทธพจน์ว่า“เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มี**ญาณ**ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว” ^{๑๔๘} คำว่า ญาณทัสสนะ ในพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุ นั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อ **ญาณทัสสนะ** เธอ ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้แล มีรูป ประกอบด้วยมหาภูต ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสูกและขนมสด ไม่เที่ยง... ^{๑๔๙}

๓) เกณฑ์วินิจฉัยความรู้

เกณฑ์สำคัญที่จะใช้วินิจฉัยว่าอะไรเป็นความรู้หรือไม่ มีอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. เราเชื่อว่าจริง ๒. สิ่งนั้นจริง ๓. สิ่งนั้นสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ของตนเองโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ปกติทางประสาทสัมผัสทั้งห้า หรือประสบการณ์พิเศษเหนือประสาทสัมผัสทั้งห้าคือประสาทสัมผัสทางจิต

๔) สิ่งที่ต้องรู้

สิ่งที่ต้องรู้ในที่นี้พระพุทธองค์ตรัสเรียกคือสิ่งที่อยู่ในบริบทของคำว่า “ธมฺมา” จากพระพุทธพจน์ว่า “อิเม ธมฺมา อกุสลา อิเม ธมฺมา สาวชฺชา อิเม ธมฺมา...” ^{๑๕๐} (ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้...)

^{๑๔๖} ส.ส.พ. ๑๘/๒๔๐/๑๕๖.

^{๑๔๗} ส.ส.พ. ๑๘/๒๔๐/๑๕๖.

^{๑๔๘} ที.ส. ๙/๑๓๘/๗๘.

^{๑๔๙} ที.ส. ๙/๓๒๙/๒๙๘.

^{๑๕๐} อ.จ.ติ.ก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๓.

คำว่า "ธมฺมา" หมายถึงสภาวะธรรมที่มีอยู่ภายในจิตเป็นธรรมารมณฺ์ ไม่ได้มีอยู่ภายนอกจิต เมื่อตัวความจริงคือธรรม อยู่ภายในจิต จิตเท่านั้นที่จะรู้สภาวะธรรม หรือธรรมนี้ได้โดยตรง ไม่ใช่สิ่งอื่น ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นทำให้รู้สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้ได้ มนุษย์จะต้องสัมผัสธรรมด้วยตนเอง ด้วยการรับรู้ทางจิต ด้วยปัญญาและจิตใจของตนเอง เพราะเหตุนั้นในหลักกาลามสูตรจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการทั้ง ๑๐ ประการ เป็นอนุสสวะเป็นต้น

และคำว่าธรรมที่เสนอในกาลามสูตรนี้ มีความหมายขอบข่ายกว้างโดยรวมเอาทั้งสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล สิ่งที่มีโทษและไม่มีโทษ สิ่งที่ถูกสรรเสริญหรือสิ่งที่ถูกติเตียน เป็นต้น จึงแยกบริบทของสิ่งที่เรียกว่าธรรมออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๔.๑) ลักษณะด้านไม่ดี พิจารณาลักษณะด้านไม่ดี ด้านเสียหายตามพระพุทธพจน์ว่า

ยทา ตุมฺहे กาลามา อตฺตนา ว ชาเนยุยาถ อิมे ธมฺมา อกุสลา อิมे
ธมฺมา สาวชฺชา อิมे ธมฺมา วิญญฺครหิตา อิมे ธมฺมา สมตฺตา สมาทินฺนา
อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตุนฺตีติ^{๔๑}

(เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์)

ลักษณะด้านไม่ดีตามพระพุทธพจน์นี้ แสดงไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๔.๑.๑) อกุศล ความเป็นอกุศล คือความไม่ดี ความเสียหาย เป็นบาป เป็นความชั่ว ความไม่งาม ความไม่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่เกิดจากราคะ โทสะ และโมหะ

๔.๑.๒) สาวชฺช ความมีโทษ ความเสียหาย มีโทษต่อตนเอง โทษต่อผู้อื่น โทษต่อตนเองและผู้อื่น น่าติเตียน น่ากล่าวโทษ^{๔๒}

๔.๑.๓) วิญญฺครหิตา ความเป็นสิ่งที่วิญญูชนติเตียน บัณฑิตติเตียน ผู้รู้แจ้งเห็นจริงติเตียน ครหา กล่าวโทษเอาได้ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นที่ยอมรับของผู้รู้ ติเตียนได้ ๓ ด้าน คือ ด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ และด้านปฏิเวธ

^{๔๑} อ.จ.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๓.

^{๔๒} พระอุตรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, หน้า ๘๐๖.

๔.๑.๔) อหิตาย สัตตุนติ ลักษณะที่เป็นสิ่งที่ป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือไม่ก่อประโยชน์ให้เกิดแก่ทั้งสองฝ่าย

๔.๑.๕) ทุกขาย สัตตุนติ ลักษณะที่เป็นสิ่งที่ป็นไปเพื่อความทุกข์ ความลำบาก ความไม่สบาย ความอดทนได้ยาก ความทรมาน เป็นสิ่งที่ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ตนเอง หรือก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่น

ลักษณะทั้ง ๕ ประการ คือ อกุศล มีโทษ วิญญูชนิตีเตยน เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เกื้อกูล เป็นไปเพื่อความทุกข์ เป็นลักษณะด้านไม่ดี

๔.๒) ลักษณะด้านดี พิจารณาลักษณะด้านดี ก่อให้เกิดประโยชน์ ไม่มีโทษ โดยพิจารณาตามพระพุทธรพจน์นี้ว่า

ยทา ตุมฺเห กาลามา อตฺตนา ว ชาเนยฺยาถ อิม ธมฺมา กุสลา อิม ธมฺมา
อนวชฺชา อิม ธมฺมา วิญญฺปปสุตา อิม ธมฺมา สมตฺตา สมากินฺนา หิตาย สุขาย
สํวตฺตุนฺตํ^{๑๔๓}

(เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข)

พิจารณาลักษณะด้านดีตามพระพุทธรพจน์นี้ แสดงไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๔.๒.๑) กุศล ความเป็นกุศล คือความดี เป็นบุญ ความงาม ความถูกต้อง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากอราคะ อโทสะ และอโมหะ

๔.๒.๒) อนวชฺช ความไม่มีโทษ ความไม่เสียหาย ไม่มีโทษต่อตนเองหรือไม่มีโทษต่อผู้อื่น ไม่มีโทษต่อตนเองและผู้อื่น ไม่น่าติเตียน ไม่น่ากล่าวโทษ

๔.๒.๓) วิญญฺปปสุตา ความเป็นสิ่งที่วิญญูชนสรรเสริญ บัณฑิตไม่ติเตียน ผู้รู้แจ้งเห็นจริงสรรเสริญ ยกย่อง พรรณนาเกียรติคุณ ชมเชยประกาศให้เป็นแบบอย่าง เป็นสิ่งที่เป็นที่ยอมรับของผู้รู้ สรรเสริญได้ทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ และด้านปฏิเวธ ไม่พบความเสียหาย น่าติเตียนแม้แต่ด้านเดียว

^{๑๔๓} อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๕.

๔.๒.๔) นิตาย สัตตุนติ ลักษณะที่เป็นไปเพื่อสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง (อัตตहितะ) ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น (ปรहितะ) หรือก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย

๔.๒.๕) สุขาย สัตตุนติ ลักษณะที่ไปเพื่อความสุข ความสบาย ความไม่ลำบาก เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสุขแก่ตนเอง และผู้อื่น

ลักษณะทั้ง ๕ ประการ คือ กุศล ไม่มีโทษ วิญญูชนสรุเสริญ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เป็นไปเพื่อความสุข จัดเป็นลักษณะด้านดี

วิธีพิจารณาคือพิจารณาว่าธรรมนั้นมีคุณลักษณะด้านดีทั้ง ๕ ประการนี้หรือไม่ วิเคราะห์วิจารณ์จนให้เห็นตามเป็นจริง แม้เบื้องต้นจะพบเห็นได้เพียงข้อเดียวตามสติปัญญาของตน ให้ถือว่าสิ่งที่พบเห็นนั้นเป็นธรรมที่อยู่ในกลุ่มที่มีลักษณะด้านดี

ธรรมที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่ควรรู้หรืออยู่ในฐานะที่ถูกรู้ เมื่อธรรมถูกจิตรับรู้ทั้งด้านดีและด้านไม่ดี ธรรมที่มีความเป็นสภาวะ มีเองเป็นเอง อยู่ตามธรรมชาติก็จะกลายเป็นความรู้ขึ้นมาโดยจิตเป็นผู้รู้ธรรมนั่นเอง

๕) บทบาทของความรู้อยู่

ตามหลักพระพุทธศาสนา ความรู้มิใช่เกิดขึ้นเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็นเท่านั้น แต่มีบทบาทเพื่อเปลี่ยนแปลง พัฒนาตัวมนุษย์ผู้รู้นั้นให้เจริญให้สูงขึ้น คือความรู้มีบทบาทเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวมนุษย์เองหรือมีไว้เพื่อปฏิบัติ^{๑๔๔} คือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้ดีขึ้น ในกาลามสูตรนี้แสดงเอาไว้ ๒ ลักษณะคือ การละสิ่งไม่ดี และการเข้าถึงสิ่งดี คือเมื่อพบว่าธรรมนี้มีลักษณะด้านไม่ดีดังกล่าว จะต้องละทิ้งทันที ไม่ให้นำมาประพฤติปฏิบัติตามพระพุทธพจน์นี้ว่า “อถ ตุมฺहे กาลามา ปชฺชเหยุยาถ”^{๑๔๕} (เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย) และเมื่อพบว่าธรรมเหล่านี้มีลักษณะด้านดีดังกล่าวสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ทันทีตามพระพุทธพจน์นี้ว่า “อถ ตุมฺहे กาลามา อุปสมฺปชฺช วิหเรยุยาถ”^{๑๔๖} (เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่)

^{๑๔๔} วิทย์ วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕-๔๖.

^{๑๔๕} อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๓.

^{๑๔๖} อัง.ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๕.

ตามทฤษฎีความรู้ในพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้ในเบื้องต้น ลักษณะของความรู้ คือมีจุดเริ่มต้นที่ตัวมนุษย์เอง มีที่มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสปกติและสัมผัสทางจิต มุ่งตรงต่อธรรมคือความจริง เพื่อให้เกิดเป็นความรู้ขึ้นมามีบทบาทนำไปสู่การปฏิบัติ พัฒนาดตนเองให้ดีขึ้น เมื่อนำลักษณะเฉพาะของความรู้มาประกอบกับสัทธา เป็นสัทธานุภาพสัมปยุต สัทธาจึงสัมพันธ์กับปัญญา คือสัทธาก็ต้องสัมพันธ์กับตนเอง สัมพันธ์กับประสบการณ์จากประสาทสัมผัสปกติและสัมผัสทางจิต สัมพันธ์กับเป้าหมายคือความจริง และสัมพันธ์กับบทบาทที่นำไปสู่การปฏิบัติพัฒนาดตนเองให้ดีขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สัทธาจึงมีลักษณะที่คล้ายกันกับความรู้มาก จนเกือบจะเป็นเนื้อเดียวกันกับความรู้ ต่างแต่ทำหน้าที่คนละอย่าง สัทธาทำหน้าที่เชื่อ ปัญญาทำหน้าที่รู้ เชื่อกับรู้ ต้องเป็นไปพร้อมๆ กัน การรู้ในสิ่งใด กับการ เชื่อในสิ่งนั้น มักไปด้วยกันเสมอ ความเชื่อจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติพื้นฐานหรือคุณสมบัติเบื้องต้นอย่างหนึ่งของความรู้^{๑๙๗}

๑.๒.๒ วิธีสร้างสัทธานุภาพสัมปยุต

ในขั้นตอนการพิจารณาตรวจสอบด้วยใจและปัญญานี้ ปัญญาเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อสัทธามาก สัทธาจึงประกอบด้วยปัญญา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับปัญญา ในทุกขั้นตอนคือขั้นทำให้เกิดขึ้น ขั้นปฏิบัติการและขั้นพัฒนาไปพร้อมกับปัญญา ที่เรียกว่าสัทธานุภาพสัมปยุต

ความหมายเฉพาะที่สำคัญของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาที่ได้เสนอไว้แต่ต้น คือเป็นความเชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใดๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อความเป็นจริงและต้องมีลักษณะที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล

การสร้างสัทธาตามความหมายดังกล่าวนี้ นอกจากต้องปิดกั้น สัทธาที่ไม่อิสระ มีเป้าหมายที่ไม่ถูกต้อง ไม่ประกอบด้วยการใช้ปัญญา ต้องสร้างให้เกิดสัทธาที่มีอิสระ มีเป้าหมายที่ถูกต้อง ประกอบด้วยปัญญาและนำไปสู่การปฏิบัติพัฒนาดตนเองให้พัฒนาเจริญขึ้น โดยคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

๑) ความเป็นอิสระ ต้องทำให้สัทธาเป็นอิสระ หรือสัทธาด้วยความเป็นอิสระคือ สัทธาไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือติดอยู่ในกรอบของหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ ไม่ถูกชักนำ ชี้นำ ชักจูงให้เป็นไปต่างๆ สัทธาที่มีอิสระ จะไม่ติดกรอบใดๆ ไม่ว่าจะเป็นลัทธิประเพณี บุคคล หลักการ

^{๑๙๗} ลักษณะวัด เจริญพงศ์, "ความรู้ในพุทธปรัชญา", วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓, (พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑), หน้า ๗๒.

ทฤษฎี คือจุดเริ่มต้นของสัทธาต้องไม่เริ่มจากที่อื่นภายนอกคือกรอบหลักอ้างต่างๆ แต่จะเริ่มที่ตนเองในภายในด้วยความเป็นอิสระด้วยการสำรวจตนเอง

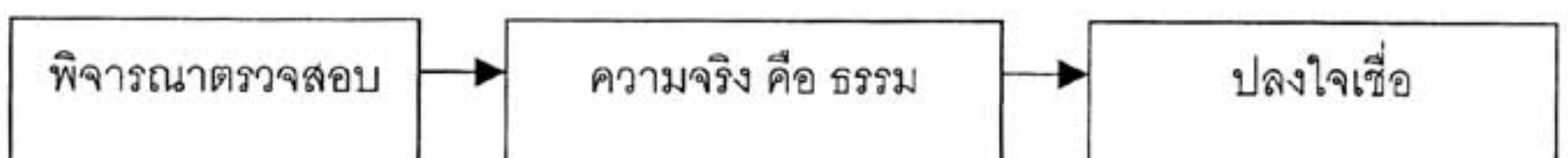
๒) เป้าหมายที่ถูกต้อง วางเป้าหมายของสัทธาให้ถูกต้อง คือให้ตรงตามสภาพความเป็นจริงหรือตัวความจริง หรือตรงตามความเป็นจริง (ยถาภูตัม) เชื่อตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่ผิดไปจากสภาพความเป็นจริง เป้าหมายของสัทธาในที่คือธรรม วางสัทธาให้มีเป้าหมายที่มุ่งตรงต่อธรรม

๓) พัฒนาการใช้ปัญญา ใช้ปัญญาทำหน้าที่กำกับสัทธา ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบ กำกับให้สัทธาต้องมีปัญญาคอยกำกับไปด้วยทุกครั้ง ไม่ปล่อยให้สัทธาต้องทำหน้าที่อย่างโดดเดี่ยว ใช้ปัญญาทำหน้าที่รู้ พิจารณาตรวจสอบ ในขณะเดียวกันสัทธาก็ทำหน้าที่เชื่อ คือในขณะที่สัทธาทำหน้าที่เชื่อ ปัญญาก็จะทำหน้าที่รู้ไปพร้อมๆ กัน เป็นปัจจัยส่งเสริม ถ่วงดุลซึ่งกันและกันไม่ให้เสียดุลยภาพระหว่างกัน

๔) ผลในทางปฏิบัติ ให้สัทธามุ่งไปสู่การปฏิบัติ คือ สร้างสัทธาให้มีบทบาทในการปฏิบัติ พัฒนาตนเองให้ดีขึ้น ให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ให้สัทธาทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ตามหน้าที่ที่สำคัญคือเป็นปัจจัยให้เกิดศีล สมาธิและปัญญา เริ่มต้นด้วยการบำเพ็ญศีล บำเพ็ญภาวนา และบำเพ็ญปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้นไป

การใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบต้องเริ่มต้นที่ตนเองการใช้สัทธาก็ต้องเริ่มจากตนเองพิจารณาตรวจสอบภายในตนเองก่อนเพื่อให้เกิดเป็นประสบการณ์ตรง

ขั้นตอนการพิจารณาตรวจสอบนี้ จะเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้ปัญญาล้วน สัทธาความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับปัญญาอย่างชัดเจนในขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนที่เห็นสมควรให้เชื่อได้ ปลงใจเชื่อได้ เมื่อบุคคลได้ตรวจสอบเรื่องนั้นๆ ด้วยใจของตนเอง เป็นสิ่งที่ตนเองก็รู้ได้เห็นอยู่ภายในใจ ประจักษ์ชัดแจ้งด้วยตนเอง ผ่านกระบวนการประพฤติปฏิบัติจนเกิดผล เป็นความรู้จริงเห็นจริงที่เกิดจากประสบการณ์ของตนเอง รู้เห็นด้วยตนเองอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ แสดงได้ดังนี้

ขั้นตอนนี้มีลักษณะที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) พิจารณาตรวจสอบธรรมด้วยใจ และด้วยปัญญา เป็นการพิจารณาตรวจสอบจากภายใน ด้วยตนเอง

๒) รู้ด้วยใจและด้วยปัญญา ทราบชัดแจ้งประจักษ์ด้วยตนเองเมื่อรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเชื่อตามที่รู้ คือเกิดสัทธานุญาณสัมปยุต ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา

๓) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เป็นผลลัพธ์สุดท้ายที่มุ่งหวัง คือต้องมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้น ให้เจริญขึ้น ด้วยการประพฤติหรือการเจริญสิ่งดีเป็นกุศลละสิ่งชั่วเป็นอกุศล ตามพุทธพจน์ที่ว่าควรเข้าถึงหรือปฏิบัติธรรมเหล่านั้น (อุปสมุชฺช วิหเรยฺยาถ) หรือควรละธรรมเหล่านั้นเสีย (ปชฺเหยฺยาถ)

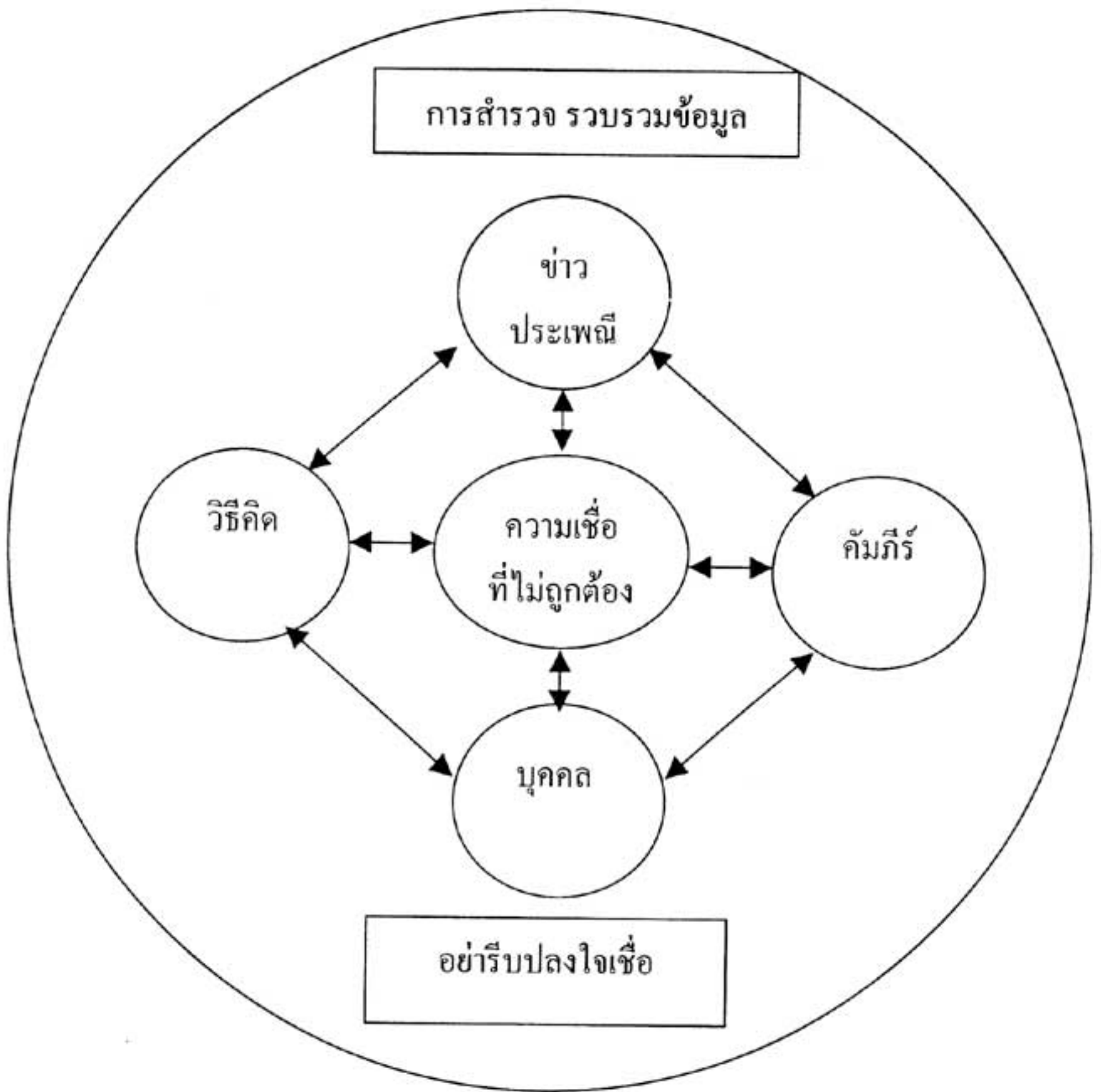
๒ สรุปสัทธาในกาลามสูตร

สัทธาในกาลามสูตรว่าโดยหน้าที่ มีหน้าที่สำคัญ ๒ ประการคือ หน้าที่ปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตและหน้าที่สร้างสัทธานุญาณสัมปยุต

หน้าที่ปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตคือ การห้ามมิให้ปลงใจเชื่อต่อหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ ที่เป็นการรับมาจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่นโดยที่ตนเองยังไม่ได้สัมผัสด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสปกติและสัมผัสทางจิต เพราะการปลงใจเชื่อในทันที ถือเป็นการวางเป้าหมายสัทธาไม่ตรงตามความจริง แต่วางเป้าหมายสัทธาไปที่ข้อมูลหรือเครื่องมือที่ไม่ใช่ตัวความจริง เป็นการใช้สัทธาที่ปราศจากการพิจารณาตรวจสอบด้วยปัญญาและใจของตนเองซึ่งก็คือสัทธานุญาณวิปยุต แต่การไม่ปลงใจเชื่อในเบื้องต้นจึงถือเป็นการปิดกั้น ปิดช่องทางที่จะให้เกิดสัทธานุญาณวิปยุตเสียแต่ต้น

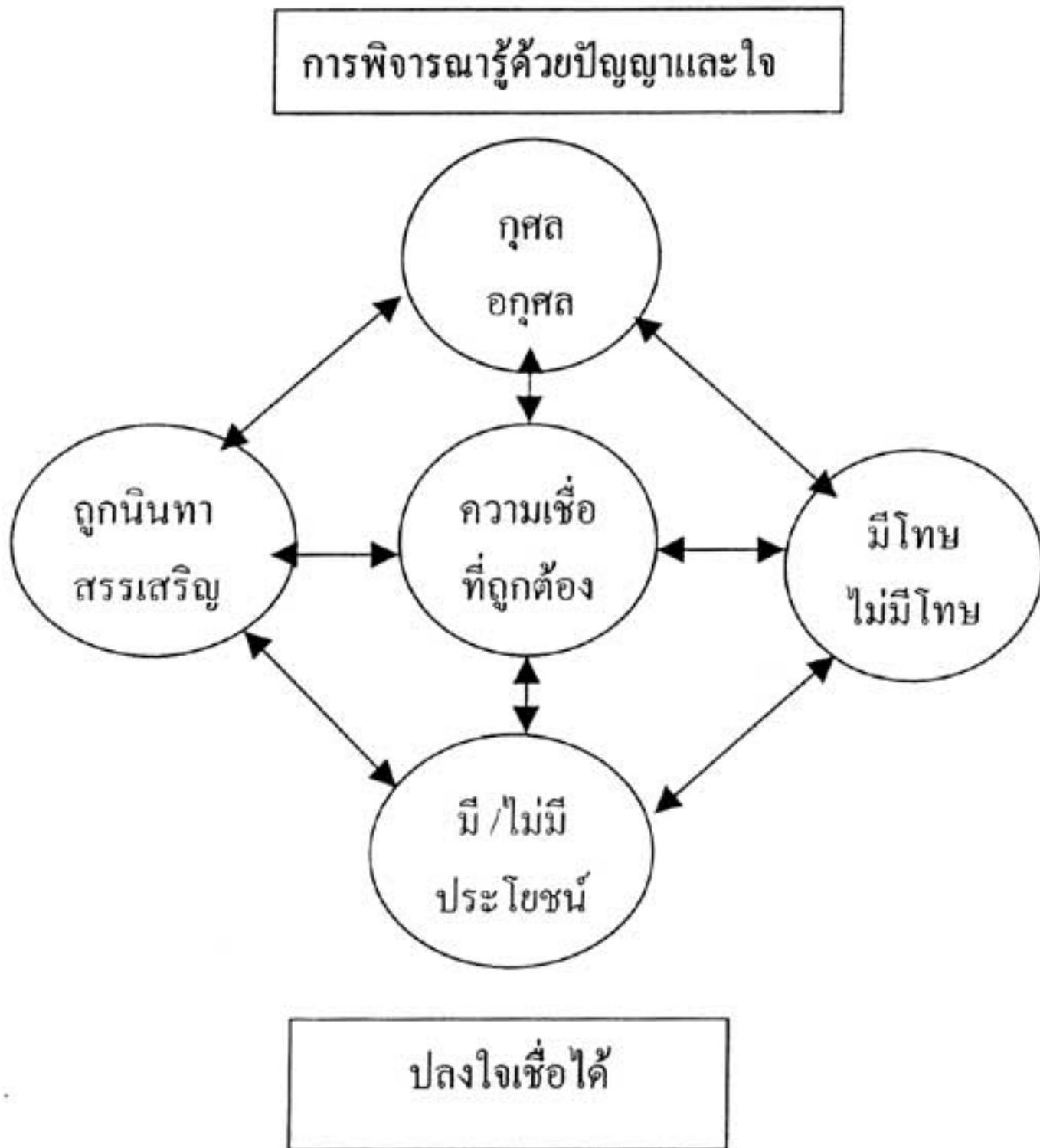
หน้าที่สร้างสัทธานุญาณสัมปยุตคือทำให้เกิดปัญญา ทำให้สัทธาเป็นอิสระปลอดพ้นจากอำนาจครอบงำภายนอก หรือสัทธาด้วยความเป็นอิสระไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือติดอยู่ในกรอบของหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ วางเป้าหมายของสัทธาให้ถูกต้อง คือให้ตรงตามสภาพความเป็นจริงหรือตัวความจริง และใช้ปัญญาทำหน้าที่กำกับสัทธา ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบ กำกับให้สัทธาต้องมีปัญญาคอยกำกับไปด้วยทุกครั้ง

หลักอ้าง ๑๐ ประการ ทำให้เกิดความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง ประมวลรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๔ กลุ่ม ขาวประเพณี คัมภีร์ บุคคล และวิธีคิด การปฏิเสธหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ เป็นวิธีปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตดังนี้ แสดงเป็นแผนภาพดังนี้

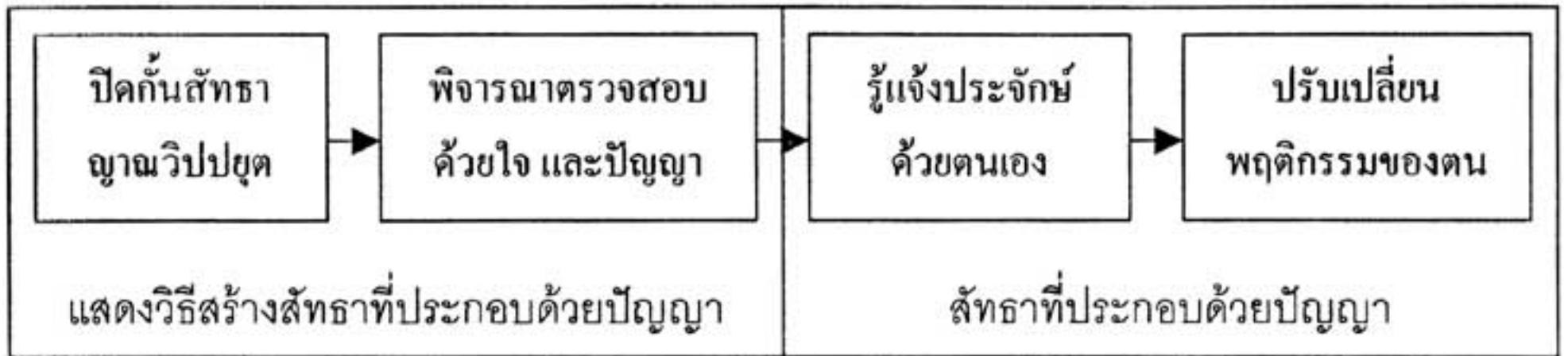
แผนภาพนี้แสดงให้เห็นว่า วงกลมข้างในสุดแสดงเป้าหมายคือความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง วงกลม ๔ วงที่อยู่รอบทั้ง ๔ ทิศคือเครื่องมือที่บุคคลใช้เพื่อไปสู่ความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง วงกลมวงใหญ่ที่ครอบคลุม คือ วิธีการสำรวจ รวบรวมข้อมูลเพื่อเอาไว้พิจารณาในขั้นตอนต่อไป และการปิดกั้นไม่ให้เกิดความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง โดยแสดงท่าที่ไม่ให้ปลงใจเชื่อในทันทีทันใด อธิบายได้ว่า สิ่งที่อยู่ภายในวงกลมใหญ่ทั้งหมดมีความสัมพันธ์กัน คือเครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ใช้ตรวจสอบซึ่งกันและกันได้ พร้อมกับสัมพันธ์กับความเชื่อที่วางเอาไว้เป็นเป้าหมาย การเชื่อข้อมูลความรู้ที่สื่อผ่านเครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่มนี้เป็นการเชื่อที่ผิดเป้าหมาย ไม่ถูกต้อง ดังนั้นจึงได้มีการปิดกั้น หรือปิดช่องทางเอาไว้เสียแต่ต้น

ขั้นตอนที่สองที่ให้มีการพิจารณาตรวจสอบ แสดงวิธีสร้างสัทธานุสัมปยุตดังนี้
 วิธีการพิจารณาด้วยใจและด้วยปัญญา และทำให้ปลงใจเชื่อได้ โดยวงกลมข้างใน
 สุดแสดงเป้าหมายคือความเชื่อที่ถูกต้อง วงกลม ๔ วงที่อยู่รอบทั้ง ๔ ทิศคือธรรม เป็นเครื่องที่จะ
 ให้ปัญญาตรวจสอบพิจารณา เพื่อไปสู่ความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง

แผนภาพนี้แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหมดนี้มีความสัมพันธ์กัน เครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ใช้ตรวจสอบซึ่งกันและกันได้ พร้อมกับสัมพันธ์กับความเชื่อที่วางเอาไว้เป็นเป้าหมาย โดยมีวิธีการพิจารณาจากภายในคือการพิจารณาตรวจสอบด้วยตนเองคอยพิจารณาตรวจสอบธรรมคือ กุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้น เพื่อให้เกิดความรู้เห็นด้วยตนเองเป็นอัตตประจักษ์และมีธรรมเป็นพยานคือสักขีธรรม นำไปสู่ความเชื่อที่ถูกต้องจัดเป็นวิธีการสร้างสัทธา ความเชื่อที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา หากแทนวิธีการแห่งปัญญาไม่ได้ถูกใช้เพื่อควบคุมวงกลมวงเล็กด้านในคือเครื่องมือ ก็จะทำให้เกิดความเชื่อที่ผิดพลาดเพราะไม่ใช่วิธีการแห่งความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา

กระบวนการเกิดสัทธาตามขั้นตอนทั้งสอง เมื่อจัดลำดับขั้นตอนเริ่มต้นถึงขั้นตอนสุดท้าย จนครบตลอดสายจะมีอยู่ ๔ ขั้นตอนตามแผนภาพดังนี้ ดังนี้

ตามแผนภาพนี้สรุปขั้นตอนได้ดังนี้

- ๑) ขั้นตอนการวางท่าที่ไม่ปลงใจเชื่อหลักอ้างหรือเครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่ม เป็นการปิดกั้นการเกิดสัทธานญาณวิปยุต
- ๒) ขั้นตอนการพิจารณาตรวจสอบเครื่องมือและข้อมูลความรู้ ด้วยใจและด้วยปัญญา
- ๓) ขั้นตอนการเกิดญาณ คือความรู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยตนเอง
- ๔) ขั้นตอนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามความรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง พัฒนากาย วาจา และใจให้เจริญขึ้น

กระบวนการเกิดสัทธานี้ ขั้นตอนที่ ๑ และขั้นตอนที่ ๒ เป็นขั้นตอนการปฏิบัติที่สำคัญ คือการสร้างเชื่อหรือวิธีการเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือไม่รีบตกลงปลงใจเชื่อ ปิดกั้นสัทธานญาณวิปยุตเอาไว้ตรงนั้น แต่รีบพิจารณาตรวจสอบก่อน ถ้าหากรีบตกลงปลงใจเชื่อเสียแล้ว ก็ไม่ทำให้เกิดมีการใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบด้วยตนเอง กลายเป็นการรับเอาสิ่งอื่นในรูปของข้อมูลมาทั้งที่ยังไม่รู้ว่าดีหรือไม่ดี เป็นจริงหรือเป็นเท็จ ขั้นตอนนี้จึงถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะจะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่มุ่งหวังอย่างใดอย่างหนึ่งได้

ขั้นตอนที่ ๓ และขั้นตอนที่ ๔ เป็นผลลัพธ์ที่มุ่งหวัง คือเกิดสัทธานญาณสัมปยุต เชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา พร้อมกับทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้น ให้เจริญขึ้น ด้วยการเจริญสิ่งดีเป็นกุศลละสิ่งชั่วเป็นอกุศล ตามพุทธพจน์ที่ว่าควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้น (อุปสมบท วิหเรยุยาถ) หรือควรละธรรมเหล่านั้นเสีย (ปชเหยุยาถ) หากยังไม่มีปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก็ยังไม่ครบขั้นตอน ไม่ครบกระบวนการใช้สัทธาตามแนวกาลามสูตร

เมื่อสัทธาทำหน้าที่สมบูรณ์ตามลำดับขั้นตอนดังกล่าวนี้ จะทำให้เกิดคุณค่าหรือผลปรากฏของสัทธามาตามดังต่อไปนี้คือ

- ๑) ทำให้มนุษย์ตัดขาดความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ความเชื่อมงายเหลวไหล ความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ถูกกระทำให้เป็นไปต่างๆ เพราะความเชื่อที่ไม่ถูกต้องได้

๒ ทำให้มนุษย์เป็นคนมีสัจธาที่ไม่มีติดบอด มีการใช้ปัญญาประกอบสัจธาตลอดเวลา ทำให้ฉลาดรู้ทัน ไม่ตกเป็นเครื่องมือหรือถูกกระทำจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นการสร้างเกราะให้แก่ตนเองได้เป็นอย่างดี โดยที่สุดทำให้สัจธาทำหน้าที่พัฒนาให้เกิดศีล สมาธิ และปัญญา

แนวคิดดังกล่าว จะได้นำไปวิเคราะห์เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวกับความเชื่อเพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องความเชื่อที่ถูกต้องและปรับประยุกต์ใช้หลักความเชื่อให้ถูกต้องตามหลักสัจธาในพระพุทธศาสนาในบทต่อไป.

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้สัทธาในกาลามสูตร

ในสังคมปัจจุบันมีปัญหาที่ควรได้รับการแก้ไขอยู่หลายประการ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาที่สอนให้มนุษย์รู้จักวิธีแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสุขสงบ แต่ด้วยข้อจำกัดของเวลา สถานการณ์ ยุคสมัย การจะนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาออกมาใช้ให้เกิดผลได้จริงทันต่อเหตุการณ์ ควรจะต้องพิจารณาเลือกสรรกันให้ดี ในบทนี้จึงได้นำเอาหลักสัทธาในกาลามสูตรมาประยุกต์ใช้

การประยุกต์ใช้สัทธาในกาลามสูตร เป็นการเสนอวิธีการนำเอาหลักสัทธาที่แสดงไว้ในกาลามสูตรมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด โดยจะพิจารณาและปรับใช้ให้เหมาะสมและทันต่อสถานการณ์และเหตุการณ์ต่างๆ ในสังคม จะมุ่งเน้นที่ความถูกต้อง ความเหมาะสม และทันต่อเหตุการณ์

ความถูกต้อง คือต้องรู้จักเลือก คัดสรรข้อธรรมะของกาลามสูตรมาปรับใช้ได้ให้ตรงตามหน้าที่ของธรรมะข้อนั้น เหมือนหมอใช้ยาได้ตรง ถูกต้องตามสรรพคุณของยา ความเหมาะสม คือ ต้องมีความเฉลียวฉลาด รู้ว่ากรณีไหนจะใช้ธรรมะข้อไหน นอกจากจะใช้ธรรมะได้ถูกต้องตรงตามหน้าที่แล้ว ให้พิจารณาถึงเรื่องเหตุ ผล บุคคล กาลเวลา สังคม ชุมชน จำนวนข้อธรรมะที่ใช้ ความสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่นๆ และความถี่ของการใช้ธรรมะ ทันต่อเหตุการณ์ คือ ต้องเป็นปัจจุบัน เมื่อมีเหตุการณ์ใดๆ เกิดขึ้น มีสติรู้ทันแล้วนำไปใช้ได้ทันเวลาพอดี เป็นความจับใจแก้ปัญหาได้ทัน

เหตุผลที่ต้องให้มีการประยุกต์ใช้สัทธาในกาลามสูตร เพราะในกระแสความเป็นไปในปัจจุบัน มีเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับความเชื่อให้เราต้องเผชิญอยู่หลายเรื่อง เหตุการณ์ประจำวันและข่าวบางเรื่องที่น่าเสนอเรื่องราวทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี เราได้เห็น รับรู้เรื่องราวพร้อมกับเกิดความไม่แน่ใจ มีความสงสัยว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องเท็จ เป็นของจริงหรือของปลอม

ภาพนักธุรกิจที่เก่ง วันดีคืนดีปรากฏว่าเป็นบุคคลที่ฉ้อโกงบริษัท ภาพข้าราชการที่ซื่อสัตย์สุจริต วันดีคืนดีก็ปรากฏว่าโกงกินกับนักการเมือง แม้ในทางลัทธิศาสนาก็มีข่าวว่าพระองค์นี้ดี พระองค์นั้นดี เจ้าสำนักนั้นเก่ง เจ้าสำนักนี้เป็นนักพัฒนา แต่ไม่นานก็กลับเป็นเรื่องราวตรงกัน

ข้าม มีข่าวพระปลอมอาละวาดออกบิณฑบาตและเรียไรชาวบ้าน ทำให้ชาวพุทธจำนวนมากรับไม่ได้กับเหตุการณ์หลายๆ เหตุการณ์ ยังไม่นับเรื่องการโก่งกินกันอย่างเป็นขบวนของพวกมิจฉาชีพ พวกแก๊งค์ต้มตุ๋น พวก ๑๘ มงกุฏ ที่ประชาชนผู้รู้เท่าไม่ถึงการณ์ตกเป็นเหยื่อหรือตกเป็นเครื่องมืออยู่เสมอๆ

ยังมีความเชื่ออื่นๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักสัทธาในพระพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องปู่พเพกตวาทที่มองเรื่องกรรมเฉพาะอดีตกรรมเท่านั้นว่ามีผลต่อชีวิต ความเชื่อเรื่องอิสรมาณเหตุวาท พรหมลิขิต หรือพระเจ้าลิขิต ความเชื่อต่อเจ้าลัทธิ เจ้าสำนัก ความเชื่อเรื่องเทวดาที่ดลบันดาลอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องพระแม่กวนอิมอวโลกิเตศวรที่อยู่ในฐานะผู้ให้โชคลาภตามคำขออันวอนบวงสรวง ความเชื่อต่อผู้วิเศษจอมปลอม ความเชื่อเรื่องอเหตุกวาท ความเชื่อต่อสิ่งแปลกประหลาด เช่น ต้นไม้แปลกๆ กล้วยออกลูกที่ต้น ต้นไม้มีหงอนคล้ายพญานาค งูเจ็ดสี ความเชื่อเรื่องลัทธิทรงเจ้าเข้าผี ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม วันดีคืนดี ความเชื่อเรื่องตริจฉานวิชา เป็นต้น

การศึกษาในบทนี้จึงเป็นการนำเอากรอบแนวคิดที่ได้ศึกษาไว้ในเบื้องต้นแล้วมาวิเคราะห์เหตุการณ์วิกฤตสัทธาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในสังคม เพื่อเป็นแนวทางให้ใช้สัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา คือ การใช้สัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาเผชิญกับเหตุการณ์วิกฤตสัทธาได้อย่าง ถูกต้องตามหลักคำสอนเรื่องสัทธาในพระพุทธศาสนาได้

๑ สัทธาทตามแนวกาลามสูตร

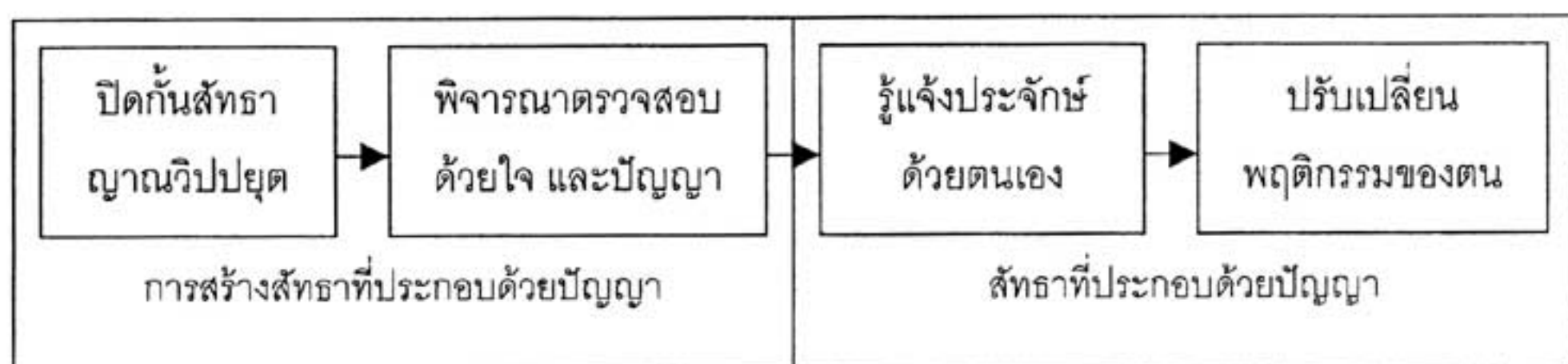
การศึกษาเรื่องสัทธาในกาลามสูตรทำให้ได้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการใช้สัทธาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา กรอบแนวคิดดังกล่าวได้แสดงถึงวิธีการใช้สัทธาประกอบด้วยปัญญา หรือใช้สัทธาภายใต้กรอบของปัญญา มีปัญญาคอยกำกับ ตรวจสอบ พิจารณาไตร่ตรองดูแลอย่างทั่วถึง โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ ความเชื่อที่ถูกต้อง ซึ่งปรากฏตามชื่อว่า อการวดีสัทธา อเวจจปปสาท หรือ สัทธานุญาณสัมปยุต ไม่ม่งมายและพัฒนาตนเองให้เจริญขึ้น โดยกาลามสูตรได้แสดงหน้าที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

หน้าที่ปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตคือ การห้ามมิให้ปลงใจเชื่อต่อหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการที่ตนเองยังไม่ได้สัมผัสด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสปกติและเหนือปกติด้วยตนเอง เพราะการปลงใจเชื่อในทันที ถือเป็นการวางเป้าหมายสัทธาไม่ตรงตามความจริง แต่วางเป้าหมายสัทธาไปที่ข้อมูลหรือเครื่องมือที่ไม่ใช่ตัวความจริง เป็นการใช้สัทธาที่ปราศจากการพิจารณา

ตรวจสอบด้วยปัญญาและใจของตนเองซึ่งก็คือสัทธานุญวิปยุต แต่การไม่ปลงใจเชื่อเสียแต่ต้น ถือเป็นการปิดกั้น ปิดช่องทางที่จะให้เกิดสัทธานุญวิปยุตเสียแต่ต้น

หน้าที่สร้างสัทธานุญวิปยุตคือ ทำให้สัทธาเป็นอิสระ หรือสัทธาด้วยความเป็นอิสระคือสัทธาไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือติดอยู่ในกรอบของหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ วางเป้าหมายของสัทธาให้ถูกต้อง คือให้ตรงตามสภาพความเป็นจริงหรือตัวความจริง และใช้ปัญญาทำหน้าที่กำกับสัทธา ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบ กำกับให้สัทธาต้องมีปัญญาคอยกำกับไปด้วยทุกครั้ง

กระบวนการเกิดสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา เมื่อจัดลำดับขั้นตอนเริ่มต้นถึงขั้นตอนสุดท้าย จนครบตลอดสายจะมีอยู่ ๔ ขั้นตอนตามแผนภาพดังนี้

๑) ขั้นตอนการวางท่าที่ไม่ปลงใจเชื่อหลักอ้างหรือเครื่องมือทั้ง ๔ กลุ่ม เป็นการปิดกั้นการเกิดสัทธานุญวิปยุต

๒) ขั้นตอนการพิจารณาตรวจสอบธรรมด้วยใจและด้วยปัญญา

๓) ขั้นตอนการเกิดญาณ คือความรู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยตนเอง

๔) ขั้นตอนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามความรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง พัฒนากาย วาจา และใจให้เจริญขึ้น

กระบวนการเกิดสัทธานุญนี้ ขั้นตอนที่ ๑ และขั้นตอนที่ ๒ เป็นขั้นตอนการปฏิบัติที่สำคัญ คือการสร้างเชื่อหรือวิธีการเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือไม่รีบตกลงปลงใจเชื่อ ปิดกั้นสัทธานุญวิปยุตเอาไว้ตรงนั้น ไม่ให้สัทธานุญวิปยุตได้มีโอกาสเกิดขึ้นเสียแต่ต้น ถ้าหากรีบตกลงปลงใจเชื่อเสียแล้ว ก็ไม่ทำให้เกิดมีการใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบด้วยตนเอง กลายเป็นการรับเอาสิ่งอื่นในรูปของข้อมูลมาทั้งที่ยังไม่รู้ว่าดีหรือไม่ดี เป็นจริงหรือเป็นเท็จ เป็นการทำให้เกิดสัทธานุญวิปยุตขึ้นได้ การไม่รีบปลงใจเชื่อเสียแต่ต้น จึงเป็นการปิดช่องทาง ปิดกั้นการเกิดสัทธานุญวิปยุต เพื่อจะได้พิจารณาตรวจสอบปัญญาและใจของตนเองได้อย่างเต็มที่

อย่างมีอิสระ ไม่ถูกครอบงำจากสิ่งใดๆ ขั้นตอนนี้จึงถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะจะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่มุ่งหวังอย่างใดอย่างหนึ่งได้

ขั้นตอนที่ ๓ และขั้นตอนที่ ๔ เป็นผลลัพธ์ที่มุ่งหวัง คือเกิดสัทธาญาณสัมปยุต ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา พร้อมกับทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้น ให้เจริญขึ้น ด้วยการเจริญสิ่งดีเป็นกุศลละสิ่งชั่วเป็นอกุศล ตามพุทธพจน์ที่ว่าควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้น (อุปสมบทสูทวิหเรยฺยาถ) หรือควรละธรรมเหล่านั้นเสีย (ปชฺเหยฺยาถ) หากยังไม่มี การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก็ยิ่งถือว่าไม่ครบขั้นตอน ไม่ครบกระบวนการใช้สัทธาตามแนวกาลามสูตร

๒. ปัญหาวิกฤตสัทธา

ปัญหาวิกฤตสัทธา เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับความเชื่อโดยเฉพาะตัวความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง เป็นเรื่องเหลวไหล หลอกหลวง งมงาย ไม่มีเหตุผลและผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ไม่ถูกต้องดังกล่าวโดยถูกกระทำให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา มีพฤติกรรมที่ไม่มีเหตุผล ถูกครอบงำให้แสดงพฤติกรรมต่างๆ ทั้งสองส่วนคือตัวความเชื่อที่ไม่ถูกต้องและผู้ที่เชื่อต่อตัวความเชื่อที่ไม่ถูกต้องดังกล่าวปรากฏเป็นปรากฏการณ์ทางความเชื่อที่แสดงถึงความล้าหลังทางปัญญา และนับวันจะทำให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวแพร่ขยายลูกหลานไปทั่ว เมื่อมองด้วยมุมมองของชาวพุทธปรากฏการณ์ทางความเชื่อที่ไม่ถูกต้องไม่น่าจะเกิดขึ้นในสังคมชาวพุทธแม้แต่เพียงครั้งเดียว

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสัทธาความเชื่อ เราจึงต้องมีการวางท่าทีที่ถูกต้อง โดยนำหลักสัทธาในกาลามสูตรมาใช้เผชิญในการรับเอาความรู้ข้อมูลต่างๆ โดยใช้วิเคราะห์วิจารณ์เพื่อให้เกิดความผิดพลาดน้อยที่สุด ทำให้มีหลัก มั่นคง ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน หรือโอนเอนไปตามกระแสชักจูง ชี้นำไปตามเหตุการณ์ต่างๆ ที่มีอิทธิพลชักจูงได้

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน จึงได้นำแนวคิดสัทธาในกาลามสูตรมาศึกษาเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์วิกฤตสัทธาที่เกิดขึ้นดังนี้

๒.๑ ความเชื่อในรูปของข่าว ลัทธิความเชื่อ ประเพณี มีดังนี้

ในปัจจุบันมีลัทธิที่แสดงถึงเหตุการณ์ความคลั่งไคล้ลัทธิศาสนาของศาสนิกชน เช่น ลัทธิแห่งสุริยจักรวาล โดยลูก จูเลต์ ลัทธิซิลเดริน ออฟ ก๊อด ลัทธิฟุ้งหลาจากตึก ๑๐ ชั้น ลัทธิสันติภาพ โดยจองแบ คิม ลัทธิความเชื่อเรื่องการมั่วสุมทางเพศ ผลกระทบจากเรื่องเหล่านี้ นับว่าเป็นเรื่องที่รุนแรงมาก ทำให้ศาสนิกที่บริสุทธิ์ ไม่รู้เรื่องต้องสังเวทชีวิตตาม เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ความเชื่อต่อผู้วิเศษ(จอมปลอม)

กระแสข่าวการนำเสนอมือวิเศษ ปรากฏให้ได้ทราบกันอยู่เป็นระยะ ๆ และก็มีผู้หลงเชื่อจำนวนไม่น้อยที่ตกเป็นเหยื่อผู้วิเศษจอมปลอมเหล่านี้

เป็นธรรมดาของมนุษย์ปุถุชน ที่มีแนวโน้มทางจิตใจคล้ายๆ กันอยู่อย่างหนึ่งคือ ชอบผู้วิเศษ และมักจะแห่กันไปหาอยู่เสมอๆ ตามข่าวคราวที่ปรากฏ แต่สุดท้ายพอความจริงเปิดเผย ก็พบกับความผิดหวังไปตามๆกัน บ้างเสียเวลา บ้างเสียเงินทอง ข้าวของมากมาย บ้างเสียหน้า เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาเชื่อคนง่ายดังมีคำวิจารณ์ว่า

เพราะเหตุนี้ คนที่สมองโง่จึงมองเห็นลู่ทางในการทำมาหาเลี้ยงชีพได้อย่างสบายๆ โดยประกาศตนเป็นผู้วิเศษ ตั้งสำนักติดต่อผีสิงเทวดาบ้าง บอกไข้หวายบ้าง รักษาโรคด้วยกระแสจิตหรือคาถาอาคมบ้าง สารพัดวิธี แปลกๆ แล้วแต่จะคิดได้

ประชาชนก็เผลอกันไปชมบารมีและขอความช่วยเหลือ จนร่ำรวยเป็นเศรษฐีขึ้นทันตาเห็น

"ผู้วิเศษ" นั้นต่างหากที่รวย ไม่ใช่ประชาชน^{๒๐๐}

อาการหรือวิธีการเชื่อต่อผู้วิเศษดังกล่าว เป็นการหลบหลับตาเชื่อ โดยอ้างบุคคลในฐานะเป็นผู้วิเศษเหมือนอ้างบุคคลในฐานะเป็นครู แสดงถึงการใช้ความเชื่อที่หละหลวมไม่มีเหตุผล หรือโดยธรรมชาติของคนที่มีความโน้มเอียงในทางที่จะไม่มั่นใจตนเอง ไม่อยากคิดเหตุผล จึงถูกดึงดูดสู่ลัทธิไหว้วอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขออำนาจดลบันดาลได้โดยง่าย^{๒๐๑} ไม่มีการพิจารณาตรวจสอบ ใคร่ครวญเป็นอย่างดี อาจเป็นเพราะแรงบีบคั้นจากการหาเลี้ยงชีพที่ไม่ค่อยพอ หรือแรงโหมกระหน่ำทางความเชื่อที่คนในสังคมแสดงออกในลักษณะอาการอย่างนี้พร้อมๆ กัน จึงพอเห็นภาพอาการเชื่อดังนี้

๑) ไม่ได้มีการปิดกั้นลัทธิญาณวิปยุต เพราะทำให้เกิดความเชื่อที่มีติดบอดไม่ประกอบด้วยปัญญา หลบหลับตาเชื่อ

๒) ไม่มีความเป็นอิสระในการใช้ลัทธิ เพราะลัทธิไปยึดติดที่ตัวบุคคลในฐานะวิเศษ

^{๒๐๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระพุทธศาสนา ทรรศนะและวิจารณ์, หน้า ๒๔๙.

^{๒๐๑} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๘๒.

และในฐานะผู้เป็นศิษย์ของผู้วิเศษ จึงถูกครอบงำ ชักจูงไปโดยผู้วิเศษหรือศิษย์ของผู้วิเศษนั้น

๓) ไม่มีการใช้ปัญญา ทำให้ไม่รู้หลักความจริงเกี่ยวกับเรื่องหลักกรรม หลักเหตุปัจจัย ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

๒) ความเชื่อเรื่องทรงเจ้าเข้าผี

ในสังคมไทย จะมีเรื่องการทรงเจ้าเข้าผีแทบทุกชุมชน มีปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยๆ ทั้งๆ ที่มีการออกมาตีแผ่เปิดเผยพฤติกรรมอันชั่วร้ายนี้ว่าเป็นการหลอกลวงและต้มตุ๋นเอาเงินคนอื่นอยู่หลายครั้ง แต่ความเชื่อเรื่องนี้ก็ยังฝังแน่น ยากที่จะถ่วงถอนออกจากความเชื่อของชุมชนนั้นๆ และยังไม่หายไปจากสังคมไทย เช่นมีคำวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

อาชีพสุจริตของมันก็มันคือ ตั้งสำนักผู้วิเศษ เข้าทรงเจ้าพ่อ...วิธีการ
สร้างศรัทธาแก่ประชาชนของมันก็คือ ใช้หน้าม้า(ซึ่งก็เป็นเพื่อนร่วมแก๊งนั่นเอง)
หาวิธีตบตาเขาอย่างแนบเนียน วิธีการตบตบบ้านมีแปลกๆ พิสดาร^{๕๐๒}

ความเชื่อเรื่องทรงเจ้าเข้าผีเป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง เพราะสิ่งที่ไปเชื่อถูกสร้างขึ้นเพื่อตบตาคน และใช้บุคคลอื่นเป็นหน้าม้าร่วมแสดงมายาให้ชาวบ้านเห็นภาพสมจริงสมจัง จนเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นจริงๆ และอาการหรือวิธีการใช้สิทธิ์ก็ไม่ถูกหลักสัทธาตามแนวกาลามสูตร เพราะขาดการใช้ปัญญาตรวจสอบ ไคร่ครวญ ไตร่ตรอง และไม่ทำให้เกิดการพัฒนาตนด้วยตนเอง

แนวคิดสัทธาตามแนวกาลามสูตรเสนอให้ใช้ปัญญาตรวจสอบ ลักษณะอาการทรงเจ้า ผู้เป็นม้าทรง บริวารที่ทำหน้าที่ตบตาผู้คน เพื่อให้เห็นความจริงที่ไม่ใช่ภาพมายา เป็นการหลอกลวงเพียงภายนอกเท่านั้น

๒.๒. กรณีตัวอย่างข้อมูลในรูปของคัมภีร์ ตำรา เอกสารต่างๆ มีดังนี้

๑) หนังสือโฆษณาชวนเชื่อ

ในปัจจุบันมีการหนังสือหลายชนิด ที่แฝงด้วยการโฆษณา ชวนเชื่อ หลอกลวง บางประเภทมุ่งเร้าอารมณ์ บางประเภทมุ่งเรื่องเศรษฐกิจคือคิดเอาแต่กำไร บางประเภทมุ่งสนองตอบความอยากของมนุษย์ บางประเภทชักจูงให้อยาก เช่น มีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยวิธีการต่างๆ

^{๕๐๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระพุทธศาสนา ทรรศนะและวิจารณ์, หน้า 250.

บอกว่าการลด แลก แจก แถม โดยไม่ต้องทำอะไรมาก แต่พอไปซื้อของดังกล่าวกลับมีการตั้งเงื่อนไขในการซื้อของมากมายเพื่อที่จะได้ส่วนลด แลก แจก แถมตามคำโฆษณา

๒) หนังสือประวัติศาสตร์ที่ผิดพลาด

ตำราหรือหนังสือทางประวัติศาสตร์ มีบางเล่มที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องของเนื้อหาสาระว่าเสนอไม่ตรงกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ดังมีคำวิจารณ์นักประวัติศาสตร์ไว้ว่า

นักประวัติศาสตร์นั้นมีความลำเอียงและเจตนาในการเขียนประวัติศาสตร์เช่นกัน ถ้าจะมีความจริงอยู่ในกำมือประมาณหนึ่งหมื่นชิ้น เขาจะเลือกใช้อย่างระมัดระวังเพียงสามร้อยชิ้น เพื่อจะเขียนเรื่องแล้วก็เรียกนั่นคือ ประวัติศาสตร์ ในขณะที่เรารู้กันอยู่ว่ามันเป็นนิยาย ลักษณะสำคัญของนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ก็คือเขาเป็นนักเขียนนวนิยายที่ใหญ่ๆนั่นเอง^{๒๐๐}

๒.๓ กรณีตัวอย่างข้อมูลที่อ้างบุคคล

การอ้างบุคคลในฐานะเจ้าสำนัก เจ้าลัทธิ ครู ผู้สอน หรือบุคคลสำคัญ มีตัวอย่างดังนี้

๑) ความเชื่อต่อเจ้าลัทธิ เจ้าสำนัก

ความเชื่อที่ขึ้นต่อตัวบุคคล เช่น เจ้าสำนัก เจ้าลัทธิต่างๆ ได้แสดงให้เห็นถึงโทษหลายประการ ดังที่ปรากฏเป็นข่าวสะเทือนใจของชาวพุทธในประเทศไทยนี้อยู่เป็นระยะๆ เช่น กรณีของภานาพุทธโธ ยันตระภิกขุ กิตติวุฑโฒ สันติอโศก วิธีการที่ชาวพุทธใช้ในการปฏิสัมพันธ์ต่อเจ้าลัทธิเหล่านี้ นั้น เป็นวิธีการเช่นไร ถูกต้องตามหลักของชาวพุทธหรือไม่

วิธีการที่ชาวพุทธใช้ในการสัมพันธ์กับผู้นำเหล่านี้เป็นการนำลัทธิไปขึ้นต่อตัวบุคคล นับว่ามีผลเสียหายอยู่หลายประการ มักทำให้โน้มเอียงไปเป็นลัทธิประเภทอาเวคะ เน้นหนักในเรื่องอารมณ์ เปิดโอกาสให้เกิดลัทธิประเภทญาณวิปยุต ปราศจากการใคร่ครวญถึงหลักการที่ถูกต้องได้ง่ายเพราะการไปขึ้นต่อเจ้าลัทธิ มักทำให้เชื่อมั่นอย่างมั่นคงต่อตัวบุคคล อาจทำให้ติดรูปแบบที่ฉาบฉวยภายนอก กิริยาท่าทางน่าเลื่อมใส ส่วนหลักการที่ถูกต้องจะเป็นอย่างไร มองไม่เห็น หรือมองข้ามไปเสีย และความรู้ที่ถ่ายทอดโดยเจ้าลัทธิ มักจัดเข้าในประเภทของอาจารย์วาท ซึ่งอาจผิดถูกเท่าๆ กัน และบางเรื่องอาจเป็นลัทธิธรรมปฏิรูป ไม่ใช่ธรรมที่ถูกต้องตาม

^{๒๐๐} ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, “คอนกรีตและดอกไม้ เชียงใหม่ หัวใจล้านนา อดีต ปัจจุบัน อนาคต”, สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๓๘, ๒๕๔๓, หน้า ๖๐.

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ สาธุศิษย์ที่มีสัทธาประเภทนี้ ก็จะทำให้มองข้ามข้อผิดพลาดทั้งหมดนี้ไปสิ้น เพราะยอมจำนนต่อเจ้าสำนัก เจ้าลัทธิอย่างสุดหัวใจเสียแล้ว เรื่องทุกอย่างก็จะว่าตามและเอาตามผู้นำอยู่ฝ่ายเดียว

๒) ความเชื่อต่อเจ้าลัทธิอันตราย

มีลัทธิที่เกิดขึ้นหลายลัทธิ ที่ทำให้ผู้ที่สัทธาเลื่อมใส ผู้ที่เข้าไปหา ต้องตายตามเจ้าลัทธิเป็นจำนวนมาก จัดได้ว่าเป็นเจ้าลัทธิที่น่ากลัว เป็นอันตรายต่อผู้ที่เชื่อง่าย ดังกรณีเจ้าลัทธิต่อไปนี้

ก) **เจ้าลัทธิจิม โจนส์** เป็นชาวอเมริกันก่อตั้งลัทธิขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ในประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ตั้งตนเป็นศาสดาของลัทธิ ได้มีการให้ดื่มยาพิษฆ่าตัวตายพร้อมๆ กันกว่า ๙๐๐ คน เพียงเพื่อหวังจะได้ไปพบกันบนสวรรค์ต่อหน้าพระเจ้า นับเป็นเหตุการณ์ที่น่าเศร้าสลดใจมาก

ข) **เจ้าลัทธิเดวิด โคเรช** มีเหตุการณ์เกิดขึ้นที่ประเทศสหรัฐอเมริกา โดย เดวิด โคเรช เป็นเจ้าลัทธิ ได้พาสาวกของลัทธิตายในกองไฟที่ลุกขึ้นภายในสำนัก ๘๕ คน ในจำนวนนี้เป็นเด็กถึง ๑๗ คน เป็น โศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นเพราะความคลั่งลัทธิวิปลาส

ค) **เจ้าลัทธิโอม ชินริเกียว** โดยโชโก อาซาฮารา ก่อตั้งลัทธิเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ในประเทศญี่ปุ่น โดยสอนผิดๆ และทำผิดกฎหมายบ้านเมืองด้วยการวางแก๊สพิษไว้ในรถไฟใต้ดิน ๕ ขบวน สังหารผู้คนไม่เลือกหน้า กลางกรุงโตเกียว

อาการเชื่อของคนที่เข้าหาเจ้าลัทธิเหล่านี้ นับได้ว่าขาดการไตร่ตรองพิจารณา หรือไม่ทันได้ไตร่ตรองอย่างละเอียดถี่ถ้วน พอรู้ตัวก็สาย แก้ไขไม่ทันเสียแล้ว หากปฏิบัติตามกรอบแนวคิดสัทธาในกาลามสูตร ก็อาจจะไม่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวได้ กล่าวคือ ต้องมีท่าทีปฏิเสธเจ้าลัทธิที่มาชักจูงแต่เบื้องต้นตราบเท่าที่ยังไม่ได้ใคร่ครวญพิจารณาตรวจสอบเจ้าลัทธิในทุกด้านและสิ่งที่เจ้าลัทธิสอน อย่างละเอียดถี่ถ้วนก่อนเป็นการปิดกั้นสัทธานุญาณวิปยุตเอาไว้เสียแต่ต้น เพื่อจะได้มีเวลาให้ใช้กระบวนการทางปัญญาตรวจสอบพิจารณาให้เกิดความรู้เห็นตามความเป็นจริง

บุคคลที่เข้าไปหาเจ้าสำนัก เมื่อพิจารณาโดยธรรม ด้วยปัญญาและใจแล้ว ย่อมเห็นชัดว่า เกิดความโลภอยากได้ลาภ ยศ สรรเสริญ เช่นการรวยทางลัด เกิดความกลัว กลัวจะถูกฆ่า กลัวธุรกิจจะล่มสลาย ไม่เข้าใจหลักการแห่งเหตุผล มีแต่ความเชื่อว่าเจ้าสำนักจะดลบันดาลช่วยได้อย่างนั้นอย่างนี้

๒.๔ กรณีตัวอย่างข้อมูลที่อ้างวิธีการ ทฤษฎีต่างๆ

ข้อมูลที่ได้มาจากการการคิดด้วยตรรก อนุมาน ภัพพรูปตา หรือที่ตั้งเป็นทฤษฎีต่างๆ มีกรณีตัวอย่างที่ยกกว่าศึกษาดังต่อไปนี้

๑) ทฤษฎีกรรมเก่า

เป็นทฤษฎีความคิดที่เชื่อว่าผลกรรมในอดีตเท่านั้นที่ส่งผลมาถึงในปัจจุบัน และดลบันดาลให้เป็นอะไรต่างๆในปัจจุบัน หลายคนเชื่อเรื่องกรรมเฉพาะแง่ที่เน้นแต่อดีตกรรม โดยเชื่อว่าผลกรรมปัจจุบันทั้งหมดที่ได้รับมาจากกรรมในชาติก่อน ชาติหลัง เช่น เวลาประสบกับปัญหาใด ๆ มักจะโยนให้เป็นความผิดที่เขาได้ทำไว้ในอดีตเสียทั้งหมด มีคำพูดที่ได้ยินกันอยู่เสมอว่า "มันเป็นกรรมของมัน" "เป็นบุญวาสนาของมัน" "แข่งอะไรก็แข่งได้ แต่แข่งบุญวาสนาไม่ได้" "บุญมา วาสนามี" "ทำบุญในชาติก่อนมาดี" "แล้วแต่เวรแต่กรรม" ความเชื่อที่แฝงตัวอยู่ในคำพูดเหล่านี้ก็คือ ความเชื่อทฤษฎีกรรมเก่า ที่เรียกว่าปุพเพกตวาท มีความเชื่อเฉพาะเรื่องอดีตกรรมปฏิเสธกรรมอื่นนอกจากนี้ เป็นความเชื่อนอกพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เรื่องกรรมที่ถูกต้องตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะมองเรื่องกรรมขาดๆ ไม่ครบด้าน ไม่สมบูรณ์ ไม่ตลอดสาย เน้นแต่มิติด้านเวลาในอดีตชาติ โดยไม่มองถึงเรื่องกรรมในปัจจุบัน

ความเชื่อที่ให้มองไปหากรรมที่ทำในชาติก่อนเป็นเรื่องสำคัญทำให้ท้อแท้ ไม่ทำให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะทำกรรมใหม่ที่ดี หรือแก้ไข สร้างเหตุปัจจัยใหม่ให้ดีในปัจจุบันนี้ มีแต่จะปล่อยตัวปล่อยใจไปให้เป็นไปตามยถากรรม แล้วแต่โชควาสนาจะพาไป เป็นเรื่องความเชื่อที่สอนให้ยอมสยบต่อชะตากรรมในอดีต โดยจะทำให้คนที่มีความเชื่อดังกล่าวจะไม่พยายามทำกรรมใหม่ที่ดีกว่าซึ่งเท่ากับทำให้ทอดธุระในการขวนขวายทำเหตุบางประการอันจะเป็นประโยชน์ต่อเหตุการณ์ที่กำลังประสบอยู่ เมื่อประสบกับเหตุการณ์ร้ายนานาประการหรือสิ่งที่ประพิ้งประสงค์ก็จะโทษว่าเป็นเรื่องกรรมเก่าทำให้เป็น เราเป็นอย่างนี้ก็เพราะเราทำสิ่งนี้ไว้ในอดีต หรือเราประสบชะตากรรมที่เลวร้ายในครั้งนี้ก็เพราะอดีตกรรมของเรา แล้วก็ทอดธุระเอาไว้เสียแต่เท่านั้น ไม่ได้คิดขวนขวายทำสิ่งที่จะเป็นการช่วยผ่อนเบา หรือช่วยแก้ไขเหตุการณ์ร้ายหรือชะตากรรมที่เลวร้ายนั้นเสีย

อนึ่ง ความเชื่อเรื่องกรรมเก่านี้ เป็นระบบความเชื่อที่ขัดแย้งกับหลักกรรม เพราะไปเชื่อเรื่องกรรมแต่เพียงแง่เดียว ด้านเดียวโดยมีเงื่อนไขด้านเวลาคือ อดีตเป็นเครื่องกำหนดที่สำคัญ หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธอดีตกรรม อดีตกรรมเป็นเพียงหนึ่งในเงื่อนไขในด้านเวลาของหลักกรรมที่ยังมีอีกหลายเงื่อนไข แม้อดีตกรรมจะมีส่วนที่ส่งผลมาถึงปัจจุบัน แต่อดีต

กรรมก็ไม่ใช่จะควบคุมพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ มนุษย์สามารถสร้างกรรมใหม่ที่เป็นปัจจุบัน กรรมได้อีกและเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุด ที่ตัวมนุษย์เองสามารถช่วยแก้ไขผลร้ายที่หนักที่ตนประสบอยู่ให้ผ่อนเป็นเบาได้ ดังกรณีของสามเณรสังกิจจะแม้จะถูกกำหนดว่าจะต้องตายภายใน ๗ วัน แต่การให้ชีวิตปลา ๑ ตัว โดยช่วยนำออกจากแอ่งน้ำเล็กๆ ไปปล่อยในแม่น้ำเพื่อให้ปลารอดตาย ทำให้สามเณรมีชีวิตยืนยาวต่อไปได้อีก

การเป็นพุทธศาสนิกที่ดี จึงไม่ควรติดอยู่เพียงเชื่อ เพราะอ้างทฤษฎี สังคม ประเพณีที่สืบทอดต่อๆ กันมาอย่างผิดๆ นี้ แต่ให้ตรวจสอบด้วยตนเอง ด้วยใจและด้วยปัญญา ศึกษาพิจารณาหลักกรรมที่ถูกต้องตามหลักคำสอนในพระพุทธานุชาว่าเป็นเช่นไร เปรียบเทียบกับทฤษฎีกรรมเก่า หรือศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลที่ยอมสยบต่อกรรมเก่า ปล่อยตัวไปตามยถากรรมกับคนที่ไม่ย่อท้อต่อยถากรรม แต่มีความมานะพยายามต่อสู้ดิ้นรนด้วยตนเอง ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร คือ เชื่อ พร้อมตรวจสอบสิ่งที่เชื่อด้วยปัญญาไปพร้อมๆ กัน แม้อาจจะยังไม่เข้าใจชัดในเบื้องต้นแต่อย่างน้อยในขั้นตอนของการเชื่อ

๒) คนรุ่นใหม่กับศาสนา

ก) การมีโลกทัศน์แคบไม่สนใจศาสนา

คนรุ่นใหม่กลุ่มหนึ่งไม่สนใจศาสนา สาเหตุหนึ่งมาจากวิธีคิด หรือมีโลกทัศน์ที่มองศาสนาเพียงผิวเผิน ฉาบฉวย มองศาสนาเพียงเปลือกนอกเหมือนนกที่มองคนเพียงรูปลักษณ์ภายนอกแล้วร้องสรรเสริญเอาเอง ไม่ได้มองที่เนื้อหาสาระอันเป็นแก่นแท้ของศาสนา เมื่อมองที่รูปแบบภายนอก (ภพพรูปตา) ก็เกิดความคิดว่าศาสนาเป็นเรื่องล้าสมัย เป็นของเก่า คร่ำครึ มีแต่ข้อห้ามและข้อบังคับแล้วสรุปเอาเองว่า ศาสนาหรือศีลธรรมในศาสนาเป็นเรื่องที่ไม่น่าศึกษา น่าเบื่อ ไม่สนุก

ลัทธิในกาลามสูตร ได้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะอาการเชื่อดังกล่าวนี้นี้ เป็นอาการเชื่อที่ยึดติดวิธีคิดหรือทฤษฎีของตนเอง วิธีคิดของตนเองที่เรียกว่าโลกทัศน์ที่ได้จากวิธีคิดตามหลักตรรก นย อนุมาน เป็นต้น ทำให้ไม่เป็นอิสระในการคิด เมื่อคิดได้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเชื่อความคิดของตนทันที จัดได้ว่าไม่ได้ปิดกั้นลัทธิญาณวิปยุต พร้อมกับไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจสอบอย่างจริงจังและชัดเจน ในเบื้องต้นต้องรืวางท่าที่ป้องกันตนจากความเชื่อที่ไม่ถูกต้องเสียก่อน คือต้องรืปิดกั้นการลัทธิญาณวิปยุต พร้อมกับต้องใช้ปัญญาตรวจสอบด้วย ตรวจสอบวิธีการใช้ความเชื่อว่าจะประกอบด้วยปัญญาหรือไม่ประกอบด้วย

ปัญญา วางเป้าหมายสัทธิไปที่ธรรมและพิจารณาถึงธรรมว่าเกิดกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่ มีโทษ บัณฑิตนินทาหรือสรรเสริญ

ข) การเปิดโลกทัศน์กว้าง ศึกษาศาสนา

คนรุ่นใหม่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นนักคิดหรือนักศึกษาจากแถบประเทศยุโรป อเมริกาเปิดใจกว้างหันมาศึกษาศาสนาตะวันออก เพื่อหาคำตอบให้กับชีวิตของตนเอง ไม่ยึดมั่น ติดตันอยู่ในศาสนาเดิมของตนเอง บุคคลเหล่านี้ แม้ยังไม่ใช่นักพุทธศาสนิกแต่ก็ใช้วิธีการแห่งสัทธิในฐานะพุทธศาสนิก เพราะลักษณะการเปิดโลกทัศน์กว้าง เป็นการเปิดกว้างด้านความเชื่อเพื่อใช้ปัญญาได้อย่างเต็มศักยภาพ มีอิสระในความคิด ไม่ติด ยึดถืออยู่กับกรอบของลัทธิศาสนา คัมภีร์ บุคคลทฤษฎีแนวคิดต่างๆ ตามที่แสดงไว้ในหลักกาลามสูตร บางท่านได้ประจักษ์ชัดด้วยตนเอง เช่น อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) ริส เดวิด (Rhys David) และนักวิทยาศาสตร์นักปรัชญาหลายๆ ท่านได้ยกย่องพุทธศาสนาเอาไว้ ดังกรณีของ เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell) ยอดนักปรัชญาชาวอังกฤษยุคปัจจุบันกล่าวถึง พระพุทธศาสนาทำสิ่งที่วิทยาศาสตร์ทำไม่ได้ว่า

พระพุทธศาสนา เป็นการผสมผสานกันเข้าระหว่างปรัชญาแบบการคาดการณ์ และปรัชญาแบบวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนาสนับสนุนวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และดำเนินตามวิธีนั้นไปสู่เป้าหมายสุดท้าย ซึ่งอาจจะเรียกว่า วิธีการแบบเหตุผล..พระพุทธศาสนาได้ลงมือทำในสิ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่อาจทำได้ เพราะว่าความจำกัดของสมรรถนะทางเครื่องมือแสวงหาความจริงของวิทยาศาสตร์ ชัยชนะสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การชนะใจตนเอง^{๒๐๔}

มีความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน ๒ กลุ่มนี้ กลุ่มหนึ่งไม่สนใจศาสนา แต่อีกกลุ่มหนึ่งกลับเปิดโลกทัศน์กว้างเดินทางมาจากซีกโลกตะวันตกเพื่อค้นคว้าศึกษาศาสนาในซีกโลกตะวันออก สะท้อนให้เห็นภาพวิธีการใช้สัทธิที่ถูกต้องตามแนวพุทธได้เป็นอย่างดี

สัทธิในกาลามสูตร ได้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะอาการเชื่อดังกล่าวนี เป็นอาการเชื่อที่ยึดติดบุคคล กลุ่มบุคคล ขาวลือ ไม่เป็นอิสระ ไม่ได้ปิดกั้นสัทธิญาณวิปยุต พร้อมกับไม่ได้ใช้ปัญญา พิจารณาตรวจสอบไปด้วย ในเบื้องต้นต้องรืวางท่าที่ป้องกันตนจากความเชื่อที่ไม่ถูก

^{๒๐๔} พระศรีปริยัติโมลี, (สมชัย กุศลจิตโต), พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก, (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐.

ต้องเสียก่อน คือต้องรีบปิดกั้นการสัทธิญาณวิปยุต พร้อมกับต้องใช้ปัญญา ตรวจสอบด้วย คือตรวจสอบบุคคลที่อ้างตนเป็นผู้วิเศษว่าเป็นผู้วิเศษจริงหรือปลอม ตรวจสอบบุคคลที่เข้าไปหาผู้วิเศษว่าเป็นการเข้าไปหาด้วยหวังผลอันใด เป็นการสร้างภาพหรือไม่ และตรวจสอบวิธีการใช้ความเชื่อว่าจะประกอบด้วยปัญญาหรือไม่ประกอบด้วยปัญญา วางเป้าหมายสัทธิญาณไปที่ธรรมและพิจารณาถึงธรรมว่าเกิดกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ บัณฑิตนินทาหรือสรรเสริญ

ประการสำคัญคือ บุคคลที่เข้าไปหาผู้วิเศษ เมื่อพิจารณาโดยธรรม ด้วยปัญญาและใจแล้ว ย่อมเห็นชัดว่า บุคคลที่เข้าหาผู้วิเศษขาดสติปัญญาไตร่ตรอง เกิดความกลัว เกิดความโลภ อยากได้ อยากรวยทางลัด ไม่เข้าใจหลักการแห่งเหตุผล มีแต่ความเชื่อว่าผู้วิเศษจะดลบันดาลช่วยได้อย่างนั้นอย่างนี้

กรณีตัวอย่างเหตุการณ์ที่ยกมาศึกษานี้ นับได้เพียงปริมาณน้อยนิด เพราะหากรวมเหตุการณ์ด้านต่างๆ ไม่ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ศาสนาและวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อมีปรากฏอยู่ตราบเท่าทุกวันเป็นเหมือนสายธารแห่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีกตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ด้านสังคม มีเหตุการณ์ที่ต้องใช้สัทธิญาณในกาลามสูตร ดังต่อไปนี้ การฟังสิ่งแปลกปลอม หรือสิ่งพิสดาร พฤติกรรมการหาความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม การถือมงคลตื่นข่าว ความเชื่อเรื่องสิ่งแปลกปลอม มีการตื่นข่าวปลาไหลให้โชค ปลีกกล้วยประหลาดให้โชค เกล็ดพญานาคให้โชค อาถรรพ์เลข ๙๙๙๙ บ้านผีสิง แมวตาเดียวให้โชค น้ำศักดิ์สิทธิ์รักษาโรค^{๒๐๕} จัดเป็นความเชื่อในเรื่องอเหตุวาท ลัทธิความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เกิดขึ้นมาเองลอยๆ ทรงเจ้าเข้าผี การแห่กันไปบนบานสานกล่าวตามต้นไม้ พฤติกรรมหลอกหลวง ต้มตุ๋นของพวก ๑๘ มงกุฏ

เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้เกิดมีพฤติกรรมที่เป็นผลเสียหายตามมา ก็คือพฤติกรรมมงายการบนบานสานกล่าว เพื่อขอโชคลาภให้กับตนเอง โดยเฉพาะการขอหวย หันไปฟังสิ่งอื่นภายนอกมากกว่าจะฟังฟังตนเอง ด้วยความมูมานะขยันขันแข็ง ทำให้เสียข้าวของเงินทองไปเป็นจำนวนมาก เสียเวลา เสียการงานไปเป็นจำนวนมาก

ด้านเศรษฐกิจ มีเหตุการณ์ที่ต้องใช้สัทธิญาณในกาลามสูตร ดังต่อไปนี้ การนำเสนอข่าวเศรษฐกิจรายวัน มีการเสนอข่าวไม่ตรงกับความจริง มีการบิดเบือนสร้างกระแส มุ่งชี้้นำให้ผู้ฟังหลงเชื่อ หลงกลอุบายในที่สุดการปั่นราคาหุ้นในตลาดหุ้น การมีค่านิยมแปลกๆ ใหม่ๆ แฟร์ชั่นแปลกๆ ใหม่ๆ การทำธนบัตรปลอม การใส่ร้ายคู่แข่งชั้นทางเศรษฐกิจ การเล่นหวย การเล่นแชร์

^{๒๐๕} บรรณาธิการ, พาดหัวข่าว, **ไทยรัฐ**, ปีที่ ๕๑ ฉบับ ๑๕๓๖๘ (ศุกร์ ๑๘ กุมภาพันธ์, ๒๕๔๓), : ๑.

พร้อมกับกลโกง ขาวปัญหาวายเหตุ อาชีพการค้าขาย ธุรกิจการโฆษณาที่มุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ และเรื่องอื่นๆที่มีลักษณะทำนองเดียวกันนี้ก็จำเป็นต้องใช้ลัทธิในกาลามสูตรเวลาได้ประสบทุกครั้ง

ด้านการเมืองการปกครอง มีเหตุการณ์ที่ต้องใช้ลัทธิในกาลามสูตร ดังต่อไปนี้ การโฆษณาหาเสียงของผู้สมัครรับเลือกตั้งระดับต่างๆ ที่มีการยกย่อง พรรณาคุณความดีของตนเองจนเกินจริง ให้ร้ายป้ายสีผู้สมัครท่านอื่น มีการสาดโคลนใส่กัน มีการแย่งผลงานของคนอื่นมาเป็นผลงานของตนเอง การให้คำมั่นสัญญาลมๆ แล้งๆ คำสัญญาเท็จ หรือยาหอมทางการเมืองของนักการเมืองระดับต่างๆ การทำให้คนอื่นหมดความน่าเชื่อถือ โดยนำเรื่องส่วนตัวหรือข้อมูลเท็จมาเสนอผ่านทางสื่อมวลชนที่เป็นการ ลดความน่าเชื่อถือลง การปกปิดซ่อนเร้น กลบเกลื่อนข้อมูลบางอย่างการโกงการเลือกตั้งของผู้สมัครรับเลือกตั้งในระดับต่างๆ ที่มีตั้งแต่ระดับสภาตำบล จนถึงวุฒิสภา การปลอมเอกสารทางราชการ สร้างหลักฐานเท็จ พยานเท็จ การทำงานเอาหน้า พฤติกรรมที่เรียกว่า "ผักชีโรยหน้า" การมีข่าวลือต่างๆ ทางการเมืองในลักษณะต่างๆ

ด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มีเหตุการณ์ที่ใช้ลัทธิที่ถูกต้องคือลัทธิในกาลามสูตรในการเผชิญกับเหตุการณ์เหล่านี้ คือ การวิจัยที่ไม่ถูกต้อง ไม่สมบูรณ์เรียกว่า การเผยแพร่ศาสนาที่มีการยกย่องศาสนาของตน ให้ร้ายป้ายสีศาสนาอื่น การปลอมแปลงคัมภีร์ทางศาสนา ที่เรียกว่า "ลัทธิธรรมปฏิรูป" การปฏิบัติกรรมตามจารีต ประเพณี ศาสนา อย่างมีดบод โดยถือปฏิบัติตามๆกันมา เพราะถือว่าเป็นของสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษขาดเหตุผลในสิ่งที่ทำหรืออธิบายด้วยเหตุผลที่ถูกต้องไม่ได้ ขาวเรื่อง जानผี ขาวเรื่องยานของมนุษย์ต่างดาว เป็นต้น

เหตุการณ์ที่ยกมาทั้งหมดนี้ เป็นเหตุการณ์ที่เป็นเพียงจำนวนน้อย ในอีกหลายๆกรณี ตัวอย่าง ที่ไม่ได้กล่าวถึงและเหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นแทบทุกวัน ในทุกสังคม ประหนึ่งว่าจะเป็น การทดสอบความเข้มแข็ง การรู้จักแก้ปัญหาของมนุษย์และการเอาตัวรอดของมนุษย์ เพราะจะมี เหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก เพียงแต่เปลี่ยนตัวบุคคล เปลี่ยนสถานที่ และเปลี่ยนเวลา ซึ่งไม่แน่ว่าวันหนึ่งเหตุการณ์ลักษณะนี้จะเกิดขึ้นกับเราเอง

ปัญหาวิกฤตลัทธิ จึงเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ไม่ถูกต้องและผู้ที่เชื่อต่อความเชื่อที่ไม่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นการใช้ลัทธิญาณวิปยุต เน้นอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าเหตุผล ไม่ใช่ปัญญา ชักจูงให้หลงทาง ที่นับว่าเป็นปัญหาขั้นวิกฤต เพราะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก มีอัตราการเกิดขึ้นบ่อยขึ้น มีความรุนแรง มีการแพร่กระจายและการลุกลามไปทั่วในสังคม ซึ่งนับวันความรุนแรงยิ่งมากขึ้น เกิดความเสียหายต่อชีวิต และทรัพย์สิน และหยุดยั้งพัฒนาการทางปัญญาของมนุษย์

เมื่อเหตุการณ์เหล่านี้ มีผลกระทบต่อสังคมอย่างรุนแรง จึงจัดเป็นปัญหาที่ต้องรีบป้องกันและแก้ไข ผู้ศึกษาวิจัยจึงได้นำเสนอวิธีป้องกันแก้ไขในมุมมองของพุทธศาสนา คือการใช้สัทธาที่ถูกต้องโดยเริ่มที่ตัวเราก่อน เน้นที่ปัจจัยภายในคือการปิดกั้นตนเองจากสัทธานุญวิปยุตหรือปิดกั้นสัทธานุญวิปยุตไม่ให้เกิดขึ้นและใช้การพิจารณาตรวจสอบด้วยใจและด้วยปัญญาสร้างสัทธานุญสัมปยุตให้เกิดขึ้น โดยวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตามกรอบแนวคิดสัทธาในกาลามสูตรที่ได้ศึกษาไว้แต่ต้น คือ

๑) วางท่าที่ไม่รับปลงใจเชื่อข้อมูลที่เป็นข่าว ลัทธิประเพณี คัมภีร์ บุคคล หลักการ ทฤษฎีต่างๆ เป็นการปิดกั้นการเกิดสัทธานุญวิปยุตเสียแต่ต้นๆ เพื่อจะได้ให้ปัญญาทำหน้าที่ต่อไป

๒) พิจารณาตรวจสอบธรรม ด้วยใจและด้วยปัญญา พิจารณาสິงที่เป็นข่าวหรือสิ่งที่น่าสนใจมาด้วยลัทธิประเพณีเป็นต้นทำให้เกิดกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ บัณฑิตนินทาหรือสรรเสริญ และเป็นสุขหรือเป็นทุกข์

๓) เกิดญาณ คือความรู้แจ้งประจักษ์ชัดในธรรมด้วยตนเองว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เป็นต้น

๔) ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามความรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเองพัฒนากาย วาจา และใจให้เจริญขึ้น

๓ ความแตกต่างระหว่างสัทธานุญวิปยุตและสัทธานุญสัมปยุต

สัทธาในกาลามสูตร เป็นวิธีการสร้างสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา โดยวิธีการที่สำคัญ ๒ ประการ คือการปิดกั้นสัทธานุญวิปยุตและสร้างสัทธานุญสัมปยุต เป็นความแตกต่างระหว่างการปิดกั้นไม่ให้ผลเสียเกิดขึ้น และการเปิดหรือสร้างเพื่อให้ผลดีเกิดขึ้นประมวลไว้ตามความแตกต่างระหว่างสัทธานุญวิปยุตที่ก่อให้เกิดผลเสียและสัทธานุญสัมปยุตที่ก่อให้เกิดผลดีต่อไปนี้

๓.๑ ผลเสียของสัทธานุญวิปยุต

สัทธานุญวิปยุต ก่อให้เกิดผลเสีย ดังนี้

๑) ทำให้เป็นคนหุเบา เชื่อคนง่าย ประสาทสัทธาจืด คนอื่นบอกอะไร ก็เชื่อในทันทีทันใด โดยมีได้ไตร่ตรองให้รอบคอบด้วยดีเสียก่อน ทำให้ถูกคนอื่นชักนำ หรือหลอกเอาได้ง่ายๆ

ลักษณะของการเชื่อ่ง่ายยังอาจทำให้เกิดผลเสียหายอื่นๆตามมาอีก เช่น ตัดสินใจผิดพลาด สูญเสียทรัพย์สินเงินทอง หรือกรณีการได้ข้อมูลมาผิดๆ แล้วเชื่อตามนั้น ทำให้การตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่ผิดๆดังกล่าว ก็มีโอกาสดัดสินใจผิดไปด้วย เช่น เด็กสาวถูกหลอกให้ไปทำงานในเมืองหลวง แต่ถูกบังคับให้ไปขายบริการทางเพศ ผู้ใหญ่ถูกหลอกทำงานในต่างประเทศ ด้วยกลโกงของนายหน้า

๒) ถูกชักนำไปตามกระแสข่าว เป็นการถูกกระทำจากปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะข้อมูลข่าวสารที่มาจากแหล่งภายนอก มักมีอิทธิพล ชี้นำ ให้บุคคลเชื่อตามได้ง่าย หากไม่มีความหนักแน่นพอหรือไม่ได้ใช้สติในกาลามสูตร ในกระแสการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสาร บุคคลที่ไม่มีสติในกาลามสูตร มักจะตกเป็นเครื่องมือของบุคคลผู้ที่คอยสร้างกระแสข่าวลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะให้ผู้อื่นคล้อยตาม เชื่อตาม และมีพฤติกรรมเป็นไปตามที่ประสงค์ เช่น กลุ่มผู้ประท้วง กลุ่มนักเรียนนักศึกษา กลุ่มนักเคลื่อนไหว สัมชชชาต่างๆ ซึ่งมักตกเป็นเครื่องมือทางการเมืองหรือของผู้มีอิทธิพลอยู่บ่อยๆ

๓) ทำให้เกิดความตื่นตระหนก ตื่นข่าวและทุกข์ใจบ่อยๆ ต่อสิ่งที่ตนเองเชื่อ คนเชื่อ่ง่ายจึงมีเรื่องให้เชื่อได้มากมาย ยิ่งมีเรื่องให้เชื่อมาก ก็ยิ่งมีความตื่นตระหนก เป็นทุกข์กับข้อมูลที่ตนเชื่อได้มาก ความตื่นตระหนกเหมือนกระต่ายตื่นตูมของคนบางคนก็ทำให้เกิดความเครียด หวาดผวาระแวง ออกสันขวัญหาย ซึ่งเป็นลักษณะของความทุกข์ใจทั้งสิ้น เช่น ตัวอย่างของบุคคลที่ตื่นตระหนกต่อข่าวว่าปีนี้มีคนใส่เสื้อแดงตายมาก มีความกลัว หวาดระแวงมากเป็นต้น

๔) มีพฤติกรรมที่ยอมตามผู้อื่นได้ง่าย เพราะเชื่อ่ง่าย ทำให้มีพฤติกรรมทำตามบุคคลที่ตนเองเชื่อได้ง่ายไม่ จึงตกอยู่ในฐานะผู้ตามเสมอๆ คนประเภทนี้ จะทำอะไรก็เอาผู้อื่นว่าคอยตามหลังผู้อื่นอยู่เสมอ ไม่กล้าจะตัดสินใจทำอะไรด้วยตนเอง

๕) เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดเสียทรัพย์สิน เงินทอง ปรากฏชัดเจนในเรื่องของการไปห่วย การพนันบอล การเล่นแชร์ การเล่นหุ้น ปัจจัยที่สำคัญคือสัทธาธิบดีบอด ทำให้คนที่เชื่อคนอื่น ต้องสูญเสียทรัพย์สิน เงินทองไปมากมาย บางรายถึงกับขายบ้าน ไร่ นา บางรายถูกประกาศเป็นคนล้มละลาย บางรายสูญเสียทรัพย์สิน เพราะเชื่อคนขายของปลอม พวกแก๊งค์ตุ้มตุ๋น พวก

๑๘ มงกุฏ แชร์แม่ชะม้อย เป็นต้น

๖) ไม่เป็นอิสระ ทำให้ความคิดและการตัดสินใจไม่มีอิสระอย่างเต็มที่ เพราะมีความเชื่อติดอยู่ในกรอบของจารีตประเพณี กรอบคัมภีร์ กรอบบุคคลและกรอบของหลักทฤษฎีต่างๆ เป็นต้น

การอ้างเรื่องใดๆ โดยใช้กรอบดังกล่าว มาเป็นเครื่องตัดสินใจ ในการลงมือทำหรือไม่ลงมือทำอะไร เพื่อหาความผิดความถูก ความจริงความเท็จ เป็นต้น จึงมีโอกาสจะผิดพลาดได้ เพราะกรอบดังกล่าวมีความบกพร่องในตัวมันเองอยู่ก่อนแล้ว เพราะการนำกรอบที่มีข้อบกพร่อง ไปอ้างเพื่อตัดสินใจหรืออ้างความคิดใดๆ หรือเชื่อไม่เชื่อต่อสิ่งใดๆ การตัดสินใจ การอ้าง การเชื่อ หรือไม่เชื่อจึงมีโอกาสผิดพลาดตามได้ ทำให้ติดอยู่ในกรอบเหล่านี้

๗) นำไปสู่ความรุนแรงทางลัทธิ ศาสนา หรือหลักการอุดมการณ์ทางการเมืองอันเนื่องด้วยความเชื่อเป็นสำคัญ เช่น ศาลไต่สวนศรัทธา สงครามครูเสด สงครามศาสนาต่างๆ การสังหารหมู่ในกลุ่มประเทศที่ปกครองแบบสังคมนิยม การฆ่าตัวตายหมู่ของบุคคลผู้คลั่งลัทธิศาสนา เป็นต้น

๔.๓.๒. ผลดีสัทธานุภาพสัมปยุต

สัทธานุภาพสัมปยุต ก่อให้เกิดผลดีดังต่อไปนี้

๑) ทำให้เป็นคนหนักแน่น ไม่หุเบา เชื่อคนอื่นง่าย ไม่เชื่อใครในทันทีทันใด ไม่เป็นคนสัทธาจริต แต่จะเป็นพุทธิจริต จะเชื่อได้ก็ต่อเมื่อเห็นว่าผ่านการกลั่นกรองมาเป็นอย่างดีแล้ว เพราะวิธีการอันเป็นขั้นตอนที่หนึ่งคือการไม่ปลงใจเชื่อในทันทีทันใด เป็นการปิดกั้นไม่ให้ความเชื่อเกิดขึ้นโดยปราศจากปัญญา จึงไม่มีเรื่องเดือดร้อนใดๆ เพราะเป็นคนหุเบา เป็นสาเหตุ นับว่าเป็นการวางท่าทีที่ถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนิกชนที่ดี ในเรื่องการไม่ถือนมงคลตื่นข่าว

๒) ไม่สามารถถูกคนอื่นชักนำไปตามกระแสข่าวใดๆ ได้ ไม่ว่าจะถูกบุคคลอื่นชักนำด้วยเรื่องน่าเชื่อใดๆ ก็ตาม จะอ้างเหตุผล อ้างตรรกะ อ้างปรัชญาอื่นๆ ก็ไม่มีผล เพราะบุคคลที่มีสัทธาในกาลามสูตร จะเป็นคนมีความหนักแน่นสูง ไม่หวั่นไหวได้ง่ายๆ มีกรอบหรือบรรทัดฐานทางความเชื่อของตนเอง ด้วยเหตุนี้จึงไม่ถูกชักจูง ไม่ตกเป็นเครื่องมือให้คนอื่นชักนำด้วยวิธีการต่างๆ นานา เป็นต้นว่า การสร้างข่าวลือ การอ้างลัทธิจารีตประเพณี การอ้างเหตุผล อ้างตรรกะ อ้างบุคคล อ้างทฤษฎีหรือหลักการต่างๆ

ในด้านการนับถือศาสนา ก็จะมีผลดี เพราะไม่ต้องถูกเจ้าลัทธิเอาเปรียบ ด้วยการชักนำให้ทำสิ่งนั้นให้ทำสิ่งนี้ ชักนำให้มีแต่ความจงรักภักดีอย่างสูงสุดเพียงอย่างเดียว ชักนำให้ยึดมั่น

แต่สิ่งที่สืบทอดมาแต่เดิมในฐานะเป็นจารีตประเพณี ด้วยการปิดหูปิดตา อ้างอำนาจที่มองไม่เห็น อ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การชักนำด้วยวิธีการดังกล่าวจะใช้ไม่ได้ผลกับบุคคลที่มีสัทธาในกาลามสูตร

๓) ไม่ตื่นตระหนก และทุกขใจ เพราะข่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นประจำวัน ยิ่งข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์ การพาดหัวข่าว การสร้างข่าวเท็จนับเรื่องไม่ถ้วน ข่าวจะเป็นจริงหรือไม่จริง ก็ไม่เป็นทุกข์ เช่น หลายคนตื่นตระหนก ทุกขใจ เพราะข่าวเรื่องสงครามโลกครั้งที่ ๓ ทุกขใจเพราะเรื่องดวงชะตาราศี พระศุกร์เข้าพระเสาร์แทรก เรื่องปัญหาโลกแตก เป็นต้น

๔) ทำให้เป็นคนที่มีความเชื่อมั่นตนเองสูง เพราะมีหลักการ มีฐานความเชื่อที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ไม่คล้อยตามผู้อื่นง่ายๆ แม้บุคคลนั้นจะเป็นถึงครู อาจารย์ ก็ตาม จะต้องมีการตรวจสอบ ใคร่ครวญสิ่งที่ท่านสอนนั้นเป็นอย่างดี

๕) ไม่สูญเสียทรัพย์สิน เงินทองเพราะความเชื่อเป็นสาเหตุ โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ในปัจจุบัน เช่น การไปห่วยให้เลขเด็ด การเล่นหวย การเล่นแชร์ การเล่นหุ้น การทองเจ้าเข้าผี การให้ทาน การพนันบอล

๖) มีอิสระ ในการคิดและการตัดสินใจ มีเหตุผลและมีความถูกต้องมากขึ้น เพราะเป็นความปลอดพ้นจากการถูกครอบงำและไม่ติดอยู่ในกรอบใดๆ ไม่ว่าจะเป็นกรอบของตัวบุคคล กรอบของหลักการหรือทฤษฎีความรู้ หรือกรอบของเครื่องมือแสวงหาความรู้ ทำให้กระบวนการความคิดได้พัฒนาเต็มความสามารถ เต็มตามกำลังสติปัญญาที่จะอำนวย ซึ่งเป็นแนวทางพัฒนาเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ ความคิดริเริ่มทำสิ่งใหม่ๆ การค้นค้นพบองค์ความรู้ใหม่ ทฤษฎีใหม่ๆ

๗) ไม่มีสัทธานิตที่นำไปสู่ความรุนแรงในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงทางด้านลัทธิศาสนา ความรุนแรงด้านการเมืองการปกครอง ความรุนแรงในการยึดมั่นถือมั่นกับหลักการ ทฤษฎีต่างๆ

๘) เตือนให้บุคคลมีสติสัมปชัญญะ ทุกขณะที่เผชิญหน้ากับเหตุการณ์ต่างๆ ให้ยังคิด ยังทำ ไม่รีบด่วนเชื่อ หรือแสดงพฤติกรรมตามความเชื่อในทันทีทันใด ปัญญาจะทำหน้าที่สร้างเกราะป้องกันตนเองจากสัทธานิรภัยวิปยุต เมื่อใช้ปัญญาก็จะทำให้รู้ตัวได้ว่าขณะใดเกิดสัทธานิรภัยวิปยุตก็จะได้รับปิดกั้นเอาไว้ทันที

๔) ทำให้เกิดปัญญา และเกิดมีพัฒนาการทางปัญญา หลักของสัทธาญาณสัมปยุต ทำให้เรามีสติ ที่จะตรวจสอบสิ่งที่เชื่อได้เชื่อไม่ได้ แต่ไม่ใช่หยุดแค่นี้ แต่จะให้เราค้นหาสาเหตุสิ่งที่เชื่อได้เชื่อไม่ได้ว่าทำไมควรเชื่อ ทำไมไม่ควรเชื่อ ปัญญาสามารถเกิดขึ้นได้เมื่อเราเกิดความสงสัย และหาคำตอบให้แก่ความสงสัยได้ เช่น ความสงสัยที่เกิดขึ้นในฐานะนักศึกษาผู้รับคำสอนของครู ทำให้มีการตรวจสอบคำสอนที่ได้รับมา ความสงสัยที่เกิดขึ้นในฐานะศาสนิกชน ทำให้มีการตรวจสอบคำสอนในศาสนาของตน ตรวจสอบวิธีการนับถือศาสนาของตน ตรวจสอบพฤติกรรมทางศาสนาของศาสนิกชน ความสงสัยที่เกิดขึ้นในฐานะของประชาชนผู้ถูกปกครอง ก็ทำให้มีการตรวจสอบหลักการปกครอง และผู้ปกครองหรือผู้นำของตนเอง

การตรวจสอบในที่นี้ก็คือให้พิจารณาธรรมทั้งข้อดีและข้อเสีย มีลักษณะที่เป็นกุศล อกุศล ไม่มีโทษ มีโทษ บัณฑิตนินทา บัณฑิตสรรเสริญ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลหรือความสุข เป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูลหรือความทุกข์ เมื่อเห็นว่าเป็นอกุศลในสิ่งใด พึงละสิ่งนั้นเสีย แต่เมื่อเห็นว่าเป็นกุศลในสิ่งใด พึงปฏิบัติสิ่งนั้นให้เจริญขึ้น การตรวจสอบจึงทำให้เกิดปัญญา

จากการแยกให้เห็นผลต่างระหว่างสัทธาญาณวิปยุตกับสัทธาญาณสัมปยุตพบว่า สัทธาญาณวิปยุตมีแต่ผลเสียมาก และยังเป็นช่องทางทำให้เกิดปัญหาวิกฤตสัทธาตามมา เพราะลักษณะของการเป็นคนหูเบา ตื่นตระหนกหรือตื่นตูม ยอมตามผู้อื่น ไม่เป็นอิสระ และการถูกชักที่เป็นผลมาจากการใช้แต่สัทธาญาณวิปยุต ย่อมจะทำให้เกิดปัญหาที่เกี่ยวกับความเชื่อ มีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับจนถึงขั้นวิกฤต เช่น พฤติกรรมการขอหวยจากต้นกล้วยหลายสี การเสาะหาผู้วิเศษ หรือการฆ่าตัวตายตามเจ้าลัทธิ เป็นต้น

ที่ต้องปิดกั้นสัทธาญาณวิปยุตเพราะสัทธาประเภทนี้ก่อให้เกิดผลเสียหายนามากมาย ปิดกั้นการพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้น ส่วนที่ให้สร้างสัทธาญาณสัมปยุตเพราะเป็นสัทธาที่ก่อให้เกิดผลดี ส่งเสริมพัฒนาการทางปัญญาของมนุษย์

๔ สรุป

ในสังคมปัจจุบัน มีเหตุการณ์หลายๆ เรื่อง หลากๆ กรณี ที่ปรากฏว่า ไม่ใช่เรื่องที่เป็นจริง แต่เป็นเหตุการณ์หรือเรื่องที่ถูกสร้างขึ้น บั่นแต่งขึ้น หรือเป็นเรื่องที่หลอกลวง เป็นเรื่องเท็จ ไม่มีมูลความจริงใดๆ ตามที่ปรากฏ เพราะความเห็นแก่ตัวของคนบางคน หรือของคนบางกลุ่ม หรือหลายๆ กลุ่ม ที่มุ่งกอบโกยเอาผลประโยชน์ที่เกิดจากพฤติกรรมดังกล่าว ซึ่งไม่ว่าจะเป็นเรื่องชื่อเสียง เกียรติยศ ลาภ การสรรเสริญความสุขสนุกสนาน และสิ่งของเงินทองที่มากมาย ที่พึงปรารถนา

หลังไหลมาเพราะเหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่สร้างขึ้นมาเป็นกระแสสังคมแม้กระทั่งความเชื่อทางศาสนายังถูกใช้เป็นเครื่องมือหากินของพวกมิจฉาชีพ

บางเรื่องบางเหตุการณ์ อาจจะใช้การสังเกต วิเคราะห์อย่างง่าย ๆ ก็เห็นชัด บางเรื่องบางเหตุการณ์เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากที่จะจับผิด หรือไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องเท็จ แม้ในสังคมที่เรียกตนเองว่า "สังคมเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร" ก็พบว่ามี ความสับสน สลับซับซ้อนสูง โดยเฉพาะในท่ามกลางของการไหลบ่าของกระแสข้อมูล นานาประการ มีข้อมูลมากมายมหาศาล ซึ่งแทบไม่รู้ว่ อันไหนจริงอันไหนเท็จ ข้อมูลจึงยังเป็นเพียงสิ่งที่ยังไม่ได้ทำให้เกิดประโยชน์เพราะข้อมูลยังไม่ใช่ความรู้ การมีหลักยึดและมีหลักธรรมที่เหมาะสมเพื่อเปลี่ยนข้อมูลจำนวนมากนั้นให้กลายเป็นความรู้ขึ้นมาจึงจำเป็นมาก

ปัจจุบันมีภาพของความเชื่ออยู่ ๒ ลักษณะ คือ ความเชื่อแบบไร้อารมณ์ ขาดเหตุผล ขาดปัญญา ที่เรียกว่าลัทธิญาณวิปยุต กับความเชื่อแบบมีเหตุผล มีปัญญาตรวจสอบพร้อม ที่เรียกว่า ลัทธิญาณสัมปยุต

เมื่อมองโดยภาพรวม จะเห็นว่ากลุ่มชนเป็นจำนวนมากของประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อยดี หาเช้ากินค่ำ มีปัญหาในเรื่องปากท้อง แทบไม่มีเวลาศึกษาเรื่องธรรม เรื่องของศาสนา ดำเนินชีวิตลำบากขาดๆ เกินๆ มักจะหันหาที่พึ่งในลักษณะต่างๆ เป็นต้นว่า พึ่งผีสาธ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งแปลกประหลาด การขอหวยขอเบอร์ การอ้อนวอนบวงสรวง บางคนถึงกับ ดึงเอาพระโพธิสัตว์ ในฐานะตัวแทนผู้ให้ความมานะพยายามเยี่ยงบุรุษเพื่อก้าวไปสู่ความสำเร็จ ด้วยตนเอง ให้ต่ำลงมาอยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้ให้โชคลาภ คอยเอาใจผู้สรรเสริญ อ้อนวอน เป็นภาพสะท้อนถึงความเชื่อแบบไร้อารมณ์ ขาดปัญญาและเหตุผล

อีกกลุ่มหนึ่งมีน้อยนิดเมื่อเทียบกับกลุ่มชนข้างต้นที่มีเวลาศึกษาเรื่องของธรรม เรื่องของศาสนา เข้าใจชัดเจน และดำเนินชีวิตด้วยวิธีการแห่งความเชื่อที่ถูกต้องตามหลักสัทธาในพระพุทธศาสนา ไม่ตกเป็นเหยื่อหรือเครื่องมือของใคร เป็นภาพสะท้อนถึงความเชื่อแบบมีเหตุผล มีปัญญาตรวจสอบพร้อม

กลุ่มชนที่เป็นจำนวนมากที่ใช้ลัทธิญาณวิปยุตในการดำเนินชีวิตประจำวัน อาจเป็นเพราะสภาพความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อม หรือโอกาสในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสติปัญญาในการพัฒนาความเชื่อ กลุ่มชนเหล่านี้น่าจะอยู่ในฐานะที่ควรเห็นใจ ควรให้คำแนะนำช่วยเหลือมากกว่า จะอยู่ในฐานะถูกดูหมิ่นดูแคลนอย่างไร้ น้ำใจต่อกัน พวกเขาสมควรได้รับการช่วยเหลือจากกลุ่มคนที่ได้ดำเนินชีวิตตามหลักสัทธาในพระพุทธศาสนาช่วยเป็นกัลยาณมิตร ชี้บอกทางให้ดำเนินสู่ มรรคที่ถูกต้องต่อไป

การนำสัทธาในกาลามสูตรมาประยุกต์ใช้กับเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับความเชื่อในสังคมทั่วไปหรือในสังคมไทยเองเป็นสิ่งจำเป็นมาก เพราะวิธีการของสัทธาดูที่แสดงไว้ในกาลามสูตร มีวิธีการที่ครอบคลุมตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงที่สุดในการเผชิญหน้ากับเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อต่างๆ คือมีการปิดกั้นความเชื่อที่ไม่ถูกต้องที่เรียกว่าสัทธานุญาณวิปยุตที่ก่อให้เกิดแต่ผลเสียมากมายและมีการสร้างสัทธาที่ถูกต้องคือสัทธานุญาณสัมปยุตที่ก่อให้เกิดผลดีจนในที่สุดมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองให้ดีขึ้น พัฒนายิ่งๆ ขึ้น หากขาดสัทธานุญาณสัมปยุตมีแต่จะทำให้เกิดผลเสียหายมากมายแม้กระทั่งศาสนาก็จะกลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจ ควรทำศาสนาให้มุ่งไปสู่ชีวิตที่ดีงามโดยการส่งเสริมสัทธานุญาณสัมปยุต วิธีการดังกล่าวมานับเป็นแนวทางหนึ่งในการช่วยแก้ไขปัญหาวิกฤตสัทธาในสังคมได้

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๑. บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสัทธาในพระพุทธศาสนาตามแนวกาลามสูตร ทำให้ทราบหลักสัทธาในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้น ได้ทราบวิธีการใช้สัทธาที่ถูกต้อง และการวางท่าทีที่ถูกต้องของชาวพุทธที่จะพึงปฏิบัติเมื่อมีการรับเอาความรู้ ข้อมูลข่าวสารต่างๆ จากแหล่งความรู้ต่างๆ เช่น แหล่งความรู้จากประเพณี การบอกเล่า แหล่งความรู้จากตำรา บุคคล และแหล่งความรู้ที่จัดไว้อย่างเป็นระเบียบด้วยวิธีการคิดต่างๆ

เมื่อมีการใช้สัทธาในกาลามสูตรชื่อว่าได้ทำให้ตนเป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์ ไม่เป็นผู้ตื่นข่าวมงคล เชื่อถือเรื่องงมงาย ไร้สาระ ไม่เป็นชาวพุทธแค่เพียงในทะเบียนบ้าน หรือชาวพุทธแต่เพียงชื่อที่ยังชอบแสดงอาการตื่นข่าวมงคล อาการกระต่ายตื่นตูม อาการคลั่งไคล้ หรืออาการเอียงสุดไปข้างใดข้างหนึ่ง

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทราบว่าสัทธาในกาลามสูตร หมายถึงสัทธาที่ประกอบด้วยญาณหรือปัญญา (ญาณสัมปยุต) มีเหตุผลหรือวิจารณ์ญาณ (อาการวดี) โดยแท้จริงแล้ว หมายถึง วิธีการสร้างสัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองให้เจริญขึ้น โดยมีขั้นตอนที่สำคัญ ๔ ขั้นตอน คือ

๑) การปิดกั้นสัทธานญาณวิปยุต วางท่าทีไม่รีบด่วนปลงใจเชื่อสิ่งที่อ้างจากหลักอ้างทั้ง ๑๐ ประการ มีอ้างการได้ยินได้ฟังมาเป็นต้น ป้องกันการเชื่อคนงาย เป็นการปิดกั้นการเกิดสัทธานญาณวิปยุต เอาไว้เสียแต่ต้นๆ เพื่อจะได้ให้ปัญญาทำหน้าที่ต่อไป การไม่ให้รีบด่วนปลงใจเชื่อนั้น เป็นวิธีการที่มุ่งให้เกิดสติ ให้หยุดคิด ให้ยังพิจารณาอย่างรอบคอบด้วยเหตุและผลเสียก่อนที่จะเชื่อ เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลเสียหาย และเป็นการป้องกันตนเองในเชิงรับ คือตั้งท่าทีรอรับ โดยยังไม่ปลงใจรับเอาในทันที คือไม่ให้รีบด่วนเชื่อหรือปลงใจเชื่อในทันทีถึงแม้จะพิจารณาเห็นว่า เป็นสิ่งที่น่าเชื่อที่สุดแล้วก็ตามตราบใดที่ยังไม่ได้ใช้ปัญญาประกอบกับความเชื่อนั้น

๒) การใช้ปัญญา คือพิจารณาตรวจสอบธรรม ด้วยใจและด้วยปัญญา พิจารณาตรวจสอบ สิ่งที่ถ่ายทอดมาจากเจ้าสำนักว่าทำให้เกิดกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ บัณฑิตนินทาหรือสรรเสริญ และเป็นสุขหรือเป็นทุกข์

๓) การเกิดญาณ คือความรู้แจ้งประจักษ์ชัดในธรรมด้วยตนเองว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เป็นต้น และ

๔) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนตามความรู้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเองพัฒนากาย วาจา และใจให้เจริญขึ้น คือให้ละเมื่อเห็นว่าเป็นอกุศล เป็นต้น ให้ปฏิบัติเมื่อเห็นว่าเป็นกุศล เป็นต้น

กาลามสูตรได้แสดงวิธีการสร้างสัทธิที่สมบูรณ์ที่สุด คือมีการปิดกั้นความเชื่อที่ไม่ถูกต้องที่เรียกว่าสัทธิญาณวิปยุตที่ก่อให้เกิดแต่ผลเสียมากมายไม่เป็นสิ่งนำไปสู่การใช้ปัญญา และมีการสร้างสัทธิที่ถูกต้องคือสัทธิญาณสัมปยุตที่ก่อให้เกิดผลดีเพราะเป็นสิ่งที่นำไปสู่การใช้ปัญญาและการเป็นคนมีเหตุผลจนในที่สุดมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองให้ดีขึ้น พัฒนา ยิ่งๆ สัทธิในพระพุทธศาสนาตามแนวกาลามสูตรวิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยแก้ไขปัญหาวิกฤต สัทธิในสังคมได้

เราจะเห็นได้ว่าสัทธิในพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากสัทธิในความหมายโดยทั่วไปที่เป็นเพียงความเชื่ออย่างโดดๆ มุ่งว่าเรื่องอารมณ์มาก ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ แต่เป็นสัทธิที่ไม่มีการบังคับ ช่มชู้ อ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เชื่อไม่ว่ากรณีใดๆ ไม่มีการ พร้อมกับให้ตรวจสอบความมีเหตุผลไม่มีเหตุผล ในเรื่องของศาสนธรรมคัมภีร์ พิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งโดยที่สุดให้ตรวจสอบแม้กระทั่งตัวพระศาสดาผู้ประกาศศาสนธรรมในทุกๆ ด้าน และทำให้ทราบว่าข้อมูลใดๆ ที่มาจากแหล่งภายนอก เช่น การบอกเล่า ข่าวสาร ประเพณี บุคคล การจัดไว้อย่างเป็นระเบียบด้วยกระบวนการคิดตรองด้วยเหตุผล ตรรกเหตุ นยเหตุ และภัพพรูปตา เป็นต้น มิใช่จะเชื่อได้เสมอไป บางอย่างอาจเชื่อได้ บางอย่างอาจเชื่อไม่ได้เป็นกรณีๆ ไป เพราะข้อมูลที่ได้อาจได้มาด้วยวิธีการเหล่านี้ยังมีความผิดพลาด มีความเป็นไปได้ทั้งสองลักษณะคือทั้งดีและไม่ดี ทั้งเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ สำคัญที่เท่าที่ในการปฏิบัติต่อการรับเอาข้อมูลเหล่านี้ สัทธิในกาลามสูตร จึงมีวิธีการที่ไม่ให้บุคคลยอมจำนนที่จะเชื่อตามเพียงเพราะเหตุ ๑๐ ประการ แต่ให้พิสูจน์ ทดลอง กลับ กรองด้วยตนเอง เป็นประสบการณ์ตรง จนเกิดความรู้จริง เห็นจริง ตรงตามความเป็นจริงเสียก่อน จึงให้เชื่อได้

สัทธิในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะสำคัญๆ พอประมวลสรุปได้ดังนี้

๑) เป็นสัทธิที่ยืนยันความเป็นอิสระทางปัญญาของมนุษย์ มนุษย์มีความเป็นไท อิสระ ที่จะคิด ทำ พูด ด้วยตนเอง ไม่ต้องอาศัย ฟังฟังหรือขึ้นอยู่กับปัญญาของผู้อื่นอยู่ร่ำไป และเป็นอิสระจากกรอบต่างๆ เช่น กรอบของลัทธิ ศาสนา คัมภีร์ บุคคล เป็นต้น

๒) เป็นลัทธิที่ไม่มีการบังคับ ช่มชู้ ชักจูง ชี้นำให้ศาสนิกต้องเชื่อหรือปฏิบัติตาม โดยการอ้างสิ่งต่างๆ เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า พระเจ้า เป็นต้น

๓) เป็นลัทธิที่ให้พิสูจน์ทดลองด้วยตนเอง พิสูจน์ทดลองทุกๆด้าน เช่น ศาสดาผู้สอน ศาสนธรรมคำสอน และผู้ปฏิบัติตามคำสอน(สาวก) พิสูจน์ในเรื่องความเป็นลัทธิจะ คุณค่าที่มีประจำ

๔) เป็นลัทธิที่ไม่นำไปสู่ความรุนแรงทางศาสนา เพราะเป็นลัทธิที่ประกอบด้วย ปัญญาญาณ (ญาณสัมปยุต) ไม่ใช่ลัทธิที่มุ่งแต่เร้าอารมณ์ความรู้สึก(อาเวค) พุทธศาสนาจึงไม่มีสงครามทางศาสนา ไม่มีศาลไต่สวนศรัทธา ไม่มีการรุกรานศาสนาอื่น ดังเป็นที่ปรากฏชัดในประวัติศาสตร์ว่าพระพุทธศาสนาไม่เคยรุกรานศาสนาอื่นๆก่อน

๕) ลัทธิต้องใช้คู่กับปัญญา โดยจะมีปัญญาคอยตรวจสอบลัทธิอยู่เสมอ มีปัญญาที่จะเลือกสรรเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ละสิ่งที่เป็นโทษ

แนวทางการประยุกต์ลัทธิในกาลามสูตรไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการนำกรอบแนวคิดลัทธิในพระพุทธศาสนาตามแนวกาลามสูตรไปสู่การปฏิบัติจริงอย่างถูกต้อง เหมาะสมกับ เหตุการณ์และทันต่อเหตุการณ์ เพื่อให้เกิดผลได้จริงคือในการเผชิญกับความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ที่ถ่ายทอดด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ประเพณี เสียงของคนส่วนใหญ่ หลักทฤษฎี ตำราบุคคล และการคิดตรองด้วยวิธีการต่างๆ ในทุกๆด้าน ไม่ว่าด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และด้านการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม จะต้องปฏิบัติตามหลักลัทธิในกาลามสูตรที่ได้ศึกษาเอาไว้

ในทางสังคม ช่วยให้เราจักแยกแยะสังคมดี สังคมไม่ดี สังคมที่ควรเชื่อและไม่ควรเชื่อ ในทางเศรษฐกิจ ช่วยให้เป็นคนไม่ติดอยู่แต่บทบาทผู้บริโภคปัญญาอ่อน ในทางการเมืองการปกครองช่วยทำให้เป็นประชาชนผู้เฉลียวฉลาดไม่ตกเป็นเครื่องมือของพวกมิจฉาชีพ ไม่เป็นประชาชนผู้โง่เขลา ยอมศิโรราบผู้นำที่ไร้ศีลธรรม และในทางการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ช่วยทำให้บุคคลเป็นไท มีอิสระจากกรอบของการศึกษา กรอบของศาสนา กรอบของประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ในเรื่องที่ไร้สาระแก่นสาร เปล่าประโยชน์ ไม่นำไปสู่การดับทุกข์ได้ ไม่ตกเป็นเครื่องมือของศาสนาหรือทำศาสนาให้ตกเป็นเครื่องมือหาเงิน

การใช้ลัทธิในกาลามสูตรมาเป็นกรอบศึกษาเพื่อให้เกิดความเชื่อที่ถูกต้องพร้อมเผชิญต่อเหตุการณ์ในด้านต่างๆ เหล่านี้ อย่างมีสติ รู้ทัน ช่วยทำให้ไม่ตกเป็นผู้ถูกชักนำไปตาม กระแส หรือเป็นเพียงผู้ถูกกระทำหรือเป็นเป้าหมายที่ตายตัว ให้ผู้อื่นชักนำ ชักจูงไปด้วยวิธีการใดๆก็ได้ เมื่อนำไปใช้ปฏิบัติจริงก็จะทำให้เกิดผลดีมากมาย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่ สัทธาประเภทญาณสัมปยุต ประกอบด้วยญาณ ทัสสนมุลิกา มีการเห็นเป็นมูลฐาน และอาการว ดีสัทธา สัทธาที่มีเหตุผล ไม่ให้เชื่อง่าย ไม่ให้งมงาย ไม่ให้ถ่อมมงคลตื่นข่าว อันเป็นความตื่น ตระหนก ขลาดเขลา และไม่ให้ความสำคัญกับสัทธาประเภทญาณวิปยุต ไม่ประกอบด้วยญาณ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน ไม่มีเหตุผลและมุ่งเฝ้าแต่อารมณ์(อาเวคะ)ฝ่ายเดียว

สัทธาประเภทญาณสัมปยุต จึงเป็นสัทธาที่ชาวพุทธควรพัฒนาให้เกิดขึ้น ซึ่งวิธีพัฒนา สัทธาประเภทนี้ต้องอาศัยหลักกาลามสูตรเป็นแนวทาง เพราะหลักสัทธาในกาลามสูตรนี้ เป็นการ เสนอวิธีการสร้างสัทธานุญาณสัมปยุตที่สมบูรณ์ที่สุด

สำหรับบุคคลที่นำสัทธาในกาลามสูตรไปใช้ในชีวิตประจำอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้ สามารถพึ่งตนเองได้ ตามหลัก "อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ" โดยลดการพึ่งปัจจัยภายนอก หันมาพึ่ง ปัจจัยภายใน อันจะทำให้เป็นบุคคลที่สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างสมบูรณ์ เป็นบุคคลที่มีคุณค่า และทำให้บรรลุถึงผลของสัทธาในกาลามสูตร นั่นคือ ความเป็นคนไม่งมงาย ไม่เหลวไหลเชื่อคน ง่าย มีความหนักแน่น มีความเป็นอิสระ ไม่ถูกชักจูงให้เป็นไปต่างๆ ใช้ปัญญาประกอบสัทธาใน ทุกครั้งมีความเชื่ออย่างชาญฉลาด

ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นสมควรที่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกเชื้อชาติศาสนา จะได้พิจารณานำ สัทธาในกาลามสูตรซึ่งเป็นสัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาไปใช้ปฏิบัติในชีวิตจริง เพื่อให้ ตนเองได้พัฒนาอย่างถูกทางและเป็นอิสระด้วยตัวของตนเองอย่างแท้จริง

๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่องสัทธาในพระพุทธศาสนาตามแนวกาลามสูตร พบว่ายังมีเรื่องที่น่าสนใจและเห็นว่าเป็นผลดีต่องานวิจัยเรื่องนี้และเป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่ด้วยข้อจำกัดหลาย ประการไม่ว่าเรื่องเวลาหรือเรื่องวัตถุประสงค์ของการวิจัยทำให้ไม่สามารถจะศึกษาเรื่องที่ปลีก ย่อยให้สมบูรณ์และชัดเจนได้ ทั้งที่เรื่องเหล่านั้นยังมีประโยชน์และมีผลดีต่อการศึกษาวิจัยเรื่อง สัทธาในพระพุทธศาสนาเช่นเรื่องข้อบกพร่องของกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ประการ หรือการเปรียบ เทียบสัทธาในศาสนาเทวนิยมกับสัทธาในพระพุทธศาสนา

ส่วนเรื่องอื่นๆ คือ ลักษณะหรือวิธีการทางความเชื่อของชาวพุทธในสังคมไทย ทำให้ชาวพุทธที่มีต่อเจ้าสำนักลัทธิศาสนาต่างๆ ผู้วิจัยยังเห็นว่าจะช่วยทำให้การศึกษาเรื่องลัทธิในพระพุทธศาสนามีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยเฉพาะสังคมของชาวพุทธ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary sources)

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๒๕.

_____ **สยามราษฎร์ เตปิฎก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

๒๕๒๕.

มหาวิทยาลัยมหิดล, สำนักคอมพิวเตอร์. **พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ชุดภาษาไทย**,

BUDSIR/TT. กรุงเทพฯ : ๒๕๔๑.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary sources)

๑) เอกสารชั้นอรรถกถา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ปณฺจปกรณฎฐกถาย ธาตุกถาทิวณฺณนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓.

_____ **ปรมตฺถทีปนียา นาม ชุตฺตทกนิกายฎฐกถาย เถรคาถาวณฺณนา**

(ปฐฺโม ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.

_____ **ปรมตฺถทีปนียา นาม ชุตฺตทกนิกายฎฐกถาย เถรคาถาวณฺณนา**

(ทุติโย ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓.

_____ **มโนรตฺปฐฺนียา นาม อญฺจตฺตรนิกายฎฐกถาย เอกนิปาต-**

วณฺณนา (ปฐฺโม ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓.

_____ **มโนรตฺปฐฺนียา นาม อญฺจตฺตรนิกายฎฐกถาย ปญฺจกาธิ-**

ปาตวณฺณนา (ตติโย ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๓๓.

_____ **สมฺมจฺฉลวีสานียา นาม ทิมนิกายฎฐกถาย สีลขุขนธวคฺค-**

วณฺณนา (ทุติโย ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.

_____ **สมฺมจฺฉลวีสานียา นาม ทิมนิกายฎฐกถาย สีลขุขนธวคฺค-**

วณฺณนา (ตติโย ภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.

..... **อภิสาลินิยา นาม อภิธมฺมฏฐกถาย ธมฺมสงคณิวัฒนนา.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมฺมปทฏฐกถา ทุติโย ภาค.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

..... **ธมฺมปทฏฐกถา ตติโย ภาค.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

..... **ธมฺมปทฏฐกถา จตุตถโย ภาค.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

..... **ธัมมปัทฏฐกถา แปล เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๖.

..... **ธัมมปัทฏฐกถา แปล เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๖.

..... **ธัมมปัทฏฐกถา แปล เล่ม ๕.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๖.

..... **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

..... **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

..... **มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

..... **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มูลนิธิแนบ มหานีรานนท์. **วิสุทธิมรรค และปรมัตถมัณฑุสามหาฎีกา.** ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ภาค ๑ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : ธเนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๖.

มิลินทปัญหา. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นพระราชนุสรณ์ ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๙.

๒) เอกสารทั่วไป (Secondary sources)

ก. ภาษาไทย

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ตรรกศาสตร์ ศิลปะแห่งการนิยามความหมาย และการใช้เหตุผล.**

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, "คอนกรีตและดอกไม้ เชียงใหม่ หัวใจล้านนา อดีต ปัจจุบัน อนาคต",

สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๓๘, ๒๕๔๓

दनัย ไชยโยธา.รศ. **ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น,**

กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

เดือน ดำดี, ดร. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. **ปรัชญาอินเดีย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

ประเวศ วะสี, ศ.น.พ. **ธรรมิกสังคม.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.

ผาสุก มุทธเมธา. รศ. **คติชาวบ้าน กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต(ฉบับปรับปรุง).** กรุงเทพฯ :

โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, **พระคัมภีร์อภิธานัปทปิ**

กา หรือ พจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหาม

กุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

พระเดชฐิติ เมธงุโร. **การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ.** กรุงเทพฯ : สำนัก

พิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

----- (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์.**

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **สถานการณ์พระพุทธศาสนาในกระแสสังคมศาสตร์.** กรุงเทพฯ

: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมวโส). **บรรณานุกรม สัททวิเสสวิคคหะ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ประติพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). **พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓,

พระสมพงษ์ ดิกขัมโม (ราชเจริญ). "ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. กรุงเทพฯ : คณะปรัชญา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รฐินาโณ). **อานุภาพแห่งกำลัง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา,
๒๕๓๗.

วศิน อินทสระ. **ชาวพุทธกับวิกฤติศรัทธา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.

พระอริยนันทมุนี (พุทธทาส อินทปญโญ). **บรมธรรม พุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕.

พระอริยนันทมุนี (พุทธทาส อินทปญโญ). **หลักพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๓.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). จำลอง สารพัดนึก. รศ. **พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนัก
ศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พุทธทาสภิกขุ. **อัสติสังวัจจรายุสमानุสรณ์ จากพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์
พระนคร, ๒๕๒๙.

พุทธทาส. **สังขสารจากสวนโมกข์**. กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๙.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. **ความเชื่อ** : สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๒.

มณี พยอมยงค์. **วัฒนธรรมล้านนา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๒๕ . พิมพ์ครั้งที่ ๖
กรุงเทพฯ : บริษัทอักษร. เจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๙.

ลักษณะวัด เจริญพงศ์, **"ความรู้ในพุทธปรัชญา", พุทธศาสนศึกษา**, . วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓ , กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๑,

ลักษณะวัด ปาละรัตน์. **"ทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท"**. . วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๓๗.

วารุณี ภูริสัมบรรณ. พ.ญ. และคณะ. **หนังสือเรียนพละนามัย รายวิชา พ ๕๐๓ สุขศึกษา.**

ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑.

วิทย์ วิศทเวทย์. **"ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา"**, พุทธศาสนศึกษา, จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓

ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ :

ส. ศิวรักษ์. **พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อ
การพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๗.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธศาสนา กับ หลักการศึกษา ภาคทฤษฎี ความรู้**. กรุงเทพฯ : นีลนารา
การพิมพ์, ๒๕๓๔.

สนิท สัมครการ. **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พระพุทธศาสนา ทรรศนะและวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์,
๒๕๔๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. จัดทำโดย
สุเชาว์ นพอมัย. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ประมวลสารคดีธรรม**, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องใน
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐.

สมัคร บุราวาส. **พุทธปรัชญา** : มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะวิทยาศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนัก
งานพิมพ์สยาม. บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๓๗.

SO SETHAPUTRA. **NEW MODEL ENGLISH-THAI DICTIONARY**. กรุงเทพฯ : บริษัทโรง
พิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด,

สุเชาว์ นพอมัย. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,

สุชีพ ปุญญานุภาพ **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓.

----- **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๐๖.

แสง จันทร์งาม.รศ. **ศาสนศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๔.

แสง จันทร์งาม.ศ. **ความเชื่อพิศดารของคน**.พิมพ์ครั้งที่ ๓, เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว.๒๕๓๗.

เสถียรโกเศศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**.ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพฯ : ๒๕๓๑.

หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ . ฉบับวันศุกร์ ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓.

ข. ภาษาอังกฤษ

Barua,B.M. **A History of Pre-Buddhistic Indian Philosophy**. Calcutta : University of Calacutta, 1921.

Good, Cater V. **Dictionary of Education**. New York : McGraw-Hill Book, 1973.

Macquarie Thesaurus. **Collins cobuild Dictionary English Language**, Sydney : The Macquarie Library Pty Ltd.,1992.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาอุทธร ปญญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์)
ชาติภูมิ	เกิดวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
การศึกษา	(๑) รัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต (รป.บ.) เอกบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช (๒)ศึกษาศาสตร์บัณฑิต (ศ.ศ.บ) เอกบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (๓)ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปวค.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และ (๔) เปรียญธรรม ๙ ประโยค จากสำนักเรียน วัดท่าตอน (พระอารามหลวง) อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
ปัจจุบัน	เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมอยู่โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดท่าตอน ตำบลท่าตอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ วิทยากรอบรมเข้าค่ายคุณธรรม ประจำโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดท่าตอน